

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

SALNAMELERE GÖRE SİVAS VİLAYETİNDE DİNİ VE
SOSYAL YAPI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

HAZIRLAYAN
Erol GENÇ

ELAZIĞ-2009

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

SALNAMELERE GÖRE SİVAS VİLAYETİNDE DİNİ VE SOSYAL YAPI

Bu tez 02/03/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliğiyle / oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

Üye

Doç. Dr. Rahmi DOĞANAY

Üye

Sami KILIÇ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Tasdik olunur.

.../.../2009

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../.....
Tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

SALNAMELERE GÖRE SİVAS VİLAYETİNDE DİNİ VE SOSYAL YAPI

Erol GENÇ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Dinler Tarihi Bilim Dalı

2009, Sayfa: IX+99

XVI. yüzyılda beylerbeyi merkezi, daha sonra Osmanlı vilayet sistemi içerisinde önemli bir vilayet merkezi olan Sivas, Anadolu medeniyetine ev sahipliği yapmış bünyesinde, İslam, Yahudilik ve Hıristiyan mezheplerine mensup inanlıları barındırmıştır.

Salnamelere göre Sivas vilayetinde Müslümanların dini ve sosyal kurumlarının yanında gayri müslimlerin de kendilerine ait dini ve sosyal kurumları bulunmaktadır. Sivas vilayet genelinde gayri müslimlere ait okullar ve ibadethaneler her dönem varlığını sürdürmüştür.

Sivas vilayetinde yaşayan toplam nüfusu Müslim, gayri müslim oranlamasıyla merkezden başlamak üzere sancak ve kazalar şeklinde tablolar halinde vererek, bölgede yaşayan dini grupların nüfusları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Müslüman, Gayri müslim, Sosyal ve dini kurum, nüfus.

SUMMARY

MASTER THESIS

**RELİGİOUS AND SOCIAL STRUCTURE İN SİVAS PROVINCE İN
RESPECT OF YEARBOOKS**

Erol GENÇ

Firat University

Institute of Social Sciences

Philosophy and Religion Sciences Department

History of Religion

2009, IX+99

It is the centre of beglerbeg (gouvernor-general) in XVI. century, which has become an important centre of province in Ottoman province system later, Sivas hosted the Anatolian civilization sheltered members of Islam, Jewish, Christian sects in its free atmosphere respected to religions in itself.

In respect of yearbooks, there used to be religious and social institutions of Muslims, besides, there also used to be religious and social institutions belonging to non-muslims in Sivas pravnice. In the whole Sivas province, school and places of worships belong to non-muslims carried on their existence all time.

The population of religious groups living in the area brought up in tables beginning from the centre then as sanjaks and subdivisions of province with the rate of Muslim, non-muslim total population living in Sivas province.

Key Words: Sivas, Muslim, non-muslim, social and religious institutions, population.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
SUMMARY	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
A- Sivas Adının Menşei	1
B- Sivas Vilayetinin Kısa Tarihçesi	1
C- Sivas Vilayetinin İdari Yapısı	7

I. BÖLÜM SİVAS VİLAYETİNDEKİ DİNİ VE SOSYAL KURUMLAR

A- SİVAS MERKEZ SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR	13
1- Cami ve Mescitler	13
2- Kilise ve Manastırlar	15
3- Mektepler	16
a- Müslim Mektepleri	16
a-a. Sivas Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri	16
a-b. Koçgiri Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	19
a-c. Divriği Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	20
a-d. Darende Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	21
a-e. Gürün Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	21
a-f. Aziziye Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	22
a-g. Tonus Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	24
a-h. Yıldızeli Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	24
a-ı. Hafik Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	25
b- Gayri Müslim Mektepleri	26
4- Tekke, Hangah ve Ziyaretgâhlar	29
5- Kütüphaneler	30
6- Hamamlar	30
7- Sebiller	31
8- Hastaneler	32
B- TOKAT SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR	32

1- Cami ve Mescitler.....	32
2- Kilise ve Manastırlar.....	32
3- Mektepler.....	33
a- Müslim Mektepleri.....	33
a-a. Tokat Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri	33
a-b. Zile Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri.....	34
a-c. Erbaa Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri.....	35
a-d. Niksar Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	35
b- Gayri Müslim Mektepleri.....	36
4- Tekke, Hangah, Hamam ve Ziyaretgâhlar.....	38
C- AMASYA SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR	38
1- Cami ve Mescitler.....	38
2- Kilise ve Manastırlar.....	40
3- Mektepler.....	41
a- Müslim Mektepleri.....	41
a-a. Amasya Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri	41
a-b. Merzifon Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	42
a-c. Madensim Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	43
a-d. Ladik Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri.....	44
a-e. Osmancık Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri.....	45
a-f. Köprü Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri.....	46
a-g. Mecidözü Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri.....	47
a-h. Havza Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri.....	48
a-ı. Zile ve Erbaa Kazalarında Bulunan Müslim Mektepleri.....	49
b- Gayri Müslim Mektepleri.....	50
4- Tekke, Hangah, Hamam ve Ziyaretgâhlar.....	52
5- Kütüphane ve İmaretlar	53
D- KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR	53
1- Cami ve Mescitler.....	53
2- Kilise ve Manastırlar.....	54
3- Mektepler.....	55
a- Müslim Mektepleri.....	55
a-a. Karahisar Şarki Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri	55

a-b. Hamidiye Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	56
a-c. Suşehri Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	56
a-d. Koyulhisar Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	57
a-e. Alucra Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri	59
b- Gayri Müslim Mektepleri.....	59
4- Tekke, Hangah, Hamam ve Ziyaretgâhlar	61

II. BÖLÜM

SİVAS VİLAYETİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS DAĞILIMI

A-SİVAS VİLAYETİNDE YAŞAYAN DİNLER.....	62
1-İSLAMİYET	62
2-HİRİSTİYANLIK.....	62
a- Rumlar	63
b- Ermeniler	63
c- Kıptiler.....	64
3-YAHUDİLİK	64
B-SİVAS MERKEZ SANCAĞINDA DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI	66
C-SİVAS SANCAĞINA BAĞLI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI	68
D-TOKAT SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI	74
E-AMASYA SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI	79
F-KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI	87
SONUÇ	95
BİBLİYOGRAFYA	97
ÖZGEÇMİŞ	99

ÖNSÖZ

Anadolu medeniyetlerine ev sahipliği yapan bünyesinde, İslam, Yahudilik ve Hıristiyan mezheplerine mensup din mensuplarını barındıran Sivas, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden sonra özellikle Anadolu Selçuklular zamanında önemli bir ticaret ve ilim merkezi konumundadır. Sivas, Eyalet-i Rum ismiyle anılsa da Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra Müslüman Türklerin çoğunlukta olduğu bir vilayet merkezi olmuştur.

Çalışmamıza temel teşkil eden vilayet ve maarif salnameleri, Osmanlı Devlet'inin vilayet merkezlerinin, dini ve sosyal yapısını incelemek için yararlanılacak en önemli bilgi kaynağıdır. Bu salnamelerde, halkın nüfus yapısı, kadın, erkek dağılımı, hane sayıları ve bu hanelerde yaşayan nüfus miktarıyla birlikte halkın dini yapısına göre nüfus dağılımı konusunda da detaylı bilgi vardır. Ayrıca bunların dışında eğitim kurumları ve öğretmen sayıları verilerek, okulların türü ve hangi din mensuplarına ait olduğu, camiler, kiliseler, hanlar, hamamlar ve diğer kurumlar hakkında salnamelerde sıhhatli bilgi bulmak mümkündür. Çalışmamızda izlediğimiz metot, salnamelerde yer alan bilgiler kendi içerisinde değerlendirdikten sonra konuyla ilgili yapılan çalışmalar göz önüne alınarak bir değerlendirmeye tabii tutulmuştur.

Çalışmanın giriş kısmında Sivas vilayetinin ismi ve tarihi hakkında bilgi verdikten sonra tarihi süreç içerisinde Sivas vilayetinin idari yapılanmasını özet halinde ortaya koyduk.

Birinci bölümde vilayet ve maarif salnamelerinden hareketle sancak, kaza ve nahiyelerdeki Müslim ve gayri müslimlere ait dini ve sosyal kurumları çıkararak yaşanan sosyal hayatı anlamaya çalıştık.

İkinci bölümde Sivas vilayetinin nüfus yapısını merkezden başlamak üzere sancak, kaza ve nahiye olarak dini yapısını inceledik. Ayrıca Sivas vilayetinin yıllara göre nüfus bilgilerini veren çalışmaları inceleyerek salnamelerde verilen nüfus bilgileriyle bu nüfus bilgilerini karşılaştırmaya çalıştık.

Çalışmamda bana yol gösteren, her türlü yardımı esirgemeyen ve değerli vaktini bana ayıran Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ Bey'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

KISALTMALAR

Ad.	: Adet
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
a.g.msln.	: Adı geçen maarif salnamesi
a.g.sln.	: Adı geçen salname
a.g.t.	: Adı geçen tez
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C	: Cami
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E.	: Erkek
H.	: Hicri
H	: Han
Hm	: Hamam
H.z.	: Hazreti
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İm.	: İlmîyye Medresesi
Km.	: Kilometre
K.	: Kadın
Kl.	: Kilise
M.	: Miladi
M	: Mescit
Md	: Medrese
Mn.	: Manastır
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden

Öğ.	: Öğrenci
Öğr.	: Öğretmen
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T	: Tekke
Z	: Zaviye
vs.	: ve saire
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

A-Sivas Adının Menşei

Sivas Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biridir. Sivas isminin nereden geldiğine dair kesin bilgi olmamasına rağmen bu konuyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. Sivas şehrine tarihte farklı devletler egemen olmuş ve kendilerine özgü isimler vermişlerdir. Nitekim Sivas Sebast, Sipas¹, Sevasite², Kabeira, Megolopolis, Diospolis, Talaurs³, Danişment ili, Eyalet-Rum, Eyalet-i Sivas⁴ gibi isimlerle anılmıştır. Roma döneminde şehre Sebaste Cilicia, Sebasteia, Megolopolis gibi isimler verilmiştir. Sivas Roma İmparatoru Pompey zamanından sonra Sebastia Megapolis ismini almış ve Sebastia denilmiştir⁵. Pontus kralı Polemon'un karısı, Roma kralı Augustus'un sevgisini kazanmak ve sadakat ifadesi olarak, şehre Sebastia ismini vermiştir⁶. Yine Sivas isminin Hititlerin bir kolu olan Sibasip kavminin adından geldiği de öne sürülür⁷. Başka bir görüşe göre de şehrin ilk kurulduğu dönemlerde şehir merkezinde büyük çınar ağacı altında üç adet su gözesi bulunmaktaydı, zamanla bu gözelerin suyu kurur ve yaşayanlar, üç göze anlamında Sipas ismini şehre verirler ve zamanla Sipas'tan türeyerek Sivas halini almıştır⁸. Bütün bu görüşlerin dışında Sivas adının şükran, minnet ve şefkat anlamına gelen Farsça bir kelime olan Sipas'tan türediğini iddia edenlerde vardır⁹. Sivas'a Danişmentliler zamanında Danişment İli, Osmanlılar zamanında ise, Osmanlı idare sisteminde Sivas bir eyalet olduğu için, Eyalet-i Sivas ismi verilmiştir. Anadolu'daki köy ve kasaba isimleri genelde Türkçe kelimelerden olmasına rağmen, şehirlerin birçoğunun eski ismi muhafaza edilmiş ve bu isimler Türk ağzına ve deyişine uydurularak devam ettirilmiştir. Sebastia-Sivas, Caseria-Kayseri, Brusse-Bursa, Smirna-İzmir gibi.

B- Sivas Vilayetinin Kısa Tarihçesi

Sivas, tarihi çok eski olan bir yerleşim yeridir, şehrin ne zaman, kimler tarafından ve nerede kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak Şemsettin Sami Ka'mus'ul

¹ İbrahim Yasak, **Sivas İli**, Sivas 1997, s.7.

² Şemsettin Sami, **Ka'mus'ul A'lâm**, C.IV, İstanbul 1311, s.2793.

³ Ahmet Gökbel, **İnanç Tarihi Açısından Sivas**, İstanbul 2004, s.22; Besim Darkot, "Sivas", **İA.**, C.X, Eskişehir 1997, s.570.

⁴ İ. Yasak, a.g.e., s.7.

⁵ Siddık Ünal, **XX. Yüzyıl Sivas Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 1997, s.7.

⁶ İsmail Hakkı- Rıdvan Nafiz, **Sivas Şehri**, Erzurum 1992, s.12; Ş. Sami a.g.e., C.IV, s.2794.

⁷ A. Gökbel, a.g.e., s.22.

⁸ İ. Yasak, a.g.e., s.8.

⁹ S.Ünal, a.g.t., s.7.

A'lâm'ında eski şehrin şimdiki Sivas'ın 8 km doğusunda Güzel ırmak kenarında Goraz köyü yakınında kurulduğunu ve bu şehrin adının da Kebire olduğunu belirtir¹⁰. Sivas'ta ilk yerleşimin MÖ. 3000–1650 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir¹¹. Günümüze kadar yapılan arkeolojik kazıların sonuçlarına göre, Sivas yöresinin Neolitik dönemlerden itibaren iskân edildiği, yörenin Orta Anadolu kültürünün bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Bu yörede yapılan kazılarda bulunan eşyalar, Sivas şehrinin varlığının Taş ve Bronz çağlarına kadar uzandığı fikrini vermektedir. Bu cümleden hareketle Sivas'ın tarihi gelişiminin Roma devri öncesi Proto-Hititlere kadar uzandığını söylemek mümkündür¹².

Bölgenin ilk sahipleri Hititlerdir (MÖ. 1650–1200)¹³. Hititlerin tarih sahnesinden silinmesinden sonra bölgeye Asur kralı Sargon MÖ. 710 yılında sefer düzenleyerek Sivas'a kadar gelmiştir ve bölgenin hâkimi olmuştur¹⁴. Ancak Asurluların bölgeye egemenlikleri fazla uzun sürmemiştir. MÖ. 670 yılında Kafkasya'dan İskitler, İran'dan Medler Anadolu içlerine kadar uzanmışlardır. Asurlara karşı direnemeyeceğini anlayan Medler ve Lidyalılar, MÖ. 585 tarihinde Kızılırmak sınır olmak üzere anlaşma yapmışlar ve Kızılırmak'ın doğu yakası yani Sivas ve çevresi Medlerin elinde kalmıştır. Medlerin bölgedeki egemenliği fazla sürmemiş, Persler MÖ. 550 yılında Medlerin egemenliğine son vererek Sivas'a hâkim olmuşlardır¹⁵.

Makedonya kralı, Büyük İskender MÖ. 334 ve 332 tarihinde Anadolu içlerine akın düzenleyerek, Sivas'a egemen olan Pers yönetimine son vermiştir. Egemen olduğu bölgelerde kalmayan Büyük İskender, bu bölgelere komutanlar bırakmış ve bir müddet Sivas, subaylar tarafından yönetilmiştir. Bu subaylar, Sabistes askerlerinin şehri yıkıp yağmalamalarına göz yummuşlardır, bu duruma dayanamayan halk ayaklanarak tekrar Pers Kralı I.Ariaretos'in egemenliğine girmeyi kabul etmiştir¹⁶.

Pers Kralı Ariaretos'in kurduğu krallık kısa zamanda sınırlarını genişleterek Zile, Turhal ve Trabzon'a kadar uzanmıştır. Ancak Ariaretos bu seferlerini sürdürürken Pont devletinin, Romalıların ve Ermenilerin siyasi entrikaları karşısında zor duruma düşmüş

¹⁰ Ş. Sami, a.g.e., C.IV, s.2793.

¹¹ İ. Yasak, a.g.e., s.9.

¹² A. Gökbel, a.g.e., s.23; İ. Hakkı- R. Nafiz, a.g.e., s.4.

¹³ Sıdık Ünal, **XIX ve XX Yüzyıllarda Sivas'ın Demografik Yapısı**, F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9/2, Elazığ 2004, s.3; A. Gökbel, a.g.e., s.24.

¹⁴ İ. Yasak, a.g.e., s.9; A. Gökbel, a.g.e., s.24; İ. Hakkı- R. Nafiz, a.g.e., s.5; İbrahim Aslanoğlu, **Her Yönden Sivas**, Sivas 1979, s.9; İ. Aslanoğlu ve İsmail Hakkı-Rıdvan Nafiz eserlerinde Asur kralı Sargon'un bölgeyi ele geçirme yılı olarak MÖ. 713 tarihini vermektedir.

¹⁵ A. Gökbel, a.g.e., s.24; İ. Yasak, a.g.e., s.9.

¹⁶ S. Ünal, a.g.t., s.10.

ve şehrin Romalılar ve Ermeniler tarafından yağmalanmasına engel olamamıştır¹⁷. Sonunda Roma Kralı Tiberius, MS.17'de Sivas ve çevresini ele geçirmiştir. Böylece Sivas Roma İmparatorluğu egemenliğine girmiş ve Eyalet-i Rum olmuştur¹⁸.

Roma İmparatorluğu döneminde Sivas'ta önemli işler yapılarak şehir imar edilmiş, Sivas kalesi yeniden onarılmış ve şehrin ismi Diospolis olarak değiştirilmiştir¹⁹. Roma İmparatorluğu MS. 395 yılında parçalanıp, Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılınca, Sivas Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. Roma imparatorluğu zamanında gelişen şehir Bizans devrinde de önemini korudu, Justinianus tarafından büyük bir eyalet merkezi haline getirilerek surlarla çevrildi²⁰. Heraklios zamanında Bizans yönetimi, yeni teşkilatlanmasında topraklarını üç askeri bölgeye ayırmış ve Sivas bu üç askeri bölgeden birinin merkezi olmuştur²¹.

Sivas, VII. Asırda Sasani ordularının saldırılarına uğramış, bir müddet Sasani egemenliğine girmiş, sonra tekrar Bizans egemenliğine geçmiştir. 658 yılında Emevi ordularının akınlarına uğramış, bu akınlar sonucu Emevi ordusu komutanı Abdulvahab Gazi Sivas'ı ele geçirip bir uç beyi olarak Sivas'ta kısa bir dönem kalmıştır. Bizans desteğindeki Pont akınları sonucu Abdulvahab Gazi ve Ahmet Turan Gazi şehit düşmüş ve Sivas tekrar Bizans egemenliğine geçmiştir²².

Alparslan'ın kardeşi Yakuti Bey düzenlediği bir akınla 1059 yılında Sivas'a egemen olmuş ancak Bizans İmparatoru Dukas durumu öğrenince Sivas ve diğer şehirleri kurtarmak için bir ordu hazırlayarak 1061 yılında Sivas'ı tekrar ele geçirmiştir²³. 1071 yılında Bizans İmparatoru Romen Diojen ile Selçuklu Sultanı Alparslan arasında yapılan Malazgirt savaşını Türklerin kazanmasıyla Anadolu'nun kapıları tamamıyla Türklere açılmış oldu. Romen Diojen bu savaşa katılmak için büyük bir ordu hazırlattı ve bu orduyla Sivas'tan geçerken Sivas'ta konakladı Sivas valisinin iyi ağırlamasına rağmen, Bizans ordusu halkı kılıçtan geçirip şehri yağmaladılar²⁴.

Alparslan savaşın kazanılmasından sonra Anadolu'nun çeşitli bölgelerini komutanları arasında pay etmiş ve bu paylama neticesinde Sivas ve çevresi Danişment

¹⁷ A. Gökbel, a.g.e., s.24.

¹⁸ İ. Yasak, a.g.e., s.10.

¹⁹ Ş. Sami, a.g.e., C.IV, s.2794.

²⁰ Safa Kılıçoğlu, vd., "Sivas", **Büyük Lugat ve Ansiklopedisi**, C.XI, İstanbul 1981, s.282; Şemsettin Sami Ka'mus'ul A'lamin da Justinianus zamanında surların onarıldığını ve tepesine bir kale inşa edildiğini söyler, bkz., Ş. Sami, a.g.e., C.IV, s.2793.

²¹ Besim Darkot, **Sivas**, İstanbul, 1966, s.13.

²² İ. Yasak, a.g.e., s.10.

²³ S. Kılıçoğlu, vd., a.g.md., C.XI, s.282; İ. Yasak, a.g.e., s.11.

²⁴ A. Gökbel, a.g.e., s.29.

Gazi'ye düşmüştür. Danişment Gazinin Sivas'ı ele geçirme tarihiyle ilgili farklı görüşler mevcuttur²⁵. Danişment Gazi Sivas'a egemen olduktan sonra bölgedeki diğer şehirleri de ele geçirerek Sivas merkezli bir Türk devleti kurmuştur²⁶. Danişmentliler döneminde Sivas, başşehir ve kültür merkezi olmuş. Bu dönemde şehirde bazı gelişme belirtileri görülse de özellikle Haçlı seferleri ve beylikler arası mücadeleler nedeniyle Anadolu Selçuklu hâkimiyetine girene kadar önemli bir gelişme görülmemiştir²⁷.

Sivas, Türklerin egemen olmasından önceki dönemde de önemli bir merkez konumundadır ve bu tarihlerde Sivas şehrinin nüfusunun 120,000 olduğu tahmin edilir²⁸. Danişment hükümdarı Melik Muhammed'in ölümü üzerine taht kavgaları başlamış ve devlet üçe bölünmüştür. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan 1174 yılında Danişment devletini yıkarak Sivas'ı Selçuklu topraklarına katmıştır²⁹. II. Kılıçaslan 37 yıl³⁰ hükümdarlık yapmış ve yaşlılığını göz önünde bulundurarak ülkesini onbir oğlu arasında paylaşmış, Sivas ve çevresi büyük oğlu Kudbettin Melikşah'a düşmüştür³¹.

1219 yılında tahta geçen ve Anadolu'da tekrar birliği sağlayan Alaattin Keykubat dönemi, Sivas açısından gerek ilim ve gerekse bayındırlık yönünden çalışmaların yoğunlaştığı ve Sivas kalesinin yeniden onarıldığı dönemdir³². Selçukluların ticarete büyük önem vermeleri sayesinde dünya ticaret yollarının, Anadolu'da yoğunlaşması ve Sivas'ın bu yollar üzerinde olması şehrin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Ticaret merkezi olma özelliğinin yanı sıra Sivas bir ilim merkezi haline de gelmiş³³, nüfus sayısı bakımında önemli bir yerleşim merkezi olmuştur³⁴.

1243 tarihinde Moğollarla II. Gıyasettin Keyhüsrev arasında yapılan Köseadağ savaşında Selçuklular büyük bir yenilgiye uğramış, Moğollar Sivas'ı basıp, üç gün süreyle şehri yağmalayıp, Sivas surlarını yıkıp Selçukluları vergiye bağlamışlardır³⁵. II. Gıyasettin Keyhüsrev'in ölümüyle şehzadeler arasında taht mücadelesi başlamış ve Hülagu Han da Selçuklu ülkesini idari yönden biri Konya diğeri Sivas olmak üzere ikiye

²⁵ Sivas'ın 1075–1085 yılları arasında bir tarihte ele geçirildiği görülmektedir. İ. Aslanoğlu, eserinde bu tarihi 1084 olarak vermekte, İ. Hakkı-R. Nafiz eserlerinde bu tarihi 1072 olarak vermektedir; Bkz., İ. Aslanoğlu, a.g.e., s.11; İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.24.

²⁶ Hakkı Dursun Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, C.VIII, Konya 1994, s.121; F.Başel, a.g.e., s.15.

²⁷ A. Gökbel, a.g.e., s.31.

²⁸ M. Fahreddin Başel, **Sivas Bülteni**, Sivas 1935, s.15.

²⁹ H. D. Dursun, a.g.e., C.VIII, s.138; İ. Aslanoğlu, a.g.e., s.11.

³⁰ H. Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas 1998, s.17.

³¹ F. Başel, a.g.e., s.19; İ. Yasak, a.g.e., s.12; B. Darkot, a.g.md., C.X, s.571.

³² S. Kılıçoğlu, vd., a.g.md., C.XI, s.282; İ. Aslanoğlu, a.g.e., s.11.

³³ A. Gökbel, a.g.e., s.32.

³⁴ İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.17; B. Darkot, a.g.md., C.X, s.571.

³⁵ S. Kılıçoğlu, vd., a.g.md., C.XI, s.282; H. D. Dursun, a.g.e., C.VIII, s.306–307.

ayırmiş, Konya'yı İzzettin Keykavus'a, Sivas'ı Rükneddin Kılıçarslan'a vermiş³⁶. Ancak Rükneddin Kılıçarslan Moğolların yardımını alarak iktidarı tek başına ele geçirmiştir. Moğolların bu denli Selçuklu iktidarının iç işlerine karışması, Moğolların Anadolu'daki hâkimiyetlerini pekiştirmiştir. Moğollar atadıkları valilerle şehirleri yönetmeye başlamışlardır. Moğolların Sivas'a atadığı Timurtaş bir müddet Selçuklulara bağlı kalsa da 1322 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kısa bir süre sonra Timurtaş 1328 yılında görevini akrabası olan Alaattin Eratna'ya bırakıp gitmiştir³⁷.

Bütün olumsuzluklara rağmen Sivas en görkemli dönemini Selçuklular zamanında yaşamıştır. Sivas, Anadolu'da ticaret, ilim ve politik güç açısından Konya'dan sonra ikinci şehir konumundadır. Anadolu Selçuklular zamanında Dârü'l-âlâ (yücelik beldesi) unvanını almıştır³⁸. Çağının diğer şehirlerine göre Selçuklular zamanında büyük bir eğitim merkezi olmuştur. Başta tıp olmak üzere astronomi ve dini ilimlerde çok sayıda medrese ve öğretim üyesi bulunmaktadır³⁹. Çifte minare, Şifahîye, Buruciye ve Gök medrese gibi devrinin önemli eğitim merkezleri bu dönemde inşa edilmiştir⁴⁰. Sivas bu dönemde önemli bir eyalet merkezi olup, Divrik, Arapkir, Canik, Çorum ve Bozok Sivas eyaletinin sancağı konumundadır ve bu dönemde 100'den fazla okul, 18 han, 45 çeşme ve 1000 dükkân, 15 hamam olduğu ifade edilir⁴¹.

Timurtaş'ın, Alaattin Eratna'yı yerine bırakmasından sonra 1343 yılında karışıklıktan yararlanan Alaattin Eratna, bağımsızlığını ilan etmiş ve Sivas'ı başkent yaparak Eratna Beyliğini kurmuştur⁴². Eratna Beyliğinin ömrü 1380 yılına kadar sürmüş ve 1381 yılında Eratna Beyliğinin, Kayseri valisi olan Kadı Burhanettin Ahmed bu beyliğe son vererek, kendi adıyla anılan Kadı Burhanettin devletini kurmuş ve komşu beyliklere elçiler göndermiş, kendi adına para bastırmıştır⁴³. Bu beyliğin ömrü fazla uzun olmamıştır, Burhanettin Beyin ölümünden sonra oğlunun yaşı küçük olduğu için, Timur tehlikesine karşı Sivas ahalisi karar alarak Osmanlı himayesine girme kararı alarak 1398 yılında Yıldırım Beyazıt'a Sivas'ı teslim etmiştir⁴⁴.

³⁶ H. D. Dursun, a.g.e., C.VII, s.371–372.

³⁷ B. Darkot, a.g.md., C.X, s.572; İ. Yasak, a.g.e., s.12–13.

³⁸ A. Gökbel, a.g.e., s.35.

³⁹ İ. Yasak, a.g.e., s.13.

⁴⁰ S. Kılıçoğlu, vd., a.g.md., C.XI, s.283.

⁴¹ F. Başel, a.g.e., s.16.

⁴² İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.81; F. Başel, a.g.e., s.22-23.

⁴³ B. Darkot, a.g.md., C.X, s.572; İ. Yasak, a.g.e., s.15.

⁴⁴ İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.114; S. Kılıçoğlu, vd., a.g.md., C.XI, s.283.

Yıldırım Beyazıd'ın İstanbul'u kuşattığı bir sırada Sivas'a gelen Timur, Sivas'ı 18 gün kuşatmıştır. Yıldırım Beyazıd şehri kurtarabilmek için büyük bir ordu göndermiş, Timur bunun haberini önceden almış ve orduyu Kayseri civarında karşılamış ve çıkan savaşta Osmanlı ordusu ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Şehri kuşatan Timur kale surlarının altlarına tüneller kazdırıp büyük kuleleri çökertiyor, şehrin içine büyük güllerle atırıyordu, şehrin daha fazla dayanamayacağını anlayan Malkoç Mustafa Bey, kan dökülmemesi kaydıyla şehri teslim etmiştir. Ancak Timur, kan dökmeyip insanları diri diri kuyulara gömdürmüş, şehri yağmalayarak yıktırıştır⁴⁵. Timur istilası olarak bilinen bu hadise, Anadolu'nun en önde gelen bir şehri olan Sivas'ın yıkılıp harap olmasına sebep olmuş ve bir daha o görkemli canlılığına kavuşamamıştır.

Ankara savaşında Osmanlı ordusu Timur'a yenilince Osmanlı devleti yönetimde önemli sarsıntı yaşamıştır. Bu olaydan etkilenen Sivas yöneticisiz kalmış ve şehzadelerin uğrak yeri haline gelmiştir. Bu başıboşluktan faydalanan ve Kadı Burhanettin'in damadı olduğu sanılan Mezid Bey, Sivas yönetimini ele geçirmiştir⁴⁶. 1408 yılında Amasya'da bulunan Çelebi Mehmet, Sivas'a bir ordu göndererek Sivas'ı tekrar Osmanlı topraklarına katmıştır⁴⁷. Çelebi Mehmet 1413'de Osmanlı tahtına geçmiş ve 1413 yılında Sivas surlarını tamir ettirmiştir.

XV. yüzyıl ortalarına kadar, Osmanlı şehzadelerinin oturduğu bir sancak merkezi olan Sivas, 1472 yılında Akkoyunlu ordusunun saldırılarına maruz kalmış ve şehir Akkoyunlu komutanı Yusuf Mirza tarafından yağmalanmıştır. Fatih Sultan Mehmet Han bir yıl sonra ordusunu Sivas'ta toplayarak hazırlıklarını tamamlayıp, savaş için Sivas'tan hareket edip Otlukbeli savaşında Akkoyunluları mağlup etmiştir⁴⁸. Bu savaştan sonra Sivas şehri uzun bir müddet huzurlu bir dönem yaşamıştır.

XVI. yüzyıl Sivas bölgesi için iç karışıklıkların, isyanların ve yağmalamaların olduğu bir dönem olmuştur. II. Beyazıd zamanında başlayan bu tür hareketler, şehzadeler arasındaki taht mücadeleleri nedeniyle yayılma eğilimi göstermiş, Şah Kulu isyanıyla Antalya'dan Sivas'a kadar büyük bir katliam ve tahribata neden olmuştur. Sivas özellikle Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni döneminde doğuya yapılan

⁴⁵ İ. Aslanoğlu, a.g.e., s.20-21; A. Gökbel, a.g.e., s.36-37.

⁴⁶ F. Başel, a.g.e., s.24; S. Kılıçoğlu, vd., a.g.e., C.XI, s.283.

⁴⁷ İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.119.

⁴⁸ İ. Yasak, a.g.e., s.17.

seferlerde toplama ve konaklama merkezi olmuştur. Sivas sadece ticari yolların buluştuğu bir nokta değil, aynı zamanda önemli bir askeri sefer üssüdür⁴⁹.

C- Sivas Vilayetinin İdari Taksimatı

Osmanlı hâkimiyeti altında XVI. Yüzyılda büyük bir eyalet (beylerbeyliği) merkezi olan Sivas, Eyalet-i Rum ismiyle anılmıştır. Paşa sancağı olan Sivas'a bağlı Amasya, Bozok, Canik, Çorum, Divriği, Arapkir olmak üzere yedi sancak vardır⁵⁰. 1850 yılındaki düzenlemeyle Sivas Vilayeti, Sivas merkez, Amasya, Çorum, Divriği, Yeniil, sancakları olmak üzere beş sancaktan oluşmakta ve 1856 yılında Yeniil sancağının çıkarılmasıyla sancak sayısı dörde düşürülmüştür⁵¹.

1863 yılında çıkarılan yeni nizamname ile Sivas vilayet merkezi olmuş ve Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-i Şarki olmak üzere dört sancağa ayrılmıştır⁵². Ancak 1287 H. tarihli salnamesine baktığımızda Sivas vilayeti üç sancaktan oluşmakta ve Tokat'ın sancak oluşu 1880 yılına rastlamaktadır. 1863 yılındaki idari taksimatla Sivas Anadolu'nun en büyük vilayetlerinden olup, kuzeyde Trabzon, doğuda Erzurum, güneydoğuda Mamurat'ül-Aziz, Güneyde Halep, Adana, Batıda Ankara, Kuzeybatıda Kastamonu, vilayetleriyle komşudur⁵³. Fahreddin Başel'e göre Tokat, Amasya, Karahisar Şarki sancaklarının Sivas'a bağlandığı dönemde vilayetin nüfusu 1.300.000 kişidir⁵⁴.

1287 H. (1870-1871 M.) Sivas vilayet salnamesine göre Sivas vilayetinin idari taksimatı şöyledir⁵⁵.

⁴⁹ A. Gökbek, a.g.e., s.38-39.

⁵⁰ B. Darkot, a.g.md., C.X, s.572; İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.123; Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Sivas'ın, Sivas dâhil yedi sancaktan oluştuğunu belirtir; Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.III-IV, (nşr., Tevfik Temelkuran, vd.), İstanbul 1986, s.156.

⁵¹ Ali Açık, **Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler** (1839-1880), C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.27, Aralık, No:2, s.254.

⁵² B. Darkot, a.g.md., C.X, s.572; İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.123; A. Gökbek, a.g.e., s.41; Ancak 1287 H. Salnamesine baktığımızda Sivas Vilayeti üç sancaktan oluşmakta, Tokat 1870 yılında Sivas merkez sancağına bağlı kaza durumundadır. 1863 tarihindeki idari taksimatta Tokat kazasına bakıldığına Sivas merkez sancağına bağlı kaza durumundadır ve 1880 yılına kadar bu konumunu korumuştur; Bkz., 1287 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1287, s.46-81; A. Açık, a.g.m, s.254-255; Muhtemelen yukarıdaki yazarların, 1863 yılında çıkarılan idari taksimatta Sivas'ı 4 sancağa ayırmaları, genel olarak söylenmiş bir bilgidir.

⁵³ Ş. Sami, a.g.e., C.IV, s.2794; 1321 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1321, s.172.

⁵⁴ F. Başel, a.g.e., s.127.

⁵⁵ 1287 H. a.g.sln., s.46-81.

Tablo 1.

SİVAS MERKEZ SANCAĞI KAZALARI	1- Sivas
	2-Tokat
	3- Koçgiri
	4- Divriği
	5- Darende
	6- Gürün
	7- Aziziye
	8- Tonus
AMASYA SANCAĞI KAZALARI	1- Amasya
	2- Köprü
	3- Merzifon
	4-Osmancık
	5-Mecidözü
	6-Erbaa
	7-Lâdik
	8-Zile
KARAHİSAR ŞARKİ SANCAĞI KAZALARI	1-Karahisar Şarki
	2-Suşehri
	3-Koyulhisar
	4-Milas

1288 H. (1871-1872 M.) salnamesine göre vilayetin idari taksimatı, sancak sayıları 1287 H. salnamesiyle aynıdır ancak, Amasya sancağına, Madensim kazası ve Karahisar Şarki sancağına Alucra kazaları eklenmiştir⁵⁶.

1289 H.(1872-1873 M.) salnamesindeki idari taksimat, 1288 H. salnamesindeki sancak ve kaza sayıları ve isimleriyle aynıdır⁵⁷.

1292 H. (1875-1876 M.) salnamesinde idari taksimatta bazı kazalarda değişiklik olmuştur. Sivas sancağına, Yıldızeli kazası bağlanmış, Amasya sancağının kaza yapılarında herhangi bir değişiklik olmamış, Karahisar Şarki sancağına Karasun kazası bağlanmıştır⁵⁸.

⁵⁶ 1288 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1288, s.46-83 arası; 1287 H. a.g.sln., s.46-81.

⁵⁷ 1289 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1289, s.39-80.

⁵⁸ 1292 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1292, s.56-88.

1293 H. (1876-1877 M.) salnamesinde sancak yapıları aynıdır ama kaza sayılarında bazı değişiklikler vardır⁵⁹.

Tablo 2.

SİVAS MERKEZ SANCAĞI KAZALARI	1-Sivas
	2-Tokat
	3-Koçgiri
	4-Divriği
	5-Darende
	6-Gürün
	7-Aziziye
	8-Tonus
	9-Yıldızeli
	10-Hafik
AMASYA SANCAĞI KAZALARI	1-Amasya
	2-Köprü
	3-Merzifon
	4-Osmancık
	5-Mecidözü
	6-Erbaa
	7-Lâdik
	8-Zile
	9-Madensim
	10-Havza
KARAHİSAR ŞARKİ SANCAĞI KAZALARI	1-Karahisar Şarki
	2-Suşehri
	3-Koyulhisar
	4-Milas
	5- Karasun
	6-Alucra

1298 H. (1880-1881 M.) salnamesinde Sivas Vilayeti dört sancağa ayrılmıştır. Daha önceki salnamelerdeki Sivas Sancağının kazası olan Tokat bu yıldan sonra vilayete bağlı sancak olmuştur. 1298 H. yılına ait idari taksimat aşağıdaki tabloda verilmiştir⁶⁰.

⁵⁹ 1293 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1293, s.40-75.

⁶⁰ 1298 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1298, s.56-141.

Tablo 3.

SİVAS MERKEZ SANCAĞI KAZALARI	1-Sivas
	2-Koçgiri
	3-Divriği
	4-Darende
	5-Gürün
	6-Aziziye
	7-Tonus
	8-Yıldızeli
	9-Hafik
TOKAT SANCAĞI KAZALARI	1-Tokat
	2-Zile
	3-Erbaa
	4-Niksar
AMASYA SANCAĞI KAZALARI	1-Amasya
	2-Merzifon
	3-Madensim
	4-Lâdik
	5-Osmancık
	6-Köprü
	7-Mecidözü
KARAHİSAR ŞARKİ SANCAĞI KAZALARI	1-Karahisar Şarki
	2-Hamidiye
	3-Suşehri
	4-Koyulhisar
	5-Alucra

1300 H. (1882-1883 M.) Sivas vilayet salnamesinde idari taksimatta bir kaza dışında değişiklik olmamıştır. Amasya sancağına bağlı olan kazalara ilave olarak Havza kazası da bu sancağa bağlanarak kaza sayısı merkez kazayla birlikte sekize çıkmıştır. Bunun dışında sancak sayılarında ve diğer sancakların kaza sayılarında bir değişiklik olmamış ve 1298 H. salnamesiyle aynıdır⁶¹.

1301 H. (1883-1884 M.) salnamesinde ki idari taksimat 1300 H. salnamesiyle aynıdır⁶².

1302 H. (1884-1885 M.) salnamesinde ki idari taksimat 1300 ve 1301 H. salnameleriyle aynıdır. Sadece Amasya sancağına bağlı Madensim kazasının ismi Gümüşhacı köyü olarak da verilmiştir⁶³.

1304 H. (1886-1887 M.) ve 1306 H.(1888-1889 M.) salnamelerinin idari taksimat 1300, 1301 ve 1302 H. salnameleriyle aynıdır ancak Amasya sancağının yedi olan kaza

⁶¹ 1300 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1300, s.60-141.

⁶² 1301 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1301, s.148-156.

⁶³ 1302 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası, 1302, s.333.

sayısına Havza'da eklenmiştir. Bunun dışında sancak, kaza sayı ve adlarında herhangi bir fark yoktur⁶⁴.

1308 H. (1890-1891 M.) salnamesindeki idari taksimat bir önceki salnamedeki idari taksimatla aynıdır⁶⁵.

1321 H. (1903-1904 M.) ve 1325 H. (1907-1908 M.) yıllarına salnamelerdeki idari taksimat birbirinin aynısıdır. Bu yıllara ait idari taksimatta yine Sivas Vilayetinin sancaklarında herhangi bir değişiklik yoktur ancak Sivas merkez sancağının kazalarından olan Yıldızeli kazasının ismi 1321 H. salnamesinin bazı yerlerinde Yenihan olarak geçmektedir⁶⁶. Bu dönemlerdeki idari taksimat şu şekildedir⁶⁷.

Tablo 4.

SİVAS MERKEZ SANCAĞI KAZALARI	1-Sivas
	2-Koçgiri
	3-Divriği
	4-Darende
	5-Gürün
	6-Aziziye
	7-Tonus
	8-Yıldızeli
	9-Hafik
	10-Kangal
	11-Bünyanhamid
TOKAT SANCAĞI KAZALARI	1-Tokat
	2-Zile
	3-Erbaa
	4-Niksar
AMASYA SANCAĞI KAZALARI	1-Amasya
	2-Merzifon
	3-Madensim
	4-Lâdik
	5-Osmancık
	6-Köprü
	7-Mecidözü
	8-Havza
KARAHİSAR ŞARKİ SANCAĞI KAZALARI	1-Karahisar Şarki
	2-Hamidiye
	3-Suşehri
	4-Koyulhisar
	5-Alucra

⁶⁴ Bkz., 1304 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1304, s.76-135; 1306 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1306, s.97.

⁶⁵ 1308 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1308, s.119-18.

⁶⁶ 1321 H. a.g.sln., s.100.

⁶⁷ 1321 H. a.g.sln., s.239-241; 1325 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1325, s.255-257.

1337 H. tarihindeki vilayet teşkilatlanmasındaki değişiklikle Tokat, Amasya ve Karahisar Şarki sancakları, Sivas'tan ayrılmıştır. Sivas Vilayeti, merkez kazası ile birlikte 9 kazadan meydana gelmiştir, bu tarihteki nüfusu 375,000'dir⁶⁸. Osmanlı devletinin son döneminde ve kurtuluş savaşı yıllarında, 1926 M. tarihine kadar Sivas, Koçhisar, Yıldızeli, Darende, Kangal, Aziziye, Şarkışla, Divriği, Gürün, Zara kazalarından oluşmuş ve sonradan Aziziye kazası Kayseri vilayetine bağlanmıştır⁶⁹. Sivas milli mücadelenin hazırlık döneminde önemli bir görev üstlenmiş ve Sivas kongresi bu şehirde yapılarak milli mücadelenin temelleri bu şehirde atılmıştır. Sivas kongresi aralıksız sekiz gün devam etmiştir ve bağımsızlıkla ilgili önemli kararlar alınmıştır. Sivas kongresi ile şehir tekrar tarihteki önemli yerini elde etmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra Sivas şehri sınırları Kuzeyde Karadeniz'e, Doğuda Erzurum, Güneyde Kayseri, Maraş ve Malatya'ya, Batıda Ankara'ya kadar uzanan büyük bir eyalet olmaktan çıkarak, merkez dâhil on ilçesi bulunan bir iç Anadolu şehri olmuştur.

⁶⁸ F. Başel, a.g.e., s.127.

⁶⁹ İ. Hakkı-R. Nafiz, a.g.e., s.123.

I. BÖLÜM

SİVAS VİLAYETİNDEKİ DİNİ VE SOSYAL KURUMLAR

A- SİVAS MERKEZ SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR

1- Cami ve Mescitler

Cuma ve bayram namazlarının kılınabildiği içinde mimber bulunan ve hutbe okunabilen, müezzin mahfili, maksuresi, son cemaat yerinin dışında geniş veya dar avlusu, şadırvan şeklinde abdest alma yeri olan tek veya çok şerefeli minaresi bulunan kurumlara cami denir. Camilerde genelde birden fazla görevli bulunmaktadır. Namaz kılınacak yer olmasının dışında camiler, idari faaliyetlerin yürütüldüğü yönetim merkezi, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü eğitim kurumlarıdır. Mescit genel anlamda cami yerinde kullanılır. Osmanlı Devleti zamanında Anadolu’da mescit, mimberi olmayan hutbe okunmadığı için Cuma ve bayram namazlarının kılınmadığı sadece vakit namazlarının kılındığı genelde minareleri de bulunmayan, küçük mabetlere denmiştir.

Sivas sancağı ve kazalarında bulunan cami ve mescitleri salnamelerde verilen yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz.

Tablo 1.

Salname Yılları	Sivas		Koçgiri		Divriği		Darende		Gürün		Aziziye	
	C	M	C	M	C	M	C	M	C	M	C	M
1287 H. ⁷⁰	-	-	-	-	25	10	26	10	8	-	1	-
1288 H. ⁷¹	-	33	-	-	25	10	26	10	8	-	1	-
1289 H. ⁷²	-	33	-	-	16	20	41	20	8	-	1	-
1292 H. ⁷³	44	42	2	-	18	24	12	11	6	-	2	-
1298 H. ⁷⁴	44	42	2	-	48	14	12	11	6	-	2	-
1301 H. ⁷⁵	44	42	2	5	12	15	15	8	12	11	68	24
1306 H. ⁷⁶	44	42	2	5	12	15	15	8	12	11	85	24
1308 H. ⁷⁷	44	42	50	10	12	15	15	8	12	11	85	24
1321 H. ⁷⁸	178		43		39		76		20		93	

⁷⁰ 1287 H. a.g.sln., s.87-89.

⁷¹ 1288 H. a.g.sln., s.97-99.

⁷² 1289 H. a.g.sln., s.98-100.

⁷³ 1292 H. a.g.sln., s.114-115; Bu salnamede Sivas sancağı genelindeki cami sayı 413, mescit sayısı 349 olarak verilmiştir. 1293 H. senesi verileri de aynıdır; Bkz., 1293 H. a.g.sln., s.104-105.

⁷⁴ 1298 H. a.g.sln., s.142-143; 1300 H. senesi cami ve mescit sayıları aynıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.162-163; Şemsettin Sami Ka'mus'ul A'lâm'ında Sivas merkezdeki cami sayısını 44 ve mescit sayısını 42 olarak vermiştir; Bkz., Ş. Sami, a.g.e., C.IV, s.2793.

⁷⁵ 1301 H. a.g.sln., s.173-186.

⁷⁶ 1306 H. a.g.sln., s.207-215.

⁷⁷ 1308 H. a.g.sln., s.191-204.

⁷⁸ 1321 H. a.g.sln., s.243; 1325 H. senesi cami ve mescit sayıları aynı verilmiştir; Bkz., 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

Tablo 1.'in devamı

Salname Yılları	Tonus		Yıldızeli		Hafik		Kangal		Bünyan	
	C	M	C	M	C	M	C	M	C	M
1287 H.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1288 H.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1289 H.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1292 H.	-	25	35	25	5	27	-	-	-	-
1298 H.	-	25	35	25	-	27	-	-	-	-
1301 H.	28	-	82	-	76	-	-	-	-	-
1306 H.	39	-	85		165		-	-	-	-
1308 H.	39	-	85		165		-	-	-	-
1321 H.	87		133		138		23		52	

1302 H. ve 1304 H. salnamelerinde cami ve mescit sayıları sancaklara ve kazalara ayrılmadan vilayet geneli olarak toplu rakam verilmiştir. Buna göre her iki salnamede de vilayet genelinde 1123 cami ve 554 mescit bulunmaktadır⁷⁹.

1287, 1288 ve 1289 H. seneleri salnamelerinde bazı kazalardaki cami ve mescitlerde görevli imam, hatip (vaiz) sayıları da verilmiştir. Buna göre 1287, 1288 H. senelerinde Darende kazasında 36 imam, 10 hatip, Gürün kazasında 8 imam, 8 hatip ve Sivas merkezinde 81 imam, 55 hatip görevlidir⁸⁰. 1289 H. salnamesinde Sivas merkezdeki görevli sayıları önceki yıllara aynıdır. Darende kazasında 41 imam, 23 hatip, Divriği kazasında 45 imam ve 16 hatip görev yapmaktadır⁸¹. Görevli sayıları, cami ve mescitlerle karşılaştırıldığında, bunlar arasında paralellik mevcuttur.

1287, 1288 ve 1289 H. yıllarında Tonus, Yıldızeli, Hafik, Kangal ve Bünyan kazaları, kaza merkezi olmadığından cami ve mescit sayıları kayıtlı değildir. Tablo incelendiğinde Koçgiri kazasında 1306 H. senesine kadar cami ve mescit sayıları çok az iken, 1308 H. senesinde birden artmasının nedeni, salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla önceki yıllarda bilgilerin yazılmamış olmasıdır.

Divriği kazasında yıllara göre rakamlar birbiriyle paralellik gösterirken 1298 H. senesinde aniden yükselip, tekrar normale düşmesinin nedeni o yılki bilginin yanlış olma ihtimalini akla getirmektedir. Gürün ve Aziziye kazalarındaki cami ve mescit sayıları 1301 H. senesine kadar çok az verilirken, bu yıl ve daha sonraki yıllarda sayı

⁷⁹ 1302 H. a.g.sln., s.442; 1304 H., a.g.sln., s.144.

⁸⁰ 1287 H. a.g.sln., s.87-89; 1288 H., a.g.sln., s.99.

⁸¹ 1289 H. a.g.sln., s.98-100.

artmıştır. Muhtemelen ilk salnamede verilen bilgiler sonraki salnamelerde de değiştirilmeden ve araştırılmadan aynı şekilde yazılmasından kaynaklanmaktadır.

Kangal ve Bünyan kazaları 1321 H. senesinde kaza merkezi olduğu için önceki yıllarda, cami ve mescit sayıları kayıtlı değildir.

2- Kilise ve Manastırlar

Kilise terimi hem Hıristiyanlık dinin ibadetgâhı hem de Hıristiyanlık inancını benimseyenlerin oluşturduğu topluluk anlamında kullanılmaktadır. Daha ziyade bilinen anlamı Hıristiyanların günlük ve haftalık ibadetlerini yaptıkları ibadethanelerdir⁸². Manastır ise Hıristiyanlıkta din adamlarının cemaat halinde züht hayatı yaşadıkları kurumlardır. Dünyevileşen kilise ortamından ve bunun getirdiği yükümlülüklerden uzaklaşmak suretiyle Hıristiyan mükemmelliği idealini arama çabalarının yaşandığı kurum olan manastırlar genelde yüksek duvarlarla çevrili tek girişli geniş bir avlunun etrafına yerleştirilmiş bahçe ve keşiş hücrelerinin yanı sıra kilise, yemekhane, kütüphane ve mezarlık gibi birimleri barındıran kurumlardır⁸³. İslam topraklarında yer alan manastırların büyük bir kısmı yerleşim merkezlerinin dışında dağlarda ve çöllerde inşa edilmiştir.

Sivas merkez sancağı ve kazalarında bulunan kilise ve manastırları yıllara göre şöyle verebiliriz.

Tablo 2.

Salname Yılları	Sivas		Darende		Hafik		Yıldızeli	
	Kl.	Mn.	Kl.	Mn.	Kl.	Mn.	Kl.	Mn.
1301 H. ⁸⁴	5	2	-	-	-	-	-	-
1306 H. ⁸⁵	5	2	4	-	20		3	-
1308 H. ⁸⁶	5	2	4	-	20		3	-
1321 H. ⁸⁷	19		-	-	-		3	-

⁸² Mehmet Aydın, "Kilise", **TDVİA**, C.26, Ankara, 2002, s.11.

⁸³ Salime Leyla Gürkan, "Manastır", **TDVİA**, C.27, Ankara, 2003, s.558-559.

⁸⁴ 1301 H. a.g.sln., s.173-185; Şemsettin Sami Sivas merkezinde bulunan manastır ve kilise sayısını 5 olarak vermektedir; Bkz., Ş. Sami, a.g.e., C.IV, 2793.

⁸⁵ 1306 H. a.g.sln., s.204-220.

⁸⁶ 1308 H. a.g.sln., s.191-204.

⁸⁷ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H., a.g.sln., s.258-259.

Tablo 2.'nin devamı

Salname Yılları	Koçgiri		Gürün		Divriği		Aziziye	
	Kl.	Mn.	Kl.	Mn.	Kl.	Mn.	Kl.	Mn.
1301 H.	1	-	-	-	-	-	-	-
1306 H.	1	-	-	-	-	-	-	-
1308 H.	1	-	-	-	-	-	-	-
1321 H.	1	-	6		15		1	-

1301 H. senesine kadar olan salnamelerde kilise ve manastırla ilgili bilgi mevcut değildir. Bunun nedeni kiliselerin bulunmaması değil, salnamelerde kayıt altına alınmamasıdır.

1302 ve 1304 H. salnamelerinde kilise, manastır sayıları, 106 kilise ve 2 manastır, vilayet geneli olarak kayıtlıdır⁸⁸.

1321 ve 1325 H. senelerinde neredeyse bütün kazalarda kilise ve manastırlarla ilgili bilgi mevcuttur. Bu yıllara ait salnamelerde kilise ve manastır ayrımı yapılmadan veriler verilmiştir ancak önceki salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla, Sivas sancağında bulunan 47 adet mabetten 2 tanesi manastır, 45 tanesi kilisedir.

Salnamelerdeki nüfus bilgilerine baktığımız zaman gayri müslim halk mezheplerine göre verilmiştir, ama kiliselere ait bilgiler verilirken mezhep ayrımı yapılmamıştır⁸⁹.

3-Mektepler

a- Müslim Mektepleri

a.a- Sivas Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri

Sivas merkez sancağında bulunan mektepleri yıllara göre şöyle tablolayabiliriz.

⁸⁸ 1302 H. a.g.sln., s.442; 1304 H., a.g.sln., s.144.

⁸⁹ Günümüze kadar ulaşan kiliseler ise; Sivas merkezinde, Akdeğirmen mahallesinde Rum kilisesi, Çarşı mahallesinde Çarşıbaşı kilisesi, Tavra deresi kilisesi, Divriği kazasında Aşağı ve Yukarı Kiliseler ve Karaburun köyü kilisesi, Kaya Yakup kilisesi, Ersun kilisesi, Uzunkaya kilisesi, Hafik manastırı, Güründe, Gürün kilisesi, Suşehri'nde Çataloluk kilisesi, Gemerek'te Çepni Kilisesi bulunmaktadır. Bu kiliseler yıkık ve harap bir şekilde günümüze ulaşmıştır; Bkz., **Sivas Belediyesi Stratejik Plan 2007-2011**, Sivas 2006, s.46.

Tablo 3.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ⁹⁰	62	2645		-	-	-	12	5	315
1288 H. ⁹¹	62	2635		1	128	2	12	5	385
1289 H. ⁹²	59	2625		1	128	2	16	5	385
1292 H. ⁹³	53	1953	864	1	202	4	5	-	-
1293 H. ⁹⁴	55	2143	915	1	202	4	5	-	-
1298 H. ⁹⁵	53	1935	464	1	163	4	5	-	-
1301 H. ⁹⁶	30 ⁹⁷	-	-	2 ⁹⁸	188	7	5	-	-
1302 H. ⁹⁹	114	2693	1063	2	304	7	6	-	-
1321 H. ¹⁰⁰	134	-	-	2	-	13	6	-	-

1304 H. senesine ait salnamede Sivas merkez sancağındaki okullardan sadece rüştiyelerle ilgili bilgi vardır¹⁰¹ ve bu sayılarda, 1301 H. senesi verileriyle aynıdır. 1306 ve 1308 H. senelerinde aynı okul sayıları verilmiştir¹⁰². 1321 H. senesiyle 1325 H. senesinde kayıtlı olan okul ve medrese sayıları birbirinin aynısıdır¹⁰³.

Salnamelerin hepsinde sıbyan mektepleri 1321 H. yılına kadar bu adla anılmış ve 1321 H. senesi ve sonrasında ibtidai mektepleri olarak adlandırılmıştır.

Tabloda verilen okullar dışında 1301 H. yılında Sivas merkezinde Darülmûallimin mektebi bulunmakta ve mektepte 3 öğretmen ve 80 öğrenci eğitim

⁹⁰ 1287 H. a.g.sln., s.86-87.

⁹¹ 1288 H. a.g.sln., s.94, 96-97.

⁹² 1289 H. a.g.sln., s.97-98.

⁹³ 1292 H. a.g.sln., s.104, 114-117.

⁹⁴ 1293 H. a.g.sln., s.92, 102-103.

⁹⁵ 1298 H. a.g.sln., s.66, 142.

⁹⁶ 1301 H. a.g.sln., s.70, 174.

⁹⁷ Sivas merkez sancağın 30 sıbyan mektebinden başka 5 adet ibtidai mektebi mevcuttur. Bu okullarda 10 öğretmen görev yapmakta ve 100 öğrenci eğitim görmektedir; Bkz., 1301 H. a.g.sln., s.70; 1302 H. a.g.sln., s.358.

⁹⁸ 1301 H. salnamesinden önceki salnamelerde Sivas merkezde rüştiye mektebi 1 adet iken bu salnamede 2 adet olmuş ve bu rüştiyelerden biri mülkiye rüştiyesidir ve bu rüştiyede 188 öğrenci, 4 öğretmen eğitim-öğretim görmektedir. Diğeri ise Askeri rüştiyesidir ve bu rüştiyede de 7 öğretmen görevlidir; Bkz., 1301 H. a.g.sln., s.70; 1302 H. senesinde mülkiye rüştiyesinde öğrenci sayısı 102, askeri rüştiyesinde gayri müslimler ile beraber 202 öğrenci eğitim görmektedir; Bkz. 1302 H. a.g.sln., s. 356-357.

⁹⁹ 1302 H. a.g.sln., s.454, 36-358.

¹⁰⁰ 1321 H. a.g.sln., s.58, 241-243.

¹⁰¹ 1304 H. a.g.sln., s.74.

¹⁰² Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.204,125; 1308 H. a.g.sln., s.112, 191.

¹⁰³ Bkz., 1301 H. a.g.sln., s.61-62, 258.

görmektedir¹⁰⁴. Darülmûallimin mektebi 1321 H. senesine kadar her salnamede kayıtlıdır, ancak öğrenci ve öğretmen sayılarında farklılık mevcuttur. Maarif Salnamelerine göre, bu okulda 1316 H. yılında 2 öğretmen, 9 öğrenci, 1319 H. senesinde 18 öğrenci, 1321 H. salnamesinde 21 öğrenci eğitim görmektedir ve öğretmen sayısı aynı kalmıştır¹⁰⁵.

1321 H. senesinde Sivas merkez sancağında tablo 3'deki okullar dışında 1 idadi mektebi, 1 Hamidiye ibtidai mektebi ve rüştiyelerden ise 1 askeri rüştiye, 1 kadın rüştiye mektebi bulunmaktadır¹⁰⁶. 1325 H. salnamesinde de farklı olarak Darul Sana-i Hamidi adıyla sanat okulu açılmış ve bu kurumda 3 sanat öğretmeni görevlidir¹⁰⁷. Sivas askeri rüştiyesinde önceki yıllarda gayri müslimler de eğitim görmekte iken 1321 H. salnamesi ve Maarif Salnamelerinde öğrenci sayıları belirtilmemiştir¹⁰⁸. Vilayet salnamelerinde idadi mektebinin varlığıyla ilgili bilgi 1321 H. senesi ve sonrasında vardır. Bu okul yatısız olmakla beraber idare ve tedrisçe yatılı tarzındadır. İdadinin 1325 H. senesinde 300 yakın öğrencisi mevcuttur¹⁰⁹. Ancak bu salnamelerde bu okuldaki öğrenciler hakkında detaylı bilgi yoktur. Maarif Salnamelerine göre 1316 H. senesinde idadi mektebinde 20 öğretmen, 6 Müslim, 6 gayri müslim yatılı, normal eğitim gören 84 Müslim ve 18 gayri müslim öğrenci kayıtlıdır. 1321 H. salnamesinde 12 öğretmen, 421 Müslim ve 20 gayri müslim öğrenci eğitim görmektedir. Kadın rüştiyesi ile ilgili detaylı bilgi Maarif Salnamelerinde bulunmaktadır. 1316 H. senesinde 3 bayan öğretmen, 147 kız öğrenci, 1321 H. yılında öğretmen sayısı aynı kalmakla beraber kız öğrenci sayısı 200 olmuştur¹¹⁰.

Tablo 3'ün değerlendirmesi yapılacak olursa; 1289 H. salnamesinden sonraki yıllarda medrese sayıları azalmış ve ilmiyi medreselerinin varlığıyla ilgili bilgi mevcut değildir. Bunun nedenin medreselerin kapatıldığını yoksa salnamelere yazılmadığını salnamelerden anlaşılamamaktadır. 1287 H. salnamesinde rüştiyelerle ilgili bilgi mevcut değildir. 1302 H. senesi ve sonraki yıllarda sıbyan mekteplerinin sayısında % 150'lik bir artış mevcuttur. Bunun nedeni muhtemelen önceki salnamelerde sıbyan

¹⁰⁴ 1301 H. a.g.sln., s.71.

¹⁰⁵ Bkz., 1316 H. **Maarif Salnamesi**, İstanbul 1316, s.1094; 1319 H. **Maarif Salnamesi**, İstanbul 1319, s.659; 1321 H. **Maarif Salnamesi**, İstanbul 1321, s.545.

¹⁰⁶ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹⁰⁷ 1325 H. a.g.sln., s.60.

¹⁰⁸ 1317 H. **Maarif Salnamesi**, İstanbul 1317, s.1252.

¹⁰⁹ 1325 H. a.g.sln., s.195.

¹¹⁰ 1316 H. a.g.msln., 1093-1095; 1321 H. a.g.msln., 549; Sivas Kız Rüştiyesi, kız çocuklarına nakış, el sanatları, halı dokuması gibi eğitim faaliyetleri veren bir okuldur; Bkz. 1325 H. a.g.sln., s.196.

mektepleriyle ilgili bilgilerin eksik verilmesidir. Bir yıl arayla 84 sıbyan mektebinin açılması imkânsızdır. Salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla Sivas merkez sancağında ilkokuldan, ortaokula, kız meslek lisesine, meslek lisesine, öğretmen okuluna ve medreselere kadar her dalda eğitim veren kurumlar mevcuttur.

a.b- Koçgiri Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Koçgiri kazasında bulunan mektepleri yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz¹¹¹.

Tablo 4.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1292 H. ¹¹²	1	42	2	-	-	-	2	-	-
1293 H. ¹¹³	53	53	-	-	-	-	2	-	-
1298 H. ¹¹⁴	2	44	2	-	-	-	2	-	-
1301 H. ¹¹⁵	45	-	-	1	-	1	2	-	-
1302 H. ¹¹⁶	14	235	90	1	-	1	2	-	-
1304 H. ¹¹⁷	-	-	-	1	55	1	-	-	-
1321 H. ¹¹⁸	40	-	-	1 ¹¹⁹	-	-	1		

1287 H. senesinden 1292 H. salnamesine kadar olan yıllarda, Koçgiri kazasında bulunan okullarla ilgili bilgi kayıtlı değildir. 1306 H. ve 1308 H. yıllarında Koçgiri kazasıyla ilgili verilen okul bilgileri 1301 H. senesiyle aynıdır¹²⁰.

Tablonun değerlendirmesini yapacak olursak Koçgiri kazasındaki sıbyan mekteplerinin yıllar arasındaki dağılımı çok orantısızdır. 1292 H. senesinde 1 sıbyan mektebi varken, bir yıl sonrasında sayı 53 olmuştur. 1321 H. yılına kadar sıbyan mektepleri olan okullar bu yılda ibtidai mektebi olarak isimlendirilmiştir. 1301 H. senesine kadar olan yıllarda rüştiyelerle ilgili bilgi mevcut değildir. Salnamelerin

¹¹¹ Koçgiri kazasının diğer bir adıda Zara'dır ve bu kaza bugün Sivas iline bağlı ilçedir.

¹¹² 1292 H. a.g.sln., s.116.

¹¹³ 1293 H. a.g.sln., s.104.

¹¹⁴ 1298 H. a.g.sln., s.142.

¹¹⁵ 1301 H. a.g.sln., s.86, 178.

¹¹⁶ 1302 H. a.g.sln., s.365, 454.

¹¹⁷ 1304 H. a.g.sln., s.77.

¹¹⁸ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹¹⁹ Koçgiri kazasında rüştiye olan yıllara ait salnamelerde sayı hep aynıdır, öğrenci sayısı belirtilmemiştir. Maarif Salnamelerine göre Koçgiri kazasında 1 rüştiye mektebi vardır, bu rüştiyenin en fazla öğrencisinin 47 olduğu salname 1317 H. senesine aittir; Bkz., 1317 H. a.g.msln., s.1248; 1317 H. a.g.msln., s.545.

¹²⁰ Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.210; 1308 H. a.g.sln., s.197.

genelinde rüştüyelerdeki öğrenci sayıları verilmemiştir. Medrese sayılarında pek değişiklik olmamıştır ve Koçgiri kazasında okul çeşitliliği yoktur.

a.c- Divriği Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Divriği kazasında bulunan mektepleri yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz¹²¹.

Tablo 5.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştüyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ¹²²	29	752		-	-	-	1	1	32
1289 H. ¹²³	11	47	-	-	-	-	2	2	50
1292 H. ¹²⁴	25	1903	-	-	-	-	5	-	-
1293 H. ¹²⁵	25	1530	-	-	-	-	5	-	-
1298 H. ¹²⁶	25	1903	400	-	-	-	5	-	-
1301 H. ¹²⁷	26	-	-	1	-	3	3	-	-
1302 H. ¹²⁸	35	1568	40	1	-	3	3	-	-
1321 H. ¹²⁹	28	-	-	1	-	3	2	-	-

1288 H. senesi okul bilgileri 1287 H. senesiyle aynıdır. 1306 ve 1308 H. senelerinde verilen okul bilgileri 1302 H. salnamesinde verilen bilgilerle aynıdır.¹³⁰

Divriği rüştüyesinde 1325 H. senesine kadar 3 öğretmen görevlidir. Bu okulda 1319 H. senesinde 69 öğrenci eğitim görmektedir¹³¹.

Tablonun değerlendirilmesi yapılacak olursa, Divriği kazasında okul sayıları yıllar arasında orantılıdır. Ancak 1301 H. senesine kadar rüştüyelerle ilgili bilgi kayıtlı değildir. Sıbyan mekteplerinde okuyan kız öğrenci sayıları sağlıklı verilmemiştir. 1321 H. senesi ve sonrasında daha önce söylediğimiz gibi sıbyan mektepleri, ibtidai mektep adını almıştır.

¹²¹ Divriği kazası günümüzde Sivas ili sınırları dâhilinde ilçe merkezidir.

¹²² 1287 H. a.g.sln., s.86-87.

¹²³ 1289 H. a.g.sln., s.99-100.

¹²⁴ 1292 H. a.g.sln., s.114-115.

¹²⁵ 1293 H. a.g.sln., s.102-103.

¹²⁶ 1298 H. a.g.sln., s.142.

¹²⁷ 1301 H. a.g.sln., s.179.

¹²⁸ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹²⁹ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹³⁰ 1288 H. a.g.sln., s.96-97; 1306 H. a.g.sln., s.212; 1308 H. a.g.sln., s.198.

¹³¹ 1321 H. a.g.msln., s.546; 1319 H. a.g.msln., s.660.

a.d- Darende Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Darende kazasında bulunan mektepleri şöyle tablolaştırabiliriz¹³².

Tablo 6.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ¹³³	28	633	-	-	-	-	6	6	105
1289 H. ¹³⁴	20	580	-	-	-	-	14	-	65
1292 H. ¹³⁵	30	658	138	-	-	-	5	-	-
1301 H. ¹³⁶	20	-	-	1	-	-	8	-	-
1302 H. ¹³⁷	20	458	103	1	-	-	8	-	-
1321 H. ¹³⁸	63	-	-	1	-	2	19	-	-

1288 H. senesi okul bilgileri 1287 H. senesiyle, 1293 ve 1298 H. yılı okul verileri 1292 H. yılıyla, 1306 ve 1308 H. senelerinde verilen mektep bilgileri de 1302 H. salnamesinde verilen bilgilerle aynıdır¹³⁹.

Darende kazası sıbyan mekteplerinin sayısında yıllara göre orantısızlık mevcuttur. Sayı bir azalmış bir çoğalmıştır. 1321 H. yılında sıbyan mektepleri ibtidai mektebi olduktan sonra mektep sayısında artış olmuştur. Medreselerin en fazla kayıtlı olduğu kazalardan biridir.

a.e- Gürün Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Gürün kazasında bulunan mektepleri şöyle tablolaştırabiliriz¹⁴⁰.

¹³² Darende kazası bugün Malatya sınırları dâhilinde ilçe merkezidir.

¹³³ 1287 H. a.g.sln., s.86-87.

¹³⁴ 1289 H. a.g.sln., s.99-100.

¹³⁵ 1292 H. a.g.sln., s.116-117.

¹³⁶ 1301 H. a.g.sln., s.175-178.

¹³⁷ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹³⁸ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹³⁹ 1288 H. a.g.sln., s.96-97; 1293 H. a.g.sln., s.102-103; 1298 H. a.g.sln., s.142; 1306 H. a.g.sln., s.219; 1308 H. a.g.sln., s.204.

¹⁴⁰ Gürün kazası günümüzde de Sivas 'a bağlı ilçedir.

Tablo 7.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ¹⁴¹	220	6467	-	-	-	-	4	5	127
1288 H. ¹⁴²	224	5748	-	-	-	-	4	5	127
1292 H. ¹⁴³	4	126	5	-	-	-	3	-	-
1301 H. ¹⁴⁴	30	-	-	1	-	-	2	-	-
1302 H. ¹⁴⁵	32	672	102	1	-	-	2	-	-
1321 H. ¹⁴⁶	34	-	-	1	-	-	1	-	-

1293 ve 1298 H. yılı mektep verileri 1292 H. yılıyla, 1306 ve 1308 H. senelerinde verilen mektep bilgileri de 1301 H. salnamesinde verilen bilgilerle aynıdır¹⁴⁷. Gürün rüştiyesiyle ilgili bilgi, 1301 H. salnamesi ve sonrakilerde kayıtlıdır. Bu rüştiyede 1321 H. senesine kadar sürekli 3 öğretmen görev yapmakta ve 66 öğrenci eğitim görmektedir¹⁴⁸.

Tablonun değerlendirilmesi yapılacak olursa Gürün kazasında ilk iki salnamede sıbyan mektebi sayısı 220 civarında iken 1292 H. senesinde bu sayı 2'ye ve sonraki yıllarda da 30'a düşmüştür. Bunun nedeni yanlış yazılma olamaz çünkü öğrenci sayısı mektep sayısı ile paralellik gösterir.

a.f- Aziziye Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Aziziye kazasında bulunan mektepleri şöyle gösterebiliriz¹⁴⁹.

¹⁴¹ 1287 H. a.g.sln., s.86-87.

¹⁴² 1288 H. a.g.sln., s.98-99.

¹⁴³ 1292 H. a.g.sln., s.116-117.

¹⁴⁴ 1301 H. a.g.sln., s.185.

¹⁴⁵ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹⁴⁶ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹⁴⁷ Bkz., 1293 H. a.g.sln., s.102-103; 1298 H. a.g.sln., s.142; 1306 H. a.g.sln., s.218; 1308 H. a.g.sln., s.203.

¹⁴⁸ 1321 H. a.g.msln., s.546.

¹⁴⁹ Aziziye kazası günümüzde Erzurum iline bağlı ilçedir.

Tablo 8.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ¹⁵⁰	15	198	-	-	-	-	1	1	20
1288 H. ¹⁵¹	15	198	-	1	50	1	1	1	20
1292 H. ¹⁵²	-	-	-	1	38	1	1	-	-
1301 H. ¹⁵³	76	-	-	1	-	-	10	-	-
1302 H. ¹⁵⁴	74	2833	354	1	-	-	10	-	-
1321 H. ¹⁵⁵	36	-	-	1	-	-	8	-	-

1289 H. senesi mektep verileri 1288 H. yılıyla aynıdır. 1293 ve 1298 H. senelerinde Aziziye kazasındaki mektep verileri 1292 H. senesiyle aynıdır ve her üç salnamede de sadece rüştiye mektepleri ve medreselerle ilgili bilgi varken sıbyan mektepleriyle ilgili bilgi kayıtlı değildir¹⁵⁶. 1306 ve 1308 H. salnamelerinde verilen mektep bilgileri 1301 H. senesiyle aynıdır¹⁵⁷. 1325 H. salnamesinde ise 1321 H. senesinde verilen bilgiler kayıtlıdır¹⁵⁸.

Maarif Salnamelerine göre Sivas Aziziye rüştiyesinde 3 öğretmen görevlidir ve yıllara göre öğrenci sayısında değişiklik vardır, 1321 H. Maarif Salnamesine göre, bu rüştiyede 63 öğrenci eğitim görmektedir¹⁵⁹.

Mektep sayıları yıllara göre orantısızdır. 1287 H. senesinde 15 sıbyan mektebi varken, 1301 H. yılında 76 olmuş ve 1321 H. salnamesinde 36'ya düşmüştür. Salnamede verilen mektep bilgileri yıllar arasında muhtemelen yanlış yazılmıştır. Salnamelerde sadece rüştiyelerin varlığıyla ilgili bilgi verilip detay atlanmıştır. Mektep bilgileri verilirken çoğu salnamede öğrenci bilgileri atlanmıştır. Medrese sayısı 1 iken 10'a yükselmiş ve 8'e düşmüştür.

¹⁵⁰ 1287 H. a.g.sln., s.86-87.

¹⁵¹ 1288 H. a.g.sln., s.94,98-99.

¹⁵² 1292 H. a.g.sln., s.104; Bu yılda kazadaki mektep sayıları kayıtlı değildir.

¹⁵³ 1301 H. a.g.sln., s.183.

¹⁵⁴ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹⁵⁵ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹⁵⁶ Bkz., 1289 H. a.g.sln., s.99-100; 1293 H. a.g.sln., s.104-105; 1298 H. a.g.sln., s.144.

¹⁵⁷ Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.215; 1308 H. a.g.sln., s.201.

¹⁵⁸ 1325 H. a.g.sln., s.248.

¹⁵⁹ Bkz., 1321 H. a.g.msln, s.545.

a.g- Tonus Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Tonus kazasında bulunan mektepleri şöyle verebiliriz¹⁶⁰.

Tablo 9.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1292 H. ¹⁶¹	91	1246	245	-	-	-	1	-	-
1293 H. ¹⁶²	81	1246	510	-	-	-	1	-	-
1298 H. ¹⁶³	81	1246	410	-	-	-	1	-	-
1301 H. ¹⁶⁴	28	-	-	-	-	-	3	-	-
1302 H. ¹⁶⁵	103	1791	416	-	-	-	2	-	-
1321 H. ¹⁶⁶	60	-	-	-	-	-	5	-	-

1306 ve 1308 H. senelerinde verilen mektep bilgileri 1301 H. salnamesinde verilen mektep bilgileriyle aynıdır¹⁶⁷. Tonus kazasında salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla sıbyan mekteplerinin dışında eğitim kurumu mevcut değildir. Maarif Salnameleri de bunu doğrulamaktadır. Ancak 1325 H. salnamesinde rüştiye mektebi kayıtlı olmakla beraber öğretmen ve öğrenci bilgisi mevcut değildir¹⁶⁸.

a.h- Yıldızeli Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Yıldızeli kazası 1321 ve 1325 H. salnamelerinde ismi değişerek Yenihan olmuştur. Yıldızeli kazasında bulunan mektepleri şöyle tablolaştırabiliriz¹⁶⁹.

¹⁶⁰ Tonus kazasının bugünkü adı Altınyayla'dır ve bu ilçe Sivas iline bağlıdır.

¹⁶¹ 1292 H. a.g.sln., s.116-117.

¹⁶² 1293 H. a.g.sln., s.104-105.

¹⁶³ 1298 H. a.g.sln., s.144.

¹⁶⁴ 1301 H. a.g.sln., s.182.

¹⁶⁵ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹⁶⁶ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹⁶⁷ Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.214; 1308 H. a.g.sln., s.199.

¹⁶⁸ 1325 H. a.g.sln., s.248.

¹⁶⁹ Yıldızeli kazası halen Sivas iline bağlı ilçedir.

Tablo 10.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1292 H. ¹⁷⁰	93	1538	137	-	-	-	-	-	-
1293 H. ¹⁷¹	83	928	400	-	-	-	-	-	-
1298 H. ¹⁷²	83	1438	137	-	-	-	-	-	-
1301 H. ¹⁷³	93	-	-	-	-	-	-	-	-
1302 H. ¹⁷⁴	129	1796	103	-	-	-	-	-	-
1306 H. ¹⁷⁵	120	-	-	-	-	-	-	-	-
1321 H. ¹⁷⁶	63	-	-	-	-	-	-	-	-

Tablodan da anlaşılacağı gibi Yıldızeli kazasında sadece sıbyan mektepleri mevcuttur. Rüştiye ve medreselerin varlığıyla ilgili bilgi kayıtlı değildir. Maarif Salnamelerinde de diğer mekteplerle ilgili bilgi mevcut değildir.

a.1- Hafik Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Hafik kazasında bulunan mektepleri şöyle verebiliriz¹⁷⁷.

Tablo 11.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medreseler		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1293 H. ¹⁷⁸	44	933	175	-	-	-	5	-	-
1301 H. ¹⁷⁹	148	-	-	-	-	-	5	-	-
1302 H. ¹⁸⁰	99	1795	704	-	-	-	-	-	-
1306 H. ¹⁸¹	150	-	-	-	-	-	5	-	-
1321 H. ¹⁸²	122	-	-	1	-	-	-	-	-

¹⁷⁰ 1292 H. a.g.sln., s.116-117.

¹⁷¹ 1293 H. a.g.sln., s.104-105.

¹⁷² 1298 H. a.g.sln., s.144.

¹⁷³ 1301 H. a.g.sln., s.182.

¹⁷⁴ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹⁷⁵ 1306 H. a.g.sln., s.208; 1308 H. salnamesinde de aynı bilgi verilmiştir; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.194.

¹⁷⁶ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹⁷⁷ Halen Hafik kazası Sivas ilinin ilçesidir.

¹⁷⁸ 1293 H. a.g.sln., s.104-105.

¹⁷⁹ 1301 H. a.g.sln., s.175.

¹⁸⁰ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹⁸¹ 1306 H. a.g.sln., s.207; 1308 H. salnamesinde de aynı bilgi verilmiştir; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.194.

¹⁸² 1321 H. a.g.sln., s.241.

Hafik kazası 1293 H. senesinde kaza merkezi olmuştur. Tablo incelendiğinde yıllar arasında mektep sayılarında tutarsızlık mevcuttur. Sıbyan mektebi sayıları yıllar arasında bir artıp bir eksilmiştir. Bu bilgiler muhtemelen salnamelere yanlış yazılmış olsa gerek. Rüştîye mektebiyle ilgili kayıt sadece 1321 H. senesinde vardır ve sadece rüştîyenin mevcudiyeti belirtilmiştir. 1321 H. Maarif Salnamesine göre bu rüştîyede senesinde 1 öğretmen ve 27 öğrenci eğitim yaptığı kayıtlıdır¹⁸³.

Bunların dışında Bünyan ve Kangal kazaları 1321 H. senesinde kaza merkezi olduğundan Bünyan kazasında 3 ibtidai mektep ve 1 rüştîye mektebi kayıtlıdır. Kangal kazasında 3 ibtidai mektebi bulunmaktadır¹⁸⁴.

Sivas vilayet genelinde 1366 eski usul, 271 yeni usul olmak üzere toplamda 1637 ibtidai mektebi bulunmaktadır¹⁸⁵.

b- Gayri Müslim Mektepleri

Osmanlı topraklarında yaşanan azınlıklar Müslüman halk gibi özgür bir ortamda yaşamış ve okullarını açıp bu okullarda çocuklarının eğitimi de özgürce vermişlerdir. 1321 H. senesine kadar verilen okullar sıbyan mektebi adı altında kayıtlı iken 1321 H. senesi ve sonrasında daha önce belirttiğimiz gibi gayri müslim mektepleri de ibtidai mektebi adıyla anılmaya başlamıştır. Sivas merkez sancağında bulunan gayri müslim mekteplerini şöyle tablolaştırabiliriz.

¹⁸³ 1321 H. a.g.msln., s.545.

¹⁸⁴ 1321 H. a.g.sln., s.241; 1325 H. a.g.sln., s.249.

¹⁸⁵ 1316 H. a.g.msln., s.1257.

Tablo 12.

Salname Yılları	Sivas			Koçgiri			Divriği			Darende			Gürün		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci	
		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.
1287 H. ¹⁸⁶	11	1180		-	-	-	1	453		1	4		9	313	
1292 H. ¹⁸⁷	10	629	120	5	8	-	14	800	102	2	125	17	3	70	7
1293 H. ¹⁸⁸	9	620	12	10	10	-	14	815	110	2	125	17	3	75	-
1298 H. ¹⁸⁹	9	629	120	5	8	-	13	800	102	2	120	17	3	70	7
1301 H. ¹⁹⁰	5	-	-	2	-	-	1	-	-	4	-	-	2	-	-
1302 H. ¹⁹¹	15	1121	366	2	50	7	14	800	102	4	120	17	3	70	17
1321 H. ¹⁹²	12	-	-	21	-	-	6	-	-	3	-	-	5	-	-

Tablo 12.'nin devamı

Salname Yılları	Aziziye			Tonus			Yıldızeli			Hafik		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci	
		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.
1287 H.	2	175		-	-	-	-	-	-	-	-	-
1292 H.	-	-	-	17	201	120	3	225	15	-	-	-
1293 H.	-	-	-	29	201	120	3	165	85	3	75	
1298 H.	-	-	-	14	201	120	3	225	15	-	-	-
1301 H.	8	-	-	10	-	-	2	-	-	22	-	-
1302 H.	-	-	-	15	597	12	3	265	15	22	220	100
1321 H.	4	-	-	16	-	-	1	-	-	14	-	-

1288 H. senesinde Sivas merkezinde Ermeni rüştiyesi açılmış, bu mektepte 1 Müslim ve 4 Ermeni öğretmen ders vermekte ve toplam 270 Ermeni öğrenci eğitim

¹⁸⁶ Sivas merkezdeki gayri müslim okullarından 3'ü Rum, 6'sı Ermeni, 1'i Katolik ve 1 tanesi Protestan sıbyan mektebidir. Darende, Divriği ve Aziziye kazalarındaki okullar Ermeni okuludur. Gürün kazasındaki 9 okuldan 8'i Ermeni, 1'i Rum sıbyan mektebidir; Bkz., 1287 H. a.g.sln., 88-89; 1288 H. senesinde de aynı bilgiler verilmiştir; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.96-97.

¹⁸⁷ 1292 H. a.g.sln., s.114-117; Bu yılda Tokat kazadır ve Tokat'ta 31 gayri müslim sıbyan mektebi mevcuttur.

¹⁸⁸ 1293 H. a.g.sln., s.102-105; 1293 H. senesinde Tokat kaza merkezidir ve Tokat kazasında 22 gayri müslim sıbyan mektebi ve bu okullarda 18 öğrenci kayıtlıdır.

¹⁸⁹ 1298 H. a.g.sln., s.142-145.

¹⁹⁰ 1301 H. a.g.sln., s.175-186; 1306-1308 H. senelerinde verilen gayri müslim okul bilgileri 1301 H. salnamesinde kayıtlı olan okul verileriyle aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.205-218; 1308 H. a.g.sln., s.191-204.

¹⁹¹ 1302 H. a.g.sln., s.454.

¹⁹² 1321 H. a.g.sln., s.241.

görmektedir¹⁹³. 1302 H. senesi verilerinde Sivas askeri rüştiyesinde toplam 33 gayri müslim öğrenci eğitim görmektedir¹⁹⁴.

Bünyan ve Kangal kazaları 1321 H. senesinde kaza olduğundan ve Bünyan kazasında 6 gayri müslim ibtidai mektebi varken Kangal kazasında mektep yoktur. Ayrıca Sivas merkez sancağında 4 yabancı mektep vardır¹⁹⁵.

1321 H. Sivas Vilayet salnamesinde gayri müslim mekteplerinin dereceleri ve öğrenci sayıları ve mekteplerin hangi milletlere ait olduğu belli değildir. Oysa Maarif Salnamesinde mekteplerle ilgili detaylı bilgi bulunmaktadır. 1321 H. Maarif Salnamesine göre Sivas sancağı ve kazalarındaki gayri müslim mekteplerinin milletlere göre dağılımı şöyledir. 16 Katolik Ermeni ibtidai mektebi, 9 Protestan ibtidai mektebi, 28 Ermeni Protestan ibtidai mektebi, 14 Rum ibtidai mektebi ve 23 Gregoryen Ermeni ibtidai mektebi mevcuttur¹⁹⁶. 1321 H. Sivas vilayet salnamesine göre Sivas sancağındaki gayri müslim mekteplerinin toplam sayısı 88 adet iken aynı yıl yayınlanan 1321 H. Maarif Salnamesine göre 90 adettir bunun nedenin ne olduğu salnamelerden anlaşılmamaktadır.

1317 H. Maarif Salnamesi incelendiğinde Sivas merkez kazasında 3 adet Ermeni rüştiyesi bulunmakta ve bu mekteplerde; birinci mektepte 150, ikinci mektepte 80, üçüncü mektepte de 250 erkek ve 160 kız Ermeni öğrenci eğitim görmektedir. Bunlardan başka Gürün kazasında Ermeni idadi mektebi bulunmakla birlikte mektepte okuyan öğrenci sayısı kayıtlı değildir¹⁹⁷. 1319 H. Maarif Salnamesinde Gürün kazasındaki Ermeni idadisinde 300 erkek öğrencinin eğitim gördüğü kayıtlıdır ve yine bu salnamede Sivas merkez kazasındaki rüştiye sayısı 1 olarak gösterilmiştir¹⁹⁸.

1321 H. Maarif Salnamesine göre Sivas merkez kazasında 1 Ermeni Katolik kız rüştiyesi bulunmakta ve mektep kız rüştiyesi olmasına rağmen 305 erkek, 89 kız öğrenci beraber eğitim görmektedir¹⁹⁹.

1321 H. salnamesinde bahsedilen 4 adet yabancı mekteple ilgili, Maarif Salnamesinde mekteplerin hangi milletlere ait olduğu bilgisi bulunmaktadır. Buna göre, Sivas merkezde 1 adet Fransız erkek idadi mektebi, 1 adet Fransız kız ibtidai

¹⁹³ 1288 H. a.g.sln., s.94; 1289 H. salnamesinde de Ermeni rüştiyesi kayıtlıdır ve öğrenci sayısı 210'a inmiştir; Bkz., 1289 H. a.g.sln., s.95.

¹⁹⁴ 1302 H. a.g.sln., s.357.

¹⁹⁵ 1321 H. a.g.sln., s.241.

¹⁹⁶ 1321 H. a.g.msln., s.554-556.

¹⁹⁷ 1317 H. a.g.msln., s.1260-1267.

¹⁹⁸ 1319 H. a.g.msln., s.672-675.

¹⁹⁹ 1321 H. a.g.msln., s.554.

mektebi, 1 adet Amerikan erkek idadi mektebi ve 1 adet Amerikan kız rüştiyesi vardır. Fransız mekteplerinde 401 erkek, 279 kız, Amerikan mekteplerinde ise 340 erkek ve 55 kız öğrenci eğitim görmektedir²⁰⁰.

Buraya kadar yapmış olduğumuz değerlendirmeye göre gayri müslim tebaanın Müslüman ahalden daha çok eğitim ve öğretime önem verdiği anlaşılmaktadır.

4- Tekke, Hangah ve Ziyaretgâhlar

Sivas merkez sancağı ve kazalarında bulunan han sayılarını salnamelerin bulunduğu yıllara göre şöyle verebiliriz.

Tablo 13.

Salname Yılları	Sivas	Koçgiri	Divriği	Darende	Gürün
	Han	Han	Han	Han	Han
1292 H. ²⁰¹	9	-	13	3	7
1293 H. ²⁰²	10	-	11	3	7
1298 H. ²⁰³	12	2	10	2	8
1301 H. ²⁰⁴	12	2	5	2	7
1306 H. ²⁰⁵	12	2	13	3	7
1321 H. ²⁰⁶	32	4	15	3	4

Tablo 13.'ün devamı

Salname Yılları	Aziziye	Tonus	Yıldızeli	Hafik
	Han	Han	Han	Han
1292 H.	10	6	4	2
1293 H.	10	6	9	2
1298 H.	10	6	4	-
1301 H.	-	5	-	-
1306 H.	1	5	2	2
1321 H.	1	7	8	7

²⁰⁰ 1317 H. a.g.msln., s.1278-1279-1317; 1321 H. a.g.msln., s.562.

²⁰¹ 1292 H. a.g.sln., s.114-117.

²⁰² 1293 H. a.g.sln., s.102-105.

²⁰³ 1298 H. a.g.sln., s.142-145.

²⁰⁴ 1301 H. a.g.sln., s.178-185.

²⁰⁵ 1306 H. a.g.sln., s.204-218; 1308 H. salnamesinde de aynı sayılar verilmiştir; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.191-204.

²⁰⁶ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. salnamesinde de aynı sayılar kayıtlıdır; Bkz., 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

Tablo dışında 1321 H. senesinde Bünyan kazasında 2 han bulunmakta iken Kangal kazasında ise han mevcut değildir²⁰⁷.

Tablo incelendiğinde hanların yıllara göre dağılımında orantısızlık mevcuttur. Dağılımın yıllara göre değişmediği yerler Darende ve Tonus kazalarıdır. Özellikle Divriği, Aziziye Yıldızeli ve Hafik kazalarında han sayılarında yıllar arasında büyük dengesizlik vardır. Salnamelerde hanlar ile ilgili bilgi 1292 H. yılında verilmeye başlanmıştır. Tokat kazasıyla ilgili, sancak olmadan önce, sadece 2 salnamede bilgi kayıtlıdır. Buna göre 1292 H. senesinde 24 han, 1293 H. yılında 19 han mevcuttur²⁰⁸.

Hanların dışında Sivas merkezinde 6 tekke, 4 zaviye, Gürün kazasında 1 tekke ve Yıldızeli kazasında 7 tekke ve zaviye bulunmaktadır²⁰⁹.

Sivas genelindeki han sayılarının çokluğundan hareketle bölgede ticari faaliyetlerin canlı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

5- Kütüphaneler

1301 H. yılında Sivas sancağı Darende kazasında 420 ciltlik kitap bulunan 1 kütüphane mevcuttur²¹⁰. 1321 ve 1325 H. seneleri arasında Sivas merkez sancağında da 1 kütüphane açılmıştır²¹¹. 1317-1321 H. Maarif Salnamesine göre Sivas merkezde 210 kitaplık 1 kütüphane, Gürün kazasında 57 kitaplık 1 kütüphane, Darende kazasında 712 kitaplık 1 kütüphane ve Divriği kazasında 150 kitaplık bir kütüphane mevcuttur²¹².

6- Hamamlar

Sivas merkez sancağı ve kazalarında bulunan hamam sayılarını salnamelerin bulunduğu yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz.

²⁰⁷ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

²⁰⁸ 1292 H. a.g.sln., s.114-117; 1293 H. a.g.sln., s.102-105.

²⁰⁹ Tekke ve zaviyelerin sayılarında yıllara göre değişiklik yoktur; Bkz., 1301 H. a.g.sln., s.173-174; 1306 H. a.g.sln., s.204-218; 1308 H. a.g.sln., s.191-204.

²¹⁰ 1301 H. a.g.sln., s.186.

²¹¹ 1321 H. a.g.sln., s.243; 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

²¹² 1317 H. a.g.msln., s.1100-1101; 1321 H. a.g.msln., s.563.

Tablo 14.

Salname Yılları	Sivas	Koçgiri	Divriği	Darende	Gürün
	Hamam	Hamam	Hamam	Hamam	Hamam
1292 H. ²¹³	12	1	3	1	1
1298 H. ²¹⁴	12	1	12	1	1
1301 H. ²¹⁵	12	1	2	2	2
1306 H. ²¹⁶	12	1	3	2	1
1321 H. ²¹⁷	15	1	3	1	1

Tablo 14.'un devamı

Salname Yılları	Aziziye	Tonus	Yıldızeli	Hafik
	Hamam	Hamam	Hamam	Hamam
1292 H.	1	-	1	-
1298 H.	1	-	1	1
1301 H.	1	-	1	1
1306 H.	2	-	1	-
1321 H.	2	-	1	-

Hamam sayıları incelendiğinde tablonun genelinde yıllar arasında verilen sayılarda bir uyum vardır, ancak Divriği kazasında 1292 H. senesinde 3 hamam var iken 1298 H. yılında 12'e çıkmış ve sonraki salnamelerde tekrar 3'e düşmüştür, salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla 1298 H. senesinde Divriği kazasının hamam sayısı yanlış verilmiştir.

7- Sebiller

1306 H. salnamesine göre Hafik kazasında 331 çeşme, Yıldızeli kazasında 689 çeşme, gürün kazasında 10 çeşme ve Darende kazasında 5 çeşme mevcuttur²¹⁸. 1321 ve 1325 yılları arasında Sivas sancağı toplamında 350 çeşme mevcuttur²¹⁹. Verilen rakamlar arasında bu kadar fark olmasının nedeni çeşmelerle ilgili rakamların tam olarak salnamelere yansımamasından kaynaklanmış olsa gerek.

²¹³ 1292 H. a.g.sln., s.116-117; 1293 H. yılında da aynı sayılar kayıtlıdır; Bkz., 1293 H. a.g.sln., s.102-105

²¹⁴ 1298 H. a.g.sln., s.142-145.

²¹⁵ 1301 H. a.g.sln., s.173-174.

²¹⁶ 1306 H. a.g.sln., s.204-218; 1308 H. salnamesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.191-204.

²¹⁷ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. salnamesinde verilen hamam sayıları 1321 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

²¹⁸ 1306 H. a.g.sln., s.207-219.

²¹⁹ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

8- Hastaneler

Sivas ile ilgili yazılan salnamelerden sadece 1325 H.yılına ait olan salnamede sağlık kurumlarıyla ilgili bilgi mevcuttur. Buna göre 1325 H. yılında Sivas merkez sancağında 1 hastane ve 5 eczane bulunduğu kayıtlıdır²²⁰.

B- TOKAT SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR

Tokat Sivas Vilayet salnamelerinde, 1298 H. salnamesine kadar Sivas merkez sancağa kaza olarak bağlı iken bu salnamede Tokat sancak yapılmıştır. Böylelikle Sivas'a bağlı sancak sayısı üçten dörde yükselmiştir.

1-Cami ve Mescitler

Tokat sancağında bulunan cami ve mescit sayılarını yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz.

Tablo 15.

Salname Yılları	Tokat		Zile		Erbaa		Niksar	
	C	M	C	M	C	M	C	M
1298 H. ²²¹	68	118	73	52	7	94	-	-
1301 H. ²²²	33	47	140		7	94	21	
1306 H. ²²³	33	47	140		7	105	21	
1321 H. ²²⁴	631 Cami ve Mescit							

1301 H. senesinde Tokat merkez kazasında 33 cami ve 47 mescit verilmektedir, önceki yıllara göre cami ve mescit sayısında büyük düşüş göze çarpmaktadır. Bunun nedeni muhtemelen merkez kazasına bağlı nahiye ve köylerin diğer kazalara bağlanmasıdır.

2- Kilise ve Manastırlar

Tokat sancağındaki kilise ve manastırlarla ilgili bilgi, 1321 H. senesine gelene kadar yoktur. 1321 ve 1325 H. yıllarında Tokat sancağı ve kazalarında 82 kilise ve

²²⁰ 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

²²¹ 1298 H. a.g.sln., s.146-149; 1300 H. senesinde cami ve mescit sayıları 1298 H. yılıyla aynı verilmiştir; Bkz., 1300 H., a.g.sln., s.166-167.

²²² 1301 H. a.g.sln., s.203-209.

²²³ 1306 H. a.g.sln., s.221-227; 1308 H. salnamesindeki cami ve mescit sayıları 1306 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.205-209.

²²⁴ 1321 ve 1325 H. salnamelerinde Tokat sancağı cami ve mescit sayıları toplu olarak verilmiştir; Bkz., 1321 H. a.g.sln., s.243; 1325 H., a.g.sln., s.258-259.

manastır olduğu bilgisi verilir ancak bu sayının kaçının kilise, kaçının manastır olduğu verilmediği gibi hangi kazalarda olduğu da belirtilmemiştir²²⁵.

3- Mektepler

a- Müslim Mektepleri

a.a- Tokat Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri

Tokat merkez sancağında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle gösterebiliriz.

Tablo 16.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	
		E.	K.				
1298 H. ²²⁶	13	-	-	1	-	3	14
1300 H. ²²⁷	13	-	-	1	76	3	14
1301 H. ²²⁸	13	-	-	1	80	3	15
1302 H. ²²⁹	13	316	359	1	80	4	15
1306 H. ²³⁰	13	-	-	1	-	-	15
1321 H. ²³¹	156	-	-	1	521	5	-

1321 H. senesine kadar sıbyan mektebi adıyla anılan mektepler bu yıl ve sonrasında ibtidai mektebine çevrilmiştir. Tokat merkezde bulunan rüştiye mektebi 1321 H. senesinde idadi mektebine çevrilmiş ve öğrenci sayısı artmıştır²³². Maarif Salnamelerinde de idadiyle ilgili aynı bilgiler vardır²³³. 1316, 1317 ve 1319 H. yıllarında yayınlanan Maarif Salnamelerine göre Tokat merkez rüştiyesinde öğretmen sayısı aynı, yıllara göre öğrenci sayılarında değişiklik bulunmaktadır²³⁴. Tokat sancağında 1321 H. salnamesinde sancak genelinde 29 medrese kayıtlıdır.

²²⁵ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. a.g.sln., s.259.

²²⁶ 1298 H. a.g.sln., s.124, 146-149.

²²⁷ 1300 H. a.g.sln., s.120, 166-169.

²²⁸ 1301 H. a.g.sln., s.122, 203.

²²⁹ 1302 H. a.g.sln., s.412, 455-457.

²³⁰ 1306 H. a.g.sln., s.221; 1308 H. salnamesi okul bilgileri 1306 H. senesiyle aynıdır. Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.205.

²³¹ 1321 H. a.g.sln., s.241.

²³² 1321 H. a.g.sln., s.139; 1325 H. salnamesinde idadinin öğretmen sayısı 8 olmuştur. Bkz., 1325 H. a.g.sln., s.147.

²³³ 1321 H. a.g.msln., s.544-545.

²³⁴ 1316 H. a.g.msln., s.1098-1099; 1317 H. a.g.msln., s.1251; 1319 H. a.g.msln., s.663.

Tablo incelendiğinde Tokat merkezinde eğitim-öğretim faaliyeti ileri düzeyde değildir. Sıbyan mekteplerinin sayısı 13'tür, Sıbyan mektepleri, ibtidai mekteplerine çevrildikten sonraki yıllarda sayı artmıştır. Bunun nedeni önceki yıllarda verilen sıbyan mektep bilgilerinin güncellenmeden her yıl aynı rakamların yazılmış olmasıdır. Medrese ve rüştiye mekteplerinin yıllara göre dağılımında orantısızlık yoktur.

a.b- Zile Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Zile kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayımlandığı yıllara göre şöyle tablolayabiliriz²³⁵.

Tablo 17.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	
		E.	K.				
1298 H. ²³⁶	39	996	359	-	-	-	8
1301 H. ²³⁷	39	-	-	1	-	3	6
1302 H. ²³⁸	39	996	359	1	-	3	6
1306 H. ²³⁹	39	-	-	1	-	3	6
1321 H. ²⁴⁰	178	-	-	1	56	4	-

Maarif Salnamelerine göre Zile kazası rüştiyesinde 1317 H. senesinde 3 öğretmen, 1319 ve 1321 H. senelerinde 4 öğretmen görevlidir. Öğrenci sayılarında yıllara göre değişiklik bulunmaktadır. 1317 H. senesinde 47 öğrenci, 1319 H. yılında 51 öğrenci, 1321 H. salnamesinde 56 öğrenci eğitim görmektedir²⁴¹.

Tablonun değerlendirmesi yapılacak olursa 1321 H. senesine kadar mektep ve öğrenci sayıları aynı verilmiştir. Muhtemelen ilk sene yazılan salnameye bakılarak sonraki yıllarda aynı rakamlar tekrarlanmıştır, son salnamede mektep sayısı aniden 178 olmuştur. Rüştiye ve medrese sayılarında orantısızlık yoktur.

²³⁵ Zile kazası günümüzde Tokat ili sınırları dâhilinde ilçe merkezidir.

²³⁶ 1298 H. a.g.sln., s.146-149; 1300 H. senesi okul verileri 1298 H. salnamesinde verilenlerle aynıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.166-169.

²³⁷ 1301 H. a.g.sln., s.128, 206.

²³⁸ 1302 H. a.g.sln., s.416, 445-457.

²³⁹ 1306 H. a.g.sln., s.224; 1308 H. salnamesi okul bilgileri 1306 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.208.

²⁴⁰ 1321 H. a.g.sln., s.241.

²⁴¹ 1317 H. a.g.msln., s.1251; 1319 H. a.g.msln., s.663; 1321 H. a.g.msln., s.547.

a.c- Erbaa Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Erbaa kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle verebiliriz²⁴².

Tablo 18.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	
		E.	K.				
1298 H. ²⁴³	99	405	138	-	-	-	3
1301 H. ²⁴⁴	96	-	-	-	-	-	1
1302 H. ²⁴⁵	96	405	138	-	-	-	1
1306 H. ²⁴⁶	96	-	-	1	-	-	3
1321 H. ²⁴⁷	118	-	-	1	-	-	-

Salnamelerde Erbaa kazasındaki rüştiyelerle ilgili bilgi sadece son üç salnamede mevcuttur ancak bu bilgilerde sadece rüştiye sayısı verilmiştir. Daha detaylı bilgi Maarif Salnamelerinde vardır. 1316 H. senesinde Erbaa kazası rüştiyesinde 1 öğretmen 35 öğrenci, 1317 H. yılında 56 öğrenci, 1319 H. senesinde 3 öğretmen 33 öğrenci ve 1321 H. salnamesinde 1 öğretmen ve 44 öğrenci eğitim görmektedir²⁴⁸.

Tabloya bakıldığında mektep sayısı sadece 1321 H. yılında artmıştır, 1308 H. ile 1325 H. senesi arasındaki zaman farkına göre normal bir artıştır. Medrese sayıları ise yıllara göre artış ve azalış göstermiştir.

a.d- Niksar Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Niksar kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz²⁴⁹.

²⁴² Erbaa kazası günümüzde Tokat iline bağlı bir ilçedir.

²⁴³ 1298 H. a.g.sln., s.146-149; 1300 H. senesi okul verileri 1298 H. salnamesinde verilenlerle aynıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.166-169.

²⁴⁴ 1301 H. a.g.sln., s.205.

²⁴⁵ 1302 H. a.g.sln., s.416, 445-457.

²⁴⁶ 1306 H. a.g.sln., s.223; 1308 H. salnamesi okul bilgileri 1306 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.207.

²⁴⁷ 1321 H. a.g.sln., s.241.

²⁴⁸ 1316 H. a.g.msln., s.1099; 1317 H. a.g.msln., s.1251; 1319 H. a.g.msln., s.664; 1321 H. a.g.msln., s.547.

²⁴⁹ Niksar kazası halen Tokat ilinin ilçesidir.

Tablo 19.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	
		E.	K.				
1298 H. ²⁵⁰	-	-	-	1	-	3	-
1301 H. ²⁵¹	4	-	-	1	-	3	1
1302 H. ²⁵²	35	954	779	1	-	3	4
1306 H. ²⁵³	4	-	-	1	-	3	-
1321 H. ²⁵⁴	118	-	-	1	-	3	-

Maarif Salnamelerine göre Niksar rüştiye mektebinde, 1316 H. senesinde 71 öğrenci, 1317 H. yılında 4 öğretmen, 56 öğrenci, 1319 H. senesinde 4 öğretmen, 81 öğrenci ve 1321 H. salnamesinde 3 öğretmen ve 104 öğrenci kayıtlıdır²⁵⁵.

Tokat sancağı ve diğer kazalarında olduğu gibi 1321 H. senesine gelindiğinde Niksar kazasındaki mektep sayısında aşırı bir artış söz konusudur. Anlaşıldığı kadarıyla Tokat sancağı mektep bilgileri verilirken 1321 H. senesi hariç mektep bilgileri uzun yıllardır güncelleştirilmemiştir. Bu cümleden hareketle 1321 H. salnamesindeki bilgiler Tokat sancağı genelinde, bütün kazalarda büyük oranda artış göstermesi bu yıla ait bilgilerin daha doğru olduğu kanaatine götürmektedir. Tabloya bakıldığında 1301 ile 1306 H. seneleri mektep bilgileri aynıdır, arada bulunan 1302 H. senesinde farklıdır. Muhtemelen 1306 H. yılında mektep bilgileri yazılırken 1301 H. senesindeki rakamlar değiştirilmeden ve araştırılmadan aktarılmıştır.

b- Gayri Müslim Mektepleri

Tokat merkez sancağı ve kazalarında bulunan gayri müslim mekteplerini yıllara göre şöyle gösterebiliriz.

²⁵⁰ 1298 H. a.g.sln., s.124; 1300 H. senesinde de okullarla ilgili bilgi kayıtlı değildir. Sadece rüştiye mektebiyle ilgili bilgi vardır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.166-169.

²⁵¹ 1301 H. a.g.sln., s.133, 205.

²⁵² 1302 H. a.g.sln., s.422, 445.

²⁵³ 1306 H. a.g.sln., s.155, 227; 1308 H. salnamesi okul bilgileri 1306 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.209.

²⁵⁴ 1321 H. a.g.sln., s.241.

²⁵⁵ 1316 H. a.g.msln., s.1098; 1317 H. a.g.msln., s.1251; 1319 H. a.g.msln., s.664; 1321 H. a.g.msln., s.547.

Tablo 20.

Salname Yılları	Tokat			Zile			Erbaa			Niksar		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci	
		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.
1298 H. ²⁵⁶	18	-	-	1	40	30	42	305	95	-	-	-
1301 H. ²⁵⁷	16	-	-	1	-	-	42	-	-	2	-	-
1302 H. ²⁵⁸	16	399	82	1	40	30	42	355	89	2	20	12
1308 H. ²⁵⁹	16	-	-	1	-	-	43	-	-	2	-	-
1321 H. ²⁶⁰	17	-	-	2	-	-	15	-	-	11	-	-

Bunların dışında 1321 H. salnamesine göre Tokat merkez sancağında 2 adet yabancı mektebi kayıtlıdır. Maarif Salnamelerine göre Tokat merkez sancağında bulunan bu mektepler, Fransızlara ait idadi mektebidir, bu mekteplerde 120 erkek, 375 kız öğrenci eğitim görmektedir²⁶¹.

1317 H. Maarif Salnamesinde Tokat merkezinde 1 Ermeni rüştiyesi bulunmakta ve bu mektepte 200 erkek, 125 kız öğrenci eğitim görmektedir. Ayrıca Tokat merkezde 3 Ermeni ibtidaisi ve 110 erkek, 77 kız öğrenci mevcuttur. Tokat merkezde 1 Yahudi ibtidai mektebi, 25 erkek, 18 kız öğrenci, 1 Rum rüştiyesi ve 65 öğrenci, 7 Rum ibtidai mektebi ve bu mekteplerde okuyan 112 erkek ve 45 kız öğrenci kayıtlıdır²⁶². 1317 ve 1319 H. Maarif Salnamelerinde Zile kazasında 2 Ermeni ibtidaisi ve bu mekteplerde okuyan 285 erkek, 85 kız öğrenci vardır. Erbaa kazasında 2 Ermeni ibtidaisi, 12 Rum ibtidaisi, Niksar kazasında 2 Ermeni ibtidaisi ve 9 Rum ibtidaisi mevcuttur²⁶³.

1321 H. Maarif Salnamesinde ki gayri müslim mektep sayıları 1321 H. Sivas vilayet salnamesiyle aynıdır, ancak vilayet salnamesinde mekteplerin kime ait olduğu belirtilmemiştir. 1321 H. Maarif Salnamesine göre Tokat merkezde 8 Rum ibtidai mektebi, 1 Yahudi ibtidai mektebi, 2 Ermeni Protestan ibtidai mektebi, 4 Ermeni Katolik ibtidai mektebi, 2 Ermeni ibtidai mektebi ve 2 Fransız yabancı mektebi

²⁵⁶ 1298 H. a.g.sln., s.146-149; 1300 H. salnamesinde verilen gayri müslim okul bilgileri 1298 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.166-169.

²⁵⁷ 1301 H. a.g.sln., s.203-209.

²⁵⁸ 1302 H. a.g.sln., s.455; 1306 H. senesinde öğrenci sayıları kayıtlı değildir, ancak gayri müslim sıbyan mektepleri sayısı 1302 H. yılıyla aynı verilmiştir; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s. 221-227.

²⁵⁸ 1301 H. a.g.sln., s.203-209.

²⁵⁹ 1308 H. a.g.sln., s.205-209.

²⁶⁰ 1321 H. a.g.sln., s.241.

²⁶¹ 1317 H. a.g.msln., s.1280-1281; 1319 H. a.g.msln., s.690-691.

²⁶² 1317 H. a.g.msln., s.126-1273; 1319 H. yılında gayri müslim okul sayıları aynıdır, sadece Ermeni ibtidaisi 3'den 7'e yükselmiştir; Bkz., 1319 H. a.g.msln., s.678-679.

²⁶³ 1317 H. a.g.msln., s.1268-1275; 1319 H. a.g.msln., s.680-681.

bulunmaktadır²⁶⁴. Zile kazasında 1 Ermeni Protestan ibtidai mektebi ve 1 Ermeni ibtidai mektebi bulunmaktadır. Niksar kazasında 4 Ermeni ibtidai mektebi ve 14 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır. Erbaa kazasında 15 Rum erkek ibtidai mektebi bulunmaktadır²⁶⁵. Sonuç olarak, Müslim ve gayri müslim mektepleri incelendiğinde, mektep sayıları ve öğrenci sayıları birbirine çok yakındır, hâlbuki gayri müslimlerin Müslümanlara oranı % 15 civarındadır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla gayri müslimler eğitim- öğretim faaliyetine Müslümanlardan daha fazla önem vermiş ve çocuklarını okutmuşlardır.

4- Tekke, Hangah, Hamam ve Ziyaretgâhlar

Tokat ve kazalarında bulunan han, hamam vs. gibi kurumları salnamelerin yayımlandığı yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz.

Tablo 21.

Salname Yılları	Tokat			Zile			Erbaa			Niksar		
	H	Hm	T	H	Hm	T	H	Hm	T	H	Hm	T
1298 H. ²⁶⁶	23	19	-	6	5	-	3	3	-	-	-	-
1301 H. ²⁶⁷	20	16	1	9	5	-	6	2	1	2	4	1
1308 H. ²⁶⁸	20	16	1	10	5	-	6	2	1	2	4	1
1321 H. ²⁶⁹	65 Han, 35 Hamam											

Bunların dışında Tokat merkez sancağında 1 Mevlevihane ve 200 ciltlik kitaptan oluşan 1 kütüphane mevcuttur²⁷⁰. 1321 H. senesinde han ve hamam sayıları sancak geneli olarak toplu verilmiştir. Tablo incelendiğinde yıllar arasında han ve hamam sayılarında ani yükselişler ve düşüşler yoktur.

C- AMASYA SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR

1- Cami ve Mescitler

Amasya sancağı ve kazalarında bulunan cami ve mescitleri salnamelerin yayımlandığı yıllara göre şöyle verebiliriz.

²⁶⁴ 1321 H. a.g.msln., s.556-562.

²⁶⁵ 1321 H. a.g.msln., s.557-558.

²⁶⁶ 1298 H. a.g.sln., s.146-149; 1300 H. senesinde verilen han, hamam sayıları da aynıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.166-169.

²⁶⁷ 1301 H. a.g.sln., s. 203-209; 1306 H. senesinde verilen han ve hamam sayıları 1301 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s. 221-227; Niksar kazasında bulunan tekke, kadiri tekkesidir.

²⁶⁸ 1308 H. a.g.sln., s.207-209; Niksar kazasında bulunan tekke, kadiri tekkesidir.

²⁶⁹ 1321 H. a.g.sln., s.244 ; 1235 H. a.g.sln., s.258-259.

²⁷⁰ 1301 H. a.g.sln., s.203-209; 1308 H. a.g.sln., s.205.

Tablo 22.

Salname Yılları	Amasya		Merzifon		Madensim		Lâdik		Osmancık	
	C	M	C	M	C	M	C	M	C	M
1287 H. ²⁷¹	23	21	41	23	-	-	46	53	57	9
1289 H. ²⁷²	23	21	-	-	-	-	46	53	73	28
1292 H. ²⁷³	39	201	36	13	-	-	37	32	12	68
1293 H. ²⁷⁴	39	185	23	48	25	45	23	4	36	23
1298 H. ²⁷⁵	99	186	36	12	27	45	27	32	13	51
1300 H. ²⁷⁶	17	97	26	13	15	45	27	32	6	12
1301 H. ²⁷⁷	17	45	24		5	23	27	32	15	12
1306 H. ²⁷⁸	20	45	824		5	23	47	32	15	12
1308 H. ²⁷⁹	27	45	842		5	23	47	32	15	12
1321 H. ²⁸⁰	857 Cami ve Mescit									

Tablo 22.'nin devamı

Salname Yılları	Köprü		Mecidözü		Havza		Erbaa		Zile	
	C	M	C	M	C	M	C	M	C	M
1287 H.	-	-	31	-	-	-	9	30	80	19
1289 H.	-	-	31	-	-	-	32	36	88	45
1292 H.	75	15	111	17	-	-	7	96	73	52
1293 H.	75	13	139	101	-	-	8	91	-	-
1298 H.	15	75	106	17	-	-	Tokat'a bağlı			
1300 H.	15	75	104	17	-	-				
1301 H.	15	75	50	8	22	28				
1306 H.	18	75	50	8	22	28				
1308 H.	179		50	8	22	28				
1321 H.	857 Cami ve Mescit									

²⁷¹ 1287 H. a.g.sln., s.90-93; 1288 H. salnamesinde de aynı cami ve mescit sayıları verilmiştir; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.100-101.

²⁷² 1289 H. a.g.sln., s.101-104.

²⁷³ 1292 H. a.g.sln., s.118-121.

²⁷⁴ 1293 H. a.g.sln., s.106-109.

²⁷⁵ 1298 H. a.g.sln., s.144-147.

²⁷⁶ 1300 H. a.g.sln., s.164-167.

²⁷⁷ 1301 H. a.g.sln., s.187-200.

²⁷⁸ 1306 H. a.g.sln., s.231-243.

²⁷⁹ 1308 H. a.g.sln., s.211-220.

²⁸⁰ 1325 H. a.g.sln., s.258; 1325 H. a.g.sln., s.243.

1321 ve 1325 H. salnamelerinde Amasya sancağındaki cami ve mescit sayıları toplu verilmiştir. 1287 ve 1288 H. senelerinde Amasya ve kazalarındaki görevli imam ve hatip (vaaz) sayıları şöyledir: Amasya merkez sancağında 44 imam, 23 hatip, Merzifon kazasında 68 imam, 40 hatip, Ladik kazasında 93 imam, 45 hatip, Osmancık kazasında 44 imam, 47 hatip, Mecidözü kazasında 31 imam, 31 hatip, Erbaa kazasında 37 imam, 22 hatip ve Zile kazasında 98 imam, 80 hatip görevlidir. 1289 H. senesinde Amasya, Ladik, Mecidözü kazalarındaki görevli sayısı aynıdır. Erbaa kazasında 63 imam, 35 hatip, Zile kazasında 98 imam, 88 hatip ve Osmancık kazasında 78 imam, 66 hatip görevlidir. Daha sonraki salnamelerde görevli sayıları kayıtlı değildir²⁸¹.

Amasya sancağı ve kazalarındaki cami ve mescit sayıları incelendiğinde, cami ve mescit sayılarında yıllara göre çok ani değişiklikler olmuştur. 1298 H. senesinde Erbaa ve Zile kazaları Amasya'dan ayrılarak Tokat sancağına bağlanmıştır. Kazaların ayrılmasıyla Havza kaza merkezi olmuştur. Elbette ki bu iki kazanın ayrılmasının ve yeni bir kazanın ortaya çıkmasının, cami ve mescit sayılarının artmasında veya azalmasında etkisi olacaktır. Ancak 1293 H. ile 1298 H. seneleri cami ve mescit sayılarına bakıldığında sayının 1298 H. yılında azalması gerekirken, toplam rakamlar artmıştır. Salnamelerden cami ve mescit sayılarının ani artış ve düşüşünün sebebi anlaşılmamaktadır. Muhtemelen bilgiler salnamelerin yayınlandığı yıllarda yanlış yazılmıştır.

2- Kilise ve Manastırlar

Amasya sancağındaki kiliselerle ilgili bilgi, 1301 H. senesine kadar yoktur. Bu salnamede ise Amasya merkez sancağında kiliselerin varlığıyla ilgili bilgi verilmiş ancak sayı belirtilmemiştir²⁸². 1302 H. salnamesinde Sivas vilayet toplamındaki kiliselerin sayısı kayıtlıdır. Buna göre Sivas genelinde 102 kilise ve 2 manastır bulunmaktadır²⁸³.

1321 ve 1325 H. senelerinde, Amasya sancağı genelinde 86 kilise ve manastır kayıtlıdır. Ancak verilen sayının kaçının kilise kaçının manastır ve hangi kazalarda olduğuna dair bilgi mevcut değildir²⁸⁴.

²⁸¹ 1287 H. a.g.sln., s.90-93; 1288 H. a.g.sln., s.98-99; 1289 H. a.g.sln., s.101-104.

²⁸² 1301 H. a.g.sln., s.189.

²⁸³ 1302 H. a.g.sln., s.442.

²⁸⁴ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. a.g.sln., s.259.

3- Mektepler

a- Müslim Mektepleri

a.a- Amasya Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri

Amasya merkez sancağında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını, salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz.

Tablo 23.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ²⁸⁵	110	1996		-	-	3	31	16	278
1289 H. ²⁸⁶	110	1996		1	113	4	31	16	278
1292 H. ²⁸⁷	184	3556	1596	1	125	3	12	-	-
1293 H. ²⁸⁸	187	5036	2756	1	125	3	68	-	-
1298 H. ²⁸⁹	170	3478	1941	1	-	3	18	-	-
1300 H. ²⁹⁰	132	2810	1218	1	105	3	16	-	-
1301 H. ²⁹¹	22	-	-	1	-	4	27	-	-
1302 H. ²⁹²	22	463	137	1	105	3	27	-	-
1321 H. ²⁹³	100	-	-	1	-	-	-	-	-

1321 H. salnamesine göre Amasya sancağı toplamında 49 medrese mevcuttur.

1325 H. senesinde ise toplam medrese sayısı verilmiştir ve bu sayıda bir önceki salnamede verilenlerle aynıdır²⁹⁴. 1321 H. senesinde Amasya merkez rüştiyesi, idadi mektebine çevrilmiş ve bu mektepte 2 idareci 5 öğretmen görev yapmaktadır²⁹⁵.

1317 H. Maarif Salnamesine göre Amasya idadi mektebinde 8 öğretmen ve 72 öğrenci bulunmaktadır. 1321 H. senesinde 5 öğretmen ve 88 Müslüman, 9 gayri müslim öğrenci eğitim görmektedir²⁹⁶. Maarif Salnameleriyle, vilayet salnameleri karşılaştırıldığında mektep sayıları birbirine eşittir ancak öğrenci ve öğretmen sayıları birbirini tutmamaktadır.

²⁸⁵ 1287 H. a.g.sln., s.90-93; 1288 H. senesinde de aynı sayılar verilmiştir; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.100-101.

²⁸⁶ 1289 H. a.g.sln., s.96, 101-104.

²⁸⁷ 1292 H. a.g.sln., s.120-121.

²⁸⁸ 1293 H. a.g.sln., s.92, 106-107.

²⁸⁹ 1298 H. a.g.sln., s.102, 144-145.

²⁹⁰ 1300 H. a.g.sln., s.102, 164-165.

²⁹¹ 1301 H. a.g.sln., s.104, 187-189; 1306 H. ve 1308 H. senelerinde kayıtlı olan okul sayıları 1301 H. salnamesinde verilenlerle aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.231; 1308 H. a.g.sln., s.211.

²⁹² 1302 H. a.g.sln., s.388, 455.

²⁹³ 1321 H. a.g.sln., s.242. Tabloda verilen okul rüştiye mektebi değil, idadi mektebidir.

²⁹⁴ 1325 H. a.g.sln., s.243-258.

²⁹⁵ 1321 H. a.g.sln., s.116; 1325 H. salnamesindeki okul bilgileri de aynıdır, herhangi bir farklılık yoktur; Bkz., 1325 H. a.g.sln., s.124.

²⁹⁶ 1317 H. a.g.msln., s.1247; 1321 H. a.g.msln., s.544.

Tablonun değerlendirilmesi yapılacak olursa rüştiye mekteplerinin sayısında anormallik yoktur. Medreselerde ise 1289 H. senesinde 31 medrese varken, 1292 H. yılında 12'ye düşmüş ve bir yıl sonra 68 olmuş, ertesi yıl 18'e düşmüştür. 68 sayısının verildiği yılda 18 yazılması gerekirken 68 yazılmıştır. Sıbyan mekteplerinin sayısında ise yıllar arasında çok büyük orantısızlık bulunmaktadır. 1289 H. senesinde 110 sıbyan mektebi kayıtlı iken, 1292 H. senesi gibi kısa bir zaman sonra mektep sayısı 184 olmuştur. 1300 H. yılında 132'ye, 1301 H. salnamesinde 22'e düşmüştür ve 1321 H. yılında 100'e ulaşmıştır. Mektep sayılarında kısa zaman aralığında bu denli farkların olması imkânsızdır. Yıllar arasındaki tutarsızlığın nedeni, bilgilerin salnamelere yanlış yazılması veya idari taksimatta belirtilmeyen nahiye ve köylerin sık sık değiştirilip farklı kazalara bağlanmasından kaynaklanmaktadır.

a.b- Merzifon Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Merzifon kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle gösterebiliriz²⁹⁷.

Tablo 24.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ²⁹⁸	54	1668		-	-	-	10	62	46
1288 H. ²⁹⁹	54	1694		1	45	2	10	62	46
1289 H. ³⁰⁰	115	1494		1	45	2	10	62	45
1292 H. ³⁰¹	10	402	230	1	41	1	5	-	-
1293 H. ³⁰²	51	530	406	1	41	1	5	-	-
1298 H. ³⁰³	10	402	231	-	-	-	5	-	-
1301 H. ³⁰⁴	24	134	219	1	-	3	5	-	-
1302 H. ³⁰⁵	14	-	-	-	-	-	-	-	-
1321 H. ³⁰⁶	40	-	-	1	-	2	-	-	-

²⁹⁷ Merzifon kazası halen Amasya ili sınırları dâhilinde bir ilçedir.

²⁹⁸ 1287 H. a.g.sln., s.90-93.

²⁹⁹ 1288 H. a.g.sln., s.95, 100-101.

³⁰⁰ 1289 H. a.g.sln., s.96, 101-104.

³⁰¹ 1292 H. a.g.sln., s.104, 120-121.

³⁰² 1293 H. a.g.sln., s.92, 106-107.

³⁰³ 1298 H. a.g.sln., s.146-147; 1300 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.164-165.

³⁰⁴ 1301 H. a.g.sln., s.104, 187-189; 1306 H. ve 1308 H. senelerinde kayıtlı olan okul sayıları 1301 H. salnamesinde verilenlerle aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.236; 1308 H. a.g.sln., s.187, 213.

³⁰⁵ 1302 H. a.g.sln., s.455.

³⁰⁶ 1321 H. a.g.sln., s.120, 242.

Maarif Salnamelerine göre Merzifon rüştiyesinde 1316 H. salnamesinde 93 öğrenci, 1317 H. senesinde, 3 öğretmen, 105 öğrenci, 1319 H. yılında 3 öğretmen 87 öğrenci ve 1321 H. salnamesinde 3 öğretmen, 91 öğrenci kayıtlıdır. Vilayet salnamelerinde öğrenci sayıları belirtilmemiştir³⁰⁷.

Sıbyan mekteplerinin dışında diğer mekteplerin sayısında tutarsızlık yoktur. 1288 H. senesinde 54 sıbyan mektebi varken, bir yıl sonra mektep sayısı 115 olmuştur ve 1292 H. senesinde 10'a düşmüş, 1293 H. yılında 51 olmuştur. 1298 H. salnamesinde 10'a düşmüştür ve 1301 senesinde 24 yükselmiştir. 1288 H. senesinde 54 mektepte 1694 öğrenci varken, 1289 H. yılında mektep sayısı 115 olmuş ve öğrenci sayısı 1494'e düşmüştür. Mektep sayısı ile öğrenci sayıları arasında paralellik yoktur. Salnamelerde bunun nedenini anlamak çok zordur, bilgilerin yanlış yazılmış olması muhtemeldir.

a.c- Madensim Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Madensim kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle tablolatabiliriz³⁰⁸.

Tablo 25.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	
		E.	K.				
1292 H. ³⁰⁹	-	-	-	-	-	-	1
1293 H. ³¹⁰	36	68	34	-	-	-	1
1298 H. ³¹¹	23	340	101	1	-	3	1
1300 H. ³¹²	16	300	111	1	-	2	-
1301 H. ³¹³	49	-	-	1	-	2	-
1302 H. ³¹⁴	42	734	447	1	-	2	-
1306 H. ³¹⁵	49	-	-	2	75	3	-
1321 H. ³¹⁶	50	-	-	2	-	4	-

³⁰⁷ 1316 H. a.g.msln., s.1096; 1317 H. a.g.msln., s.1249; 1319 H. a.g.msln., s.661; 1321 H. a.g.msln., s.546.

³⁰⁸ Madensim kazasının diğer adıda Gümüşhacıköyü'dür ve bugün Amasya iline bağlı bir ilçedir.

³⁰⁹ 1292 H. a.g.sln., s.120-121.

³¹⁰ 1293 H. a.g.sln., s.106-107.

³¹¹ 1298 H. a.g.sln., s.106, 144-145.

³¹² 1300 H. a.g.sln., s.105, 164-165.

³¹³ 1301 H. a.g.sln., s.108, 187-189.

³¹⁴ 1302 H. a.g.sln., s.393, 455.

³¹⁵ 1306 H. a.g.sln., s.167, 240; 1308 H. a.g.sln., s.162, 216.

³¹⁶ 1321 H. a.g.sln., s.130, 242.

1306 H. salnamesinde Madensim kazasında iki rüştiye mektebi bulunmakta ve rüştiyelerin birinde 2 öğretmen, 50 öğrenci, diğer rüştiyede ise 1 öğretmen ve 25 öğrenci eğitim görmektedir.

Madensim kazasıyla ilgili, 1292 H. senesi öncesindeki salnamelerde, mektep bilgileri kayıtlı değildir. Maarif Salnamelerinde rüştiye sayıları aynıdır. 1316 H. Maarif Salnamesinde Madensim kazası rüştiyelerinde 82 öğrenci, 1317 H. senesinde 4 öğretmen, 103 öğrenci, 1319 H. salnamesinde 4 öğretmen, 85 öğrenci ve 1321 H. yılında 4 öğretmen ve 108 öğrenci kayıtlıdır³¹⁷.

Madensim kazası mektep sayılarında yıllara göre pek fazla orantısızlık yoktur. 1300 H. senesinde 16 mektep varken, 1301 H. senesinde 49 mektep kayıtlıdır. Daha sonraki salnamelerde mektep sayısı bu rakama yakındır.

a.d- Ladik Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Ladik kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayımlandığı yıllara göre şöyle verebiliriz³¹⁸.

Tablo 26.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ³¹⁹	44	819		-	-	-	2	2	10
1289 H. ³²⁰	44	819		-	-	-	2	4	20
1292 H. ³²¹	27	450	308	-	-	-	2	-	-
1293 H. ³²²	42	478	319	-	-	-	2	-	-
1298 H. ³²³	27	450	308	1	-	2	2	-	-
1300 H. ³²⁴	27	450	302	1	-	2	1	-	-
1301 H. ³²⁵	50	-	-	1	-	2	2	-	-
1302 H. ³²⁶	59	776	411	1	-	2	2	-	-
1306 H. ³²⁷	50	-	-	1	-	2	3	-	-
1321 H. ³²⁸	50	-	-	1	-	4	-	-	-

³¹⁷ 1316 H. a.g.msln., s.1097; 1317 H. a.g.msln., s.1250; 1319 H. a.g.msln., s.662; 1321 H. a.g.msln., s.547.

³¹⁸ Ladik kazası günümüzde Samsun ili dâhilinde ilçe merkezidir.

³¹⁹ 1287 H. a.g.sln., s.90-93; 1288 H. senesinde verilen okul bilgileri 1287 H. yılıyla aynıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.100-101.

³²⁰ 1289 H. a.g.sln., s.96, 101-104.

³²¹ 1292 H. a.g.sln., s.120-121.

³²² 1293 H. a.g.sln., s.108-109.

³²³ 1298 H. a.g.sln., s.109, 146-147.

³²⁴ 1300 H. a.g.sln., s.107, 164-165.

³²⁵ 1301 H. a.g.sln., s.110, 194.

³²⁶ 1302 H. a.g.sln., s.393, 455.

³²⁷ 1306 H. ve 1308 H. senelerinde kayıtlı olan okul sayıları aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.169, 237; 1308 H. a.g.sln., s.163, 214.

³²⁸ 1321 H. a.g.sln., s.126, 242.

Vilayet salnamelerinin hiç birinde Ladik kazası rüştiyesindeki öğrenci sayılarına değinilmemiştir. 1317 H. Maarif Salnamesine göre Ladik kazası rüştiyesinde 4 öğretmen 118 öğrenci, 1319 H. senesinde 4 öğretmen 97 öğrenci ve 1321 H. yılında 4 öğretmen 120 öğrenci kayıtlıdır³²⁹.

Ladik kazasında 1292, 1298 ve 1300 H. senelerinde sıbyan mektebi sayısında düşüş vardır, diğer yıllardaki mektep sayıları birbirine yakındır. Bu üç yıldaki mektep sayılarının düşüş nedeni salnamelerden anlaşılmamaktadır. Medrese ve rüştiye mekteplerinin sayılarında yıllara göre tutarsızlık yoktur.

a.e- Osmancık Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Osmancık kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz³³⁰.

Tablo 27.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ³³¹	69	1677		-	-	-	1	2	3
1292 H. ³³²	33	870	200	-	-	-	1	-	-
1293 H. ³³³	47	866	375	-	-	-	5	-	-
1298 H. ³³⁴	43	385	225	-	-	-	5	-	-
1300 H. ³³⁵	12	45	48	-	-	-	4	-	-
1301 H. ³³⁶	5	-	-	-	-	-	2	-	-
1302 H. ³³⁷	19	670	363	-	-	-	-	-	-
1306 H. ³³⁸	15	-	-	-	-	-	2	-	-
1321 H. ³³⁹	40	-	-	-	-	-	-	-	-

³²⁹ 1317 H. a.g.msln., s.1249; 1319 H. a.g.msln., s.662; 1321 H. a.g.msln., s.546.

³³⁰ Günümüzde Osmancık kazası Çorum il sınırları dâhilinde bir ilçedir.

³³¹ 1287 H. a.g.sln., s.90-93; 1288-1289 H. senelerinde verilen okul bilgileri 1287 H. yılıyla aynıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.100-101; 1289 H. a.g.sln., s.101-104.

³³² 1292 H. a.g.sln., s.118-119.

³³³ 1293 H. a.g.sln., s.106-107.

³³⁴ 1298 H. a.g.sln., s.144-145.

³³⁵ 1300 H. a.g.sln., s.164-165.

³³⁶ 1301 H. a.g.sln., s.197.

³³⁷ 1302 H. a.g.sln., s.455.

³³⁸ 1306 H. ve 1308 H. senelerinde kayıtlı olan okul sayıları aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.241; 1308 H. a.g.sln., s.217.

³³⁹ 1321 H. a.g.sln., s.242.

Osmancık kazasında vilayet ve Maarif Salnamelerine göre rüştüye mektebi kayıtlı değildir. Sıbyan mektebi sayılarında orantısızlık bulunmaktadır. 1298 H. senesinde 48 mektep varken 1300 senesinde 12'ye düşmüş ve ertesi yıl sayı 5 olmuştur. 1302 H. senesinde mektep sayısı 19 iken öğrenci sayısı toplamda 1033'dür. 1293 H. senesinde mektep sayısı 47 iken öğrenci sayısı 1241'dir. Öğrenci sayısı azalmadığı halde mektep sayıları azalmıştır.

a.f- Köprü Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Köprü kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle gösterebiliriz.

Tablo 28.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştüyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ³⁴⁰	33	453		-	-	-	7	7	49
1292 H. ³⁴¹	45	1150	46	-	-	-	6	-	-
1298 H. ³⁴²	45	-	-	-	-	-	-	-	-
1301 H. ³⁴³	45	-	-	-	-	-	6	-	-
1302 H. ³⁴⁴	78	1751	1131	-	-	-	6	-	-
1306 H. ³⁴⁵	75	-	-	1	-	2	6	-	-
1308 H. ³⁴⁶	89	-	-	1	55	2	6	-	-
1321 H. ³⁴⁷	131	-	-	1	-	2	-	-	-

Maarif Salnamelerinde de Köprü kazasında 1 rüştüye kayıtlıdır ve bu mektepte 1316 ve 1317 H. senelerinde 2 öğretmen, 44 öğrenci, 1319 ve 1321 H. yıllarında 2 öğretmen ve 30 öğrenci eğitim görmektedir³⁴⁸. Köprü kazası rüştüye mektebi ve medreselerinde yıllara göre verilen sayılar arasında pek fark yoktur. Sıbyan

³⁴⁰ 1287 H. a.g.sln., s.90-93; 1288-1289 H. senelerinde verilen okul bilgileri 1287 H. yılıyla aynıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.100-101; 1289 H. a.g.sln., s.101-104.

³⁴¹ 1292 H. a.g.sln., s.120-121.

³⁴² 1298 H. a.g.sln., s.144-147.

³⁴³ 1301 H. a.g.sln., s.201.

³⁴⁴ 1302 H. a.g.sln., s.455.

³⁴⁵ 1306 H. a.g.sln., s.173, 245.

³⁴⁶ 1308 H. a.g.sln., s.167, 219.

³⁴⁷ 1321 H. a.g.sln., s.242.

³⁴⁸ 1316 H. a.g.msln., s.1096; 1317 H. a.g.msln., s.1249; 1319 H. a.g.msln., s.661; 1321 H. a.g.msln., s.546.

mekteplerinde ise 1321 H. senesinde sayı çok artmıştır. Bunun nedeni 1321 H. senesinde sıbyan mekteplerinin ibtidai mekteplerine çevrilmesidir.

a.g- Mecidözü Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Mecidözü kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle tablolştırabiliriz³⁴⁹.

Tablo 29.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ³⁵⁰	43	1135		-	-	-	1	1	20
1292 H. ³⁵¹	115	3540	1015	-	-	-	9	-	-
1293 H. ³⁵²	114	1229	753	-	-	-	9	-	-
1298 H. ³⁵³	115	3090	1015	-	-	-	9	-	-
1300 H. ³⁵⁴	115	1276	1025	-	-	-	4	-	-
1301 H. ³⁵⁵	61	-	-	-	-	-	1	-	-
1302 H. ³⁵⁶	81	1466	806	-	-	-	-	-	-
1306 H. ³⁵⁷	61	-	-	1	-	1	1	-	-
1321 H. ³⁵⁸	100	-	-	1	-	3	-	-	-

Vilayet salnamelerinde Mecidözü kazasındaki rüştiyede öğrenci sayıları verilmezken, Maarif Salnamelerine göre rüştiye mektebinde 1316 ve 1317 H. senelerinde 3 öğretmen, 60 öğrenci, 1319 H. senesinde 3 öğretmen, 56 öğrenci ve 1321 H. senesinde 3 öğretmen ve 46 öğrenci mevcuttur³⁵⁹. Mektep sayılarında tutarsızlık mevcuttur. 1287 H. senesinde 43 mektep varken, 1292 H. senesi gibi kısa zaman aralığında mektep sayısı 115 olmuş ve 1300 H. senesine kadar bu sayı verilmiştir. 1301

³⁴⁹ Mecidözü kazası günümüzde Çorum iline bağlı bir ilçe konumundadır.

³⁵⁰ 1287 H. a.g.sln., s.90-93; 1288-1289 H. senelerinde verilen okul bilgileri 1287 H. yılıyla aynıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.100-101; 1289 H. a.g.sln., s.101-104.

³⁵¹ 1292 H. a.g.sln., s.120-121.

³⁵² 1293 H. a.g.sln., s.108-109.

³⁵³ 1298 H. a.g.sln., s.146-147.

³⁵⁴ 1300 H. a.g.sln., s.164-165.

³⁵⁵ 1301 H. a.g.sln., s.195.

³⁵⁶ 1302 H. a.g.sln., s.455.

³⁵⁷ 1306 H. a.g.sln., s.176, 239; 1308 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.171, 215.

³⁵⁸ 1321 H. a.g.sln., s.124, 242.

³⁵⁹ 1316 H. a.g.msln., s.1096; 1317 H. a.g.msln., s.1249; 1319 H. a.g.msln., s.661; 1321 H. a.g.msln., s.546.

H. senesinde 61'e düşmüş ve 1321 H. senesinde 100 olmuştur. Bu orantısızlığın nedeni muhtemelen kaza ve köylerin farklı kazalara bağlanıp, sonradan tekrar Mecidözü kazasına bağlanması olabilir. 1306 H. salnamesine kadar olan yıllarda rüştiye mekteplerinin bilgisi yoktur.

a.h- Havza Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Havza kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayımlandığı yıllara göre şöyle tablolayabiliriz³⁶⁰.

Tablo 30.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	
		E.	K.				
1300 H. ³⁶¹	49	569	377	-	-	-	2
1301 H. ³⁶²	77	-	-	-	-	-	-
1302 H. ³⁶³	73	600	217	-	-	-	-
1306 H. ³⁶⁴	77	-	-	-	-	-	-
1321 H. ³⁶⁵	45	-	-	1	-	-	-

Havza kazasıyla ilgili mektep bilgileri 1300 H. senesinde verilmeye başlanmıştır. 1300 H. senesinde medrese sayısı verilmiş sonraki yıllarda medrese sayılarıyla ilgili bilgi kayıtlı değildir. Salnamelere göre rüştiye mektebi bilgisi sadece 1321 H. salnamesinde bulunmaktadır. Maarif Salnamelerine göre Havza rüştiyesinde 1316 H. senesinde 34 öğrenci, 1317 H. senesinde 2 öğretmen, 24 öğrenci, 1319 H. yılında 2 öğretmen, 31 öğrenci ve 1321 H. salnamesinde 2 öğretmen ve 35 öğrenci mevcuttur³⁶⁶.

1298 H. senesine gelindiğinde Amasya sancağı kazalarından Zile ve Erbaa kazaları Tokat sancağına bağlanmıştır. 1298 H. senesine kadar olan mektep bilgilerini burada vereceğiz. 1298 H. senesi sonrası da Tokat sancağı Müslim mektepleri bölümünde verilmiştir.

³⁶⁰ Havza kazası bugün Samsun iline bağlı bir ilçedir.

³⁶¹ 1300 H. a.g.sln., s.164-165.

³⁶² 1301 H. a.g.sln., s.199.

³⁶³ 1302 H. a.g.sln., s.455.

³⁶⁴ 1306 H. a.g.sln., s.243; 1308 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.218.

³⁶⁵ 1321 H. a.g.sln., s.242.

³⁶⁶ 1316 H. a.g.msln., s.1096; 1317 H. a.g.msln., s.1250; 1319 H. a.g.msln., s.661; 1321 H. a.g.msln., s.547.

a.1- Zile ve Erbaa Kazalarında Bulunan Müslim Mektepleri

Zile kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını şöyle tablolaştırabiliriz.

Tablo 31.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ³⁶⁷	48	936		-	-	-	10	13	88
1288 H. ³⁶⁸	48	1249		1	83	2	10	13	88
1289 H. ³⁶⁹	38	699		1	83	2	-	-	-
1292 H. ³⁷⁰	39	992	359	1	43	8	8	-	-

Mektep sayıları yıllara göre birbirine yakındır ancak öğrenci sayılarında farklılık mevcuttur. 1289 H. senesinde öğrenci sayısında önceki yıla göre % 50 düşüş mevcuttur.

Erbaa kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını şöyle verebiliriz.

Tablo 32.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md.	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ³⁷¹	71	1247		-	-	-	1	1	10
1288 H. ³⁷²	71	1697		-	-	-	1	1	10
1289 H. ³⁷³	86	1344		-	-	-	1	1	10
1292 H. ³⁷⁴	96	405	138	-	-	-	3	-	-

Erbaa kazasında bulunan sıbyan mekteplerinin sayısı yıllara göre kademeli olarak artmıştır. Erbaa kazasında bu yıllarda, salnamelerde rüştiyelerle ilgili kayıt yoktur. Medrese sayısı 1 iken son salnamede 3 olmuştur. 1292 H. senesinde mektep sayısı önceki yıllara göre arttığı halde öğrenci sayısında ciddi anlamda düşüş söz konusudur.

³⁶⁷ 1287 H. a.g.sln., s.90-93.

³⁶⁸ 1288 H. a.g.sln., s.95, 100-101.

³⁶⁹ 1289 H. a.g.sln., s.96, 101-104.

³⁷⁰ 1292 H. a.g.sln., s.104, 120-121.

³⁷¹ 1287 H. a.g.sln., s.90-93.

³⁷² 1288 H. a.g.sln., s.100-101.

³⁷³ 1289 H. a.g.sln., s.101-104.

³⁷⁴ 1292 H. a.g.sln., s.120-121.

b- Gayri Müslim Mektepleri

Amasya merkez sancağı ve kazalarında bulunan gayri müslim mekteplerini yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz.

Tablo 33.

Salname Yılları	Amasya			Merzifon			Madensim			Ladik			Osmançık		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci	
		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.
1287 H. ³⁷⁵	1	195		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1289 H. ³⁷⁶	1	195		25	140		-	-	-	-	-	-	-	-	-
1292 H. ³⁷⁷	7	387	299	2	480	215	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1293 H. ³⁷⁸	27	175	102	6	475	178	8	19	7	-	-	-	-	-	-
1298 H. ³⁷⁹	24	198	179	3	480	215	1	-	-	-	-	-	-	-	-
1300 H. ³⁸⁰	5	56	162	3	480	215	1	20	30	-	-	-	-	-	-
1301 H. ³⁸¹	6	56	162	7	-	-	4	-	-	19	-	-	-	-	-
1302 H. ³⁸²	12	628	203	7	480	315	4	98	39	-	-	-	-	-	-
1306 H. ³⁸³	6	-	-	7	-	-	4	-	-	19	-	-	-	-	-
1321 H. ³⁸⁴	19	-	-	9	-	-	4	-	-	17	-	-	-	-	-

³⁷⁵ 1287 H. a.g.sln., s.90; Amasya merkezde bulunan gayri müslim mektebi, Ermeni sıbyan mektebidir. 1288 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.100.

³⁷⁶ 1289 H. a.g.sln., s.101-102; Bu yılda Zile kazasında verilen gayri müslim mekteplerinde 1'i Ermeni, 1'i Katolik ve 4 tanesi Rum mektebidir. Merzifon kazasındaki mekteplerden 24 tanesi Rum ve 1'i Ermeni sıbyan mektebidir. Erbaa kazasında bulunan mekteplerden 15'i Rum ve 3'i Ermeni mektebidir.

³⁷⁷ 1292 H. a.g.sln., s.119-121.

³⁷⁸ 1293 H. a.g.sln., s.106-109.

³⁷⁹ 1298 H. a.g.sln., s.144-147.

³⁸⁰ 1300 H. a.g.sln., s.164-167.

³⁸¹ 1301 H. a.g.sln., s.189-201.

³⁸² 1302 H. a.g.sln., s.455.

³⁸³ 1306 H. a.g.sln., s.229-245; Amasya sancağında bulunan 6 gayri müslim mektebinin, 3 tanesi Ermeni, 1'i Rum, 1'i Katolik ve 1 tanesi Protestan okuldur; 1308 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.211-220.

³⁸⁴ 1321 H. a.g.sln., s.242; 1321 H. salnamesinde Amasya merkez ve Merzifon kazasındaki gayri müslim mekteplerinden birer tanesi yabancılara ait okuldur.

Tablo 33.'ün devamı

Salname Yılları	Köprü			Mecidözü			Havza			Zile			Erbaa		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci	
		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.
1287 H.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1289 H.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	185	18	379		
1292 H.	4	104	30	2	18	6	-	-	-	1	40	30	40	305	65
1293 H.	5	118	45	3	54	28	-	-	-	-	-	-	71	355	135
1298 H.	4	104	30	2	18	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1300 H.	4	104	30	2	-	-	20	151	17	-	-	-	-	-	-
1301 H.	4	-	-	2	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-
1302 H.	4	360	328	2	18	6	24	169	27	-	-	-	-	-	-
1306 H.	4	-	-	4	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-
1321 H.	13	-	-	1	-	-	29	-	-	-	-	-	-	-	-

Amasya merkezinde 1 Ermeni rüştiyesi ve 1 Rum rüştiyesi bulunmaktadır. Ermeni rüştiyesinde 2 Ermeni öğretmen ve 222 öğrenci mevcuttur. Rum rüştiyesinde ise 77 öğrenci eğitim görmektedir³⁸⁵.

1317 H. Maarif Salnamesine göre Amasya merkezde 1 Ermeni rüştiyesi, 2 Ermeni ibtidai mektebi, 1 Protestan ibtidai mektebi ve 5 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır. Merzifon kazasında 2 Ermeni ibtidaisi ve 3 Rum ibtidai mektebi ayrıca Merzifon'da Amerikan Protestan idadi mektebi, Fransız ibtidai mektebi ve Fransız Rüştiye mektebi bulunmaktadır. Bu mekteplerdeki öğrenci sayıları belirtilmemiştir. Köprü kazasında 1 Ermeni ibtidai mektebi, 2 Ermeni Protestan ibtidai mektebi, 10 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır. Havza kazasında 29 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır. Lâdik kazasında 17 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır. Madensim kazasında 3 Ermeni ibtidaisi ve 2 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır³⁸⁶. Maarif Salnamesinde verilen mektep bilgileri önceki vilayet salnamelerinde verilen bilgilerle farklılık göstermektedir.

1321 H. vilayet salnamesinde Amasya merkezinde 17 gayri müslim mektebi ve 2 Ecnebi mektebi daha vardır lakin bu mekteplerin kimlere ait olduğu belli değildir³⁸⁷.

³⁸⁵ 1288 H. a.g.sln., s.95.

³⁸⁶ 1317 H. a.g.msln., s.1266-1275-1279

³⁸⁷ 1321 H. Maarif salnamesine göre Amasya merkezde 2 Ermeni ibtidai okulu, 2 Ermeni Protestan ibtidai okulu, 1 Ermeni rüştiyesi ve 5 Rum ibtidai okulu bulunmaktadır. Amasya merkezde yabancı okulu bulunmamaktadır; Bkz., 1321 H. a.g.msln., s.242-558.

Merzifon kazasında 8 gayri müslim mektebi, 1 Ecnebi mektebi mevcuttur³⁸⁸. Mecidözü kazasında 1, Köprü kazasında 13, Madensim kazasında 4, Lâdik kazasında 17, Havza kazasında 24 gayri müslim mektepleri bulunmaktadır³⁸⁹. 1321 H. Sivas vilayet salnamesiyle 1321 H. Maarif Salnamesindeki gayri müslim mektep ve sayıları arasında çok belirgin farklar bulunmaktadır. Aynı yıl yayınlanmalarına rağmen, Amasya ve kazalarındaki gayri müslim mektep sayılarındaki bu farklılığın neden kaynaklandığı anlaşılmamaktadır. Verilen mektep ve öğrenci bilgileri değerlendirildiğinde Amasya ve kazalarında en fazla mektep Rumlara aittir.

4- Tekke, Hangah, Hamam ve Ziyaretgâhlar

Amasya sancağı ve kazalarıyla ilgili han, hamam ve ziyaretgâh bilgileri 1292 H. salnamesinde verilmeye başlar. Amasya ve kazalarında bulunan han, hamam, tekke ve zaviyeleri yıllara göre şöyle gösterebiliriz.

Tablo 34.

Salname Yılları	Amasya				Merzifon				Madensim				Ladik			
	H	Hm	T	Z	H	Hm	T	Z	H.	Hm	T	Z	H	Hm	T	Z
1292 H. ³⁹⁰	43	19	-	-	14	4	-	-	4	7	-	-	13	3	-	-
1293 H. ³⁹¹	33	22	-	-	15	9	-	-	2	8	-	-	13	3	-	-
1298 H. ³⁹²	43	19	-	-	14	4	-	-	4	8	-	-	13	3	-	-
1300 H. ³⁹³	32	14	-	-	14	4	-	-	1	11	-	-	13	3	-	-
1301 H. ³⁹⁴	29	14	6	8	6	10	-	3	5	6	-	-	13	3	-	3
1306 H. ³⁹⁵	29	14	6	8	6	10	-	3	5	6	-	-	16	3	-	10

³⁸⁸ 1321 H. maarif salnamesine göre Merzifon kazasındaki okul sayıları 1321 H. salnamesiyle aynıdır. Buna göre 4 Ermeni ibtidai okulu, 1 Ermeni Protestan rüştiye okulu, 3 Rum ibtidai okulu bulunmaktadır. Ancak Merzifon'da yabancı okul sayısı 1 değil, 3'dür ve 1 Amerikan Protestan idadi okulu, 1 Fransız idadi okulu ve 1 Fransız Kız ibtidai okulu mevcuttur; Bkz. 1321 H. a.g.msln., s.242, 558-562.

³⁸⁹ 1321 H. maarif salnamesine göre Mecidözü kazasında 1 gayri müslim okulu değil, 3 Ermeni ibtidai okulu bulunmaktadır. Köprü kazasında 13 gayri müslim okul değil 1 Ermeni Protestan ibtidaisi, 10 Rum ibtidai okulu bulunmaktadır. Madensim kazasında 2 Ermeni Protestan ibtidaisi, 2 Rum ibtidai okulu bulunmaktadır. Havza kazasında 24 gayri müslim okulu değil, 30 Rum ibtidai okulu bulunmaktadır. Lâdik kazasında 17 gayri müslim okulu değil, 16 Rum okulu bulunmaktadır; Bkz., 1321 H. a.g.msln., s.242, 559-560.

³⁹⁰ 1292 H. a.g.sln., s.118-121.

³⁹¹ 1293 H. a.g.sln., s.106-109.

³⁹² 1298 H. a.g.sln., s.144-147.

³⁹³ 1300 H. a.g.sln., s.164-167.

³⁹⁴ 1301 H. a.g.sln., s.187-202; Havza kazasında 4 hamam rakamıyla verilenlerden 1'i hamam, 2'si ılıca ve 1'i halvettir.

³⁹⁵ 1306 H. a.g.sln., s.231-244; 1308 H. senesinde de han, hamam vs., sayıları aynı verilmiştir; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.211-219.

Tablo 34.'ün devamı

Salname Yılları	Osmancık				Köprü				Mecidözü				Havza			
	H	Hm	T	Z	H	Hm	T	Z	H.	Hm	T	Z	H	Hm	T	Z
1292 H.	13	3	-	-	6	5	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-
1293 H.	6	9	-	-	6	5	-	-	8	8	-	-	-	-	-	-
1298 H.	13	3	-	-	6	5	-	-	3	2	-	-	-	-	-	-
1300 H.	10	2	-	-	6	5	-	-	1	2	-	-	11	5	-	-
1301 H.	12	3	-	-	6	5	3	2	1	1	-	-	11	4	-	-
1306 H.	12	3	-	1	6	5	2	2	1	1	1	1	11	1	-	-

1321 ve 1325 H. senelerinde Amasya sancağı genel toplamında 130 han ve 54 hamam verilmiştir³⁹⁶.

5- Kütüphaneler ve İmaretler

Amasya merkez sancağında 7 imaret ve 259 ciltlik 1 kütüphane vardır. Merzifon kazasında 1 imaret ve 1 kütüphane, Ladik kazasında 150 ciltlik 1 kütüphane ve Köprü kazasında 2 kütüphane kayıtlıdır³⁹⁷.

D- KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞINDA BULUNAN KURUMLAR

Karahisar Şarki sancağı öteden beri bilinen namıyla Şebinkarahisar'dır, bu ismin verilmesinin sebebi bölgede Şab madenin fazla olmasıdır, Karahisar denmesinin nedeni ise kale taşlarının siyah olmasından dolayıdır³⁹⁸.

1- Cami ve Mescitler

Karahisar Şarki sancağı ve kazalarında bulunan cami ve mescitleri salnamelerde verilen yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz.

³⁹⁶ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. a.g.sln., s.259.

³⁹⁷ 1301 H. a.g.sln., s.187-201; 1308 H. a.g.sln., s.211-219.

³⁹⁸ 1306 H. a.g.sln., s.246. Günümüzde Karahisar Şarki sancağına Şebinkarahisar denmektedir ve bu sancak Giresun iline bağlı bir ilçe konumundadır.

Tablo 35.

Salname Yılları	Karahisar		Hamidiye/ Milas ³⁹⁹		Suşehri		Koyulhisar		Alucra	
	C	M	C	M	C	M	C	M	C	M
1287 H. ⁴⁰⁰	19	9	1	-	2	1	2	1	-	-
1289 H. ⁴⁰¹	18	17	4	-	2	1	3	1	-	-
1292 H. ⁴⁰²	29	11	71	8	32	10	102	-	40	2
1298 H. ⁴⁰³	29	16	102		32	10	69	7	39	2
1301 H. ⁴⁰⁴	15	5	40		100		53		40	
1306 H. ⁴⁰⁵	15	5	71		100		53		40	

1321 ve 1325 H. salnamelerinde cami ve mescit sayıları kazalara ayrılmadan Karahisar Şarki sancağı toplamı olarak verilmiştir. Buna göre 325 cami ve mescit bulunmaktadır⁴⁰⁶.

1289 H. salnamesiyle, 1292 H. salnameleri arasında fazla bir zaman dilimi olmamasına rağmen önceki salnameye göre cami ve mescit sayısındaki bu ani artışın nedeni, önceki salnamede kasaba ve nahiyelerdeki cami ve mescit sayılarının salnameye kayıt edilmemesidir.

2- Kilise ve Manastırlar

Karahisar Şarki sancağıyla ilgili salnamelere bakıldığında 1321 ve 1325 H. salnamelerine kadar olan kısımda kiliselerle ilgili bilgi mevcut değildir. 1321 H. salnamesinde sancak genelinde 99 kilise ve manastır olduğu kayıtlıdır⁴⁰⁷. Ancak salnamede kiliselerle ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁹⁹ Milas kazasının ismi Sultan Abdülhamit Han'a nispetle Hamidiye olarak değiştirilmiştir.

⁴⁰⁰ 1287 H. a.g.sln., s.93; 1288 H. salnamesinde de aynı cami ve mescit sayıları verilmiştir; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.103.

⁴⁰¹ 1289 H. a.g.sln., s.104.

⁴⁰² 1292 H. a.g.sln., s.122-123; Bu yılda Karahisar sancağına sadece bu yıl Giresun kazası bağlanmıştır. Giresun kazasında 11 cami ve 5 mescit bulunmaktadır. 1293 H. yılında aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1293H. a.g.sln., s.110-111.

⁴⁰³ 1298 H. a.g.sln., s.148-149; 1300 H. senesinde de cami ve mescit sayıları aynıdır; Bkz. 1300 H. a.g.sln., s.168-169.

⁴⁰⁴ 1301 H. a.g.sln., s.213-220.

⁴⁰⁵ 1306 H. a.g.sln., s.247-254; 1308 H. senesinde de cami ve mescit sayıları aynı verilmiştir; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.220-225.

⁴⁰⁶ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

⁴⁰⁷ 1321 H. a.g.sln., s.244; 1325 H. salnamesinde de aynı rakamlar verilmiştir; Bkz., 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

3- Mektepler

a- Müslim Mektepleri

a.a- Karahisar Şarki Merkez Sancağında Bulunan Müslim Mektepleri

Karahisar Şarki Merkez Sancağında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle verebiliriz.

Tablo 36.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ⁴⁰⁸	37	354		1	81	3	6	6	160
1289 H. ⁴⁰⁹	38	770		1	-	3	6	6	160
1292 H. ⁴¹⁰	12	60	12	1	70	3	3	-	-
1300 H. ⁴¹¹	12	60	12	1	-	2	3	-	-
1301 H. ⁴¹²	15	-	-	1	-	-	3	-	-
1302 H. ⁴¹³	54	577	307	1	-	3	3	-	-
1306 H. ⁴¹⁴	15	-	-	1	-	-	3	-	-
1321 H. ⁴¹⁵	54	-	-	1	-	3	-	-	-

Maarif Salnamelerine göre Karahisar Şarki sancağı rüştiyesinde 1316 H. senesinde 75 öğrenci, 1317 H. senesinde 3 öğretmen, 60 öğrenci, 1319 H. senesinde 3 öğretmen, 62 öğrenci ve 1321 H. senesinde 3 öğretmen ve 48 öğrenci kayıtlıdır⁴¹⁶.

Karahisar Şarki sancağındaki medrese sayılarının yıllara göre dağılımında orantısızlık yoktur. Sıbyan mekteplerinde ise yıllara göre ani yükseliş ve düşüşler vardır. 1301 H. senesinde 15 mektep varken, 1302 H. senesinde mektep sayısı 54 yükselmiş ve 1306 H. senesinde tekrar 15'e düşmüştür. Anlaşılan 1306 H. senesi verileri kayıt altına alınırken 1301 H. senesi verileri olduğu gibi yazılmıştır.

⁴⁰⁸ 1287 H. a.g.sln., s.92-93; 1288 H. senesinde de aynı bilgiler verilmiştir; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.102-103.

⁴⁰⁹ 1289 H. a.g.sln., s.103-104.

⁴¹⁰ 1292 H. a.g.sln., s.105, 122-123; 1293 H. senesinde Karahisar Şarki merkezinin mektep bilgileri verilmemiştir. Bkz., 1293 H. a.g.sln., s.110-110. Bu yıllarda Giresun kazasına ait mektep bilgilerinden sadece medrese sayısı verilmiştir. Buna göre Giresun kazasında 4 medrese kayıtlıdır. 1298 H. senesinin okul bilgileri 1292 H. yılıyla aynı verilmiştir; Bkz., 1298 H. a.g.sln., s.148-149.

⁴¹¹ 1300 H. a.g.sln., s.132, 168-169.

⁴¹² 1301 H. a.g.sln., s.138, 213.

⁴¹³ 1302 H. a.g.sln., s.457.

⁴¹⁴ 1306 H. a.g.sln., s.247; 1308 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.220.

⁴¹⁵ 1321 H. a.g.sln., s.151, 242; 1325 H. senesinde mektep bilgileri yoktur. Sadece rüştiye mektebinin bilgisi vardır ve bu mektepte 2 öğretmen görevlidir; Bkz., 1325 H. a.g.sln., s.163.

⁴¹⁶ 1316 H. a.g.msln., s.1097; 1317 H. a.g.msln., s.1251; 1319 H. a.g.msln., s.662; 1321 H. a.g.msln., s.548.

a.b- Hamidiye/Milas Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Hamidiye/Milas kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle gösterebiliriz⁴¹⁷.

Tablo 37.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ⁴¹⁸	53	1752		-	-	-	4	4	85
1292 H. ⁴¹⁹	98	1254	-	-	-	-	7	-	-
1301 H. ⁴²⁰	80	-	-	1	-	-	6	-	-
1302 H. ⁴²¹	80	-	-	1	-	3	6	-	-
1321 H. ⁴²²	56	-	-	1	-	6	-	-	-

Maarif Salnamelerine göre Hamidiye rüştiyesinde 1317 H. senesinde 2 öğretmen, 26 öğrenci, 1319 H. senesinde 2 öğretmen, 30 öğrenci ve 1321 H. senesinde 2 öğretmen ve 21 öğrenci kayıtlıdır⁴²³.

Hamidiye kazasında 1287 H. senesinde 53 mektep varken, 1292 H. yılında mektep sayısı 98 olmuş ancak öğrenci sayısı 1287 H. senesine göre düşmüştür. 1301 H. senesinde 80 olmuş ve 1321 H. senesinde 51 olmuştur sadece 1287 ve 1292 H. salnamelerinde öğrenci sayıları verilmiştir.

a.c- Suşehri Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Suşehri kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle tablolaştırabiliriz⁴²⁴.

⁴¹⁷ Hamidiye/Milas kazası günümüzde Ordu iline bağlı bir ilçedir ve ismi Mesudiye olarak değiştirilmiştir.

⁴¹⁸ 1287 H. a.g.sln., s.92-93; 1288-1289 H. senelerinde Kayıtlı olan mektep bilgileri 1287 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.102-103; 1289 H. a.g.sln., s.103-104.

⁴¹⁹ 1292 H. a.g.sln., s.122-123; 1293-1298-1300 H. senelerinde kayıtlı olan bilgiler 1292 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1293 H. a.g.sln., s.110-110; 1298 H. a.g.sln., s.148-149; 1300 H. a.g.sln., s.168-169.

⁴²⁰ 1301 H. a.g.sln., s.218-219. Rüştiye mektebi yeni açılmış ve öğretmen tayin olunmamıştır.

⁴²¹ 1302 H. a.g.sln., s.457; 1306-1308 H. senelerinde Kayıtlı olan mektep bilgileri 1302 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.252; 1308 H. a.g.sln., s.224.

⁴²² 1321 H. a.g.sln., s.154, 242.

⁴²³ 1317 H. a.g.msln., s.1251; 1319 H. a.g.msln., s.662; 1321 H. a.g.msln., s.548.

⁴²⁴ Suşehri kazası günümüzde Sivas iline bağlı bir ilçedir.

Tablo 38.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ⁴²⁵	107	2782		-	-	-	3	3	17
1292 H. ⁴²⁶	63	886	411	-	-	-	15	-	-
1293 H. ⁴²⁷	63	886	391	-	-	-	15	-	-
1298 H. ⁴²⁸	63	886	370	-	-	-	15	-	-
1302 H. ⁴²⁹	63	886	411	-	-	-	-	-	-
1321 H. ⁴³⁰	29	-	-	1	-	-	-	-	-

Rüştiye mektebiyle ilgili bilgi sadece 1321 H. senesinde kayıtlıdır ancak mektepteki öğretmen ve öğrenci sayısı belli değildir. Maarif Salnamelerine göre Suşehri rüştiyesinde 1 öğretmen görevlidir ve 1317 H. senesinde 46 öğrenci, 1319 H. senesinde 43 öğrenci ve 1321 H. yılında 34 öğrenci eğitim görmektedir⁴³¹.

Sıbyan mektep sayısı 1287 H. senesinde 107 iken, 1292 H. salnamesinde 63'e düşmüştür. Bunun nedeni sonraki salnamelerde kazaların, nahiye ve köylerinin sayılmamış olması olabilir. 1325 H. senesinde mektepler ibtidai mektebine çevrilince, mektep sayısı 29 olmuştur. Medrese sayıları ise 1287 H. senesinde 3 iken sonraki yıllarda 15 olmuştur ve 1302 H. senesi ve sonrasında medrese bilgileri kayıtlı değildir.

a.d- Koyulhisar Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Koyulhisar kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle tablolatabiliriz⁴³².

⁴²⁵ 1287 H. a.g.sln., s.92-93; 1288 ve 1289 H. senelerinde kayıtlı olan mektep bilgileri 1287 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.102-103; 1289 H. a.g.sln., s.103-104.

⁴²⁶ 1292 H. a.g.sln., s.122-123.

⁴²⁷ 1293 H. a.g.sln., s.110-110.

⁴²⁸ 1298 H. a.g.sln., s.148-149; 1300 H. senesinde kayıtlı olan bilgileri 1298 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.168-169; 1301 H. senesinde sadece sıbyan mektepleri sayı verilmiş ve bu rakamda 1298 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1301 H. a.g.sln., s.216.

⁴²⁹ 1302 H. a.g.sln., s.457; 1306-1308 H. senelerinde kayıtlı olan mektep bilgileri 1302 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.251; 1308 H. a.g.sln., s.222.

⁴³⁰ 1321 H. a.g.sln., s.242.

⁴³¹ 1317 H. a.g.msln., s.1252; 1319 H. a.g.msln., s.663; 1321 H. a.g.msln., s.548.

⁴³² Koyulhisar kazası günümüzde Sivas iline bağlı bir ilçedir.

Tablo 39.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese		
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	Md	İm.	Öğ.
		E.	K.						
1287 H. ⁴³³	37	608		-	-	-	3	3	88
1289 H. ⁴³⁴	37	597		-	-	-	3	3	88
1292 H. ⁴³⁵	120	1293	243	-	-	-	4	-	-
1293 H. ⁴³⁶	120	1460	540	-	-	-	4	-	-
1301 H. ⁴³⁷	65	-	-	-	-	-	1	-	-
1302 H. ⁴³⁸	65	1110	400	-	-	-	1	-	-
1306 H. ⁴³⁹	65	-	-	1	-	-	1	-	-
1321 H. ⁴⁴⁰	60	-	-	1	-	-	-	-	-

1306 H. salnamesi ve sonrasında rüştiyelerle ilgili sadece sayı verilmiştir. Maarif Salnamelerine göre Koyulhisar rüştiyesinde 2 öğretmen ve 1317 H. senesinde 27 öğrenci, 1319 H. salnamesinde 21 öğrenci ve 1321 H. yılında 33 öğrenci eğitim görmektedir⁴⁴¹.

Sıbyan mektepleri sayısında yıllara göre dengesizlik mevcuttur. İlk salnamelerde 37 mektep varken 1292 ve 1293 H. salnamelerinde mektep sayısı 120 olmuş ve öğrenci sayısı da o oranda artmıştır. 1301 H. senesi ve sonrasında 65 olmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla farklı nahiye ve köylerinde Koyulhisar kazasına bağlanıp mekteplerin sayılması ve daha sonra nahiye ve köylerin başka kazalara bağlanması sonucu mektep sayısının düşmesidir. Medrese sayılarında yıllara göre bir düşüş mevcuttur.

⁴³³ 1287 H. a.g.sln., s.92-93; 1288 H. senesinde kayıtlı olan mektep bilgileri 1287 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.102-103.

⁴³⁴ 1289 H. a.g.sln., s.103-104.

⁴³⁵ 1292 H. a.g.sln., s.122-123.

⁴³⁶ 1293 H. a.g.sln., s.110-111; 1298-1300 H. senelerinde de aynı okul bilgileri kayıtlıdır; Bkz., 1298 H. a.g.sln., s.148-149; 1300 H. a.g.sln., s.168-169.

⁴³⁷ 1301 H. a.g.sln., s.220.

⁴³⁸ 1302 H. a.g.sln., s.457.

⁴³⁹ 1306 H. a.g.sln., s.254; 1308 H. senesinde kayıtlı olan mektep bilgileri 1306 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.225.

⁴⁴⁰ 1321 H. a.g.sln., s.242.

⁴⁴¹ 1317 H. a.g.msln., s.1251; 1319 H. a.g.msln., s.662; 1321 H. a.g.msln., s.548.

a.e- Alucra Kazasında Bulunan Müslim Mektepleri

Alucra kazasında bulunan mektep, öğrenci ve medrese sayılarını salnamelerin yayınlandığı yıllara göre şöyle verebiliriz⁴⁴².

Tablo 40.

Salname Yılları	Sıbyan Mektepleri			Rüştiyeler			Medrese
	Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğ.	Öğr.	
		E.	K.				
1292 H. ⁴⁴³	63	420	265	-	-	-	15
1298 H. ⁴⁴⁴	60	1020	265	-	-	-	5
1301 H. ⁴⁴⁵	40	-	-	-	-	-	6
1302 H. ⁴⁴⁶	25	604	236	-	-	-	-
1306 H. ⁴⁴⁷	53	-	-	-	-	-	6
1321 H. ⁴⁴⁸	29	-	-	1	-	-	-

Salnamelerde, Alucra kazasında sadece 1321 H. senesinde rüştiye mektebi kayıtlıdır. Maarif Salnamelerine göre Alucra rüştiyesinde 2 öğretmen ve 1317 H. senesinde 46 öğrenci, 1319 H. salnamesinde 25 öğrenci ve 1321 H. yılında 34 öğrenci eğitim görmektedir⁴⁴⁹.

1292 H. senesinde 63 mektep varken 1298 H. senesinde mektep sayısı 60'a düştüğü halde öğrenci sayısı yükselmiştir. Bunun nedeni önceki salnamelerde öğrenci sayılarının eksik yazılmış olmasıdır. Sonraki senelerde mektep sayıları azalmış ve yükselmiştir. Medrese sayısı ilk salnamede 15 iken 1298 H. senesinde 5 olmuş ve sonrasında 6'ya yükselmiştir.

b- Gayri Müslim Mektepleri

Karahisar Şarki merkez sancağı ve kazalarında bulunan gayri müslim mektep ve öğrenci sayılarını şöyle tablolaştırabiliriz.

⁴⁴² Alucra kazası bugün Giresun ilinin bir ilçesidir.

⁴⁴³ 1292 H. a.g.sln., s.122-123.

⁴⁴⁴ 1298 H. a.g.sln., s.148-149; 1300 H. senesinde de mektep bilgileri aynıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.168-169.

⁴⁴⁵ 1301 H. a.g.sln., s.215.

⁴⁴⁶ 1302 H. a.g.sln., s.457.

⁴⁴⁷ 1306 H. a.g.sln., s.249; 1308 H. senesinde kayıtlı olan mektep bilgileri 1306 H. senesiyle aynıdır; Bkz., 1308 H. a.g.sln., s.222.

⁴⁴⁸ 1321 H. a.g.sln., s.242-243.

⁴⁴⁹ 1317 H. a.g.msln., s.1252; 1319 H. a.g.msln., s.663; 1321 H. a.g.msln., s.548.

Tablo 41.

Salname Yılları	Karahisar			Hamidiye			Suşehri			Koyulhisar			Alucra		
	A.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci		Ad.	Öğrenci	
		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.		E.	K.
1287 H. ⁴⁵⁰	26	826		15	420		14	208		2	222		-	-	-
1289 H. ⁴⁵¹	24	696		15	420		14	207		2	222		-	-	-
1292 H. ⁴⁵²	8	110	25	21	316	-	25	773	176	11	65	32	5	40	16
1301 H. ⁴⁵³	4	-	-	20	-	-	25	-	-	-	-	-	3	-	-
1302 H. ⁴⁵⁴	12	220	79	20	968	320	25	1083	176	7	65	32	4	128	42
1306 H. ⁴⁵⁵	4	-	-	20	-	-	25	-	-	-	-	-	3	-	-
1321 H. ⁴⁵⁶	25	-	-	3	-	-	22	-	-	3	-	-	2	-	-

Salnameler incelendiğinde 1301 H. senesinden 1308 H. senesine kadar mektep sayıları arasında tutarsızlık mevcuttur. 1302 H. senesinde mektep sayıları önceki yıla göre farklılık gösterirken 1306, 1308 H. salnamelerindeki mektep sayılarıyla 1301 H. salnamesiyle aynıdır.

1317 H. Maarif Salnamesine göre Karahisar Şarki merkezinde 4 Ermeni ibtidai mektebi, 1 Rum rüştiye mektebi ve 24 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır⁴⁵⁷. Bir önceki vilayet salnamesinde mektep sayısı 12 verilmekte ve mekteplerin kimlere ait olduğu belirtilmemiştir. Suşehri kazasında 16 Ermeni ibtidai mektebi ve 1 Amerikan Protestan ibtidai mektebi, Hamidiye kazasında 1 Rum rüştiyesi, 2 Rum ibtidai mektebi, Koyulhisar kazasında 3 Rum ibtidai mektebi, Alucra kazasına 2 Rum ibtidai mektebi bulunmaktadır⁴⁵⁸.

⁴⁵⁰ 1287 H. a.g.sln., s.92-93; Karahisar'da bulunan gayri müslim mekteplerinde 19'ü Rum ve 7'si Ermeni sıbyan mektebidir. Hamidiye kazasında bulunan mekteplerden 13'ü Rum, 2'si Ermeni sıbyan mektebidir. Suşehri kazasında bulunan mekteplerden 6'sı Rum, 8'i Ermeni sıbyan mektebidir. Koyulhisar kazasında bulunan okullar Ermeni sıbyan mektebidir. 1288 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1288 H. a.g.sln., s.102-103.

⁴⁵¹ 1289 H. a.g.sln., s.103-104. Sadece Karahisar merkezdeki Ermeni mektebi sayısı 5'e düşmüştür.

⁴⁵² 1292 H. a.g.sln., s.122-123; 1293-1298-1300 H. senelerinde de verilen gayri müslim mektep bilgileri aynıdır ve dört salnamede de mekteplerin hangi milletlere ait olduğu belirtilmemiştir; Bkz., 1293 H. a.g.sln., s.110-111; 1298 H. a.g.sln., s.148-149; 1300 H. a.g.sln., s.168-169.

⁴⁵³ 1301 H. a.g.sln., s.213-220. Mekteplerden okuyan gayri müslim öğrencilerin sayıları kayıtlı değildir.

⁴⁵⁴ 1302 H. a.g.sln., s.456.

⁴⁵⁵ 1306 H. a.g.sln., s.247-254; 1308 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., a.g.sln., s.220-225.

⁴⁵⁶ 1321 H. a.g.sln., s.242-243; Koyulhisar ve Alucra kazalarındaki okulların hepsi Rum ibtidai okuludur; Bkz., 1321 H. a.g.msln., s.562.

⁴⁵⁷ 1317 H. a.g.msln., s.1266-1273.

⁴⁵⁸ 1317 H. a.g.msln., s.1266-1281.

4-Tekke, Hangah, Hamam ve Ziyaretgâhlar

Karahisar Şarki merkez sancağı ve kazalarında han ve hamam dışında diğer kurumlarla ilgili bilgi kayıtlı değildir ve bu bilgilerde 1292 H. senesi ve sonrasında kayıtlıdır. Karahisar şarki sancağı ve kazalarında bulunan han ve hamam sayılarını şöyle verebiliriz.

Tablo 42.

Salname	Karahisar		Hamidiye		Suşehri		Koyulhisar		Alucra	
	H	Hm	H	Hm	H	Hm	H	Hm	H	Hm
1292 H. ⁴⁵⁹	9	5	-	-	2	-	-	-	1	-
1298 H. ⁴⁶⁰	9	5	-	-	-	-	-	-	1	-
1301 H. ⁴⁶¹	8	4	1	-	3	-	1	-	2	-

1321 ve 1325 H. salnamelerinde verilen han ve hamam sayıları aynıdır ve Karahisar Şarki sancağı geneli verilmiş ve sancak genelinde 42 han, 5 hamam mevcuttur⁴⁶².

Sonuç olarak Sivas vilayeti ve ona bağlı Amasya, Tokat ve Karahisar Şarki sancaklarında 2658 cami ve mescit, 314 manastır ve kilise mevcuttur. Sivas vilayet genelinde 132 medrese, 3 idadi mektebi, 1 Darülmûallimin mektebi, 1 tanesi askeri, 1 tanesi kız mektebi olmak üzere 25 rüştiye mektebi, 1878 ibtidai mektebi, 288 gayri müslim mektebi, yabancı milletlere ait 9 mektep bulunmaktadır. Ayrıca Sivas Vilayetinde 1 hastane, 5 eczane, 3558 çeşme, 115 hamam ve 332 han vardır.

Vilayetteki sıbyan mektepleri veya ibtidai mektepleri ilköğretim ilk kademesi, rüştiyeler ise ilköğretim ikinci kademesi, idadiler ise ortaöğretim düzeyine eşittir. Rüştiyelerde yılda 1000'e yakın öğrenci eğitim görmektedir. Sivas'ta ki mekteplerden Darülmûallimin ve Sivas askeri rüştiyeleri meslek lisesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski usul eğitim veren medreseler vilayetin geneline yayılmış durumdadır. Medreselerde eğitim alan öğrenci sayısı 5000'e yaklaşmış durumdadır. Sivas'taki toplam nüfusun ortalama % 17'sini gayri müslimler oluşturur, Müslüman nüfusla karşılaştırıldığında gayri müslimler de mektepleşme oranı Müslümanlara göre daha fazladır. Özellikle bazı kazalarda gayri müslim öğrenci sayısı Müslüman öğrencilerden fazladır.

⁴⁵⁹ 1292 H. a.g.sln., s.122-123; 1293 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1293 H. a.g.sln., s.110.

⁴⁶⁰ 1298 H. a.g.sln., s.148-149; 1300 H. senesinde de aynı bilgiler kayıtlıdır; Bkz., 1300 H. a.g.sln., s.168.

⁴⁶¹ 1301 H. a.g.sln., s.213-220; 1306-1308 H. senesi han ve hamam sayıları 1301 H. senesiyle aynı verilmiştir; Bkz., 1306 H. a.g.sln., s.247-254; 1308 H. a.g.sln., s.220-224.

⁴⁶² 1321 H. a.g.sln., s.244-245; 1325 H. a.g.sln., s.258-259.

II. BÖLÜM

SİVAS VİLAYETİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS DAĞILIMI

A-SİVAS VİLAYETİNDE YAŞAYAN DİNLER

1- İSLAMİYET

İslam Allah'ın Hz. Muhammed'e 610 tarihinde Cebrail aracılığıyla Arabistan'ın Mekke şehrinde gönderdiği, Kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim olan son ilahi dindir. Kelime olarak İslam teslim olmak, itaat etmek, boyun eğmek demektir. Terim olarak ise İslam, Allah'ın varlığına, birliğine inanmak, teslim olmak, boyun eğmek ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamberliğine ve diğer iman esaslarına inanmak temeline dayanır⁴⁶³. Aslında Allahın gönderdiği bütün dinlerin genel adı İslam'dır. İslam Allah'ın gönderdiği ilahi dinlerin genel adı iken, Hz. Muhammed'e yirmi üç yıllık bir zaman zarfında vahiylerle indirilen ve son şeklini almış kıyamete kadar insanlığın ihtiyacını karşılayacak bir muhtevaya ve mükemmelliğe ulaşmış, tamamlanmış olan son dinin özel adıdır⁴⁶⁴.

İslam dini her ne kadar Mekke'de doğduysa da bütün insanlığa gönderilen bir dindir. Kur'an'da Yüce Allah bu durumu şöyle anlatmaktadır, " Resulüm! Biz seni bütün insanlığa ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler."⁴⁶⁵. Bugün Müslümanlar, dünyanın bütün ülkelerine yayılmış durumdadırlar, özellikle Endonezya'dan Atlas Okyanusuna kadar olan geniş alanda yaşarlar⁴⁶⁶.

2- HİRİSTİYANLIK

İlahi kaynaklı dinlerden olan Hıristiyanlık, Filistin bölgesinden doğup Anadolu'ya oradan Avrupa'ya ve bütün dünyaya yayılan ve bugün dünya da en fazla mensubu bulunan bir dindir. Hıristiyanlık da İsa merkezi bir öneme sahiptir. Aslen bir Yahudi olan İsa, Yahudi toplumu içinde doğmuş, orada büyümüş ve yaşamış bir peygamberdir⁴⁶⁷. Hıristiyanlık, peygamber, melek, ahiret, kutsal kitap, kader gibi kavramları olan bir dindir. Ancak bu kavramların açıklanış şekli İslam'a göre çok farklıdır. Hıristiyanlar Allah'a baba, İsa'ya Allah'ın oğlu derler ve buna bir üçüncü unsur olan Kutsal Ruh'u ekleyerek teslis inancını oluştururlar, bu inanç Hıristiyanlığın en önemli inanç esaslarından biridir⁴⁶⁸.

⁴⁶³ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta 2002, s.417.

⁴⁶⁴ G Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 2002, s.334.

⁴⁶⁵ **Kur'an-ı Kerim**, Sebe Süresi,28.

⁴⁶⁶ E. Sarıkçıoğlu, a.g.e., s.417.

⁴⁶⁷ Mehmet Aydın, **Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, Ankara 2005, s.17.

⁴⁶⁸ M. Aydın, a.g.e., s.41-43.

Hıristiyanlık Anadolu ya ilk defa Antakya yoluyla girmiştir, Roma vatandaşı olan putperestler Hıristiyanlığı kabul ederek gizlice Hıristiyanlığı yaymaya başlamışlardır. Özellikle MS. 313 tarihinde Konstantin'nin başa geçmesiyle Hıristiyanlık üzerindeki baskı azalmış ve Roma İmparatorluğunun resmi dini olmasıyla Hıristiyanlık Anadolu'da çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Hıristiyanlığın Sivas'a giriş tarihi net olmasa da MS. II yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır⁴⁶⁹.

Sivas Vilayetinde yaşayan Hıristiyan topluluklar şunlardır.

a- Rumlar

Rum kelimesi Roma ve Bizans imparatorluklarına delalet eden bir kelimedir. Bazen Romalılar için bazen de Bizanslılar için kullanılmıştır. Rum kelimesiyle Hıristiyanlığın bir mezhebinden ziyade genel anlamda eski Yunanlılar ve Bizanslılar anlaşılmaktadır⁴⁷⁰.

1054 yılında Hıristiyanlığın doğu ve batı olarak ayrılmasıyla birlikte doğu kilisesine Rum Ortodoks kilisesi denmiştir. Bundan dolayı Rum tabiri kullanıldığında Ortodoks mezhebi akla gelmektedir. Hıristiyanlığın doğu ve batı olarak ayrılmasının dini ve siyasi sebepleri vardır. Bu ayrılmadan dolayı gücü elinde bulunduran Katolik kiliseleri devlet imkânlarında kullanarak Rum Ortodokslarının başkenti olan İstanbul'a göz dikmişler ve her fırsatta burayı yakıp yıkmış ve kiliselerinde dansöz oynatmışlardır. Haçlı seferleri sonrası İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra Ortodoksların nüfusu azalmıştır. Ortodoksların gerek inanç anlamında olsun gerekse ibadet anlamında olsun Katoliklerden ayrıldıkları çok görüşleri vardır⁴⁷¹.

b- Ermeniler

Sivas'ta yaşayan diğer bir gayri müslim unsurda Ermenilerdir. Hıristiyanlığı kabul etmeden önce Ermeniler Zerdüşt dinine inanmaktaydılar⁴⁷². Ermeni ismi olarak bilinen topluluk, Hıristiyanlığın yayıldığı ilk yıllarda Thade ile Barthelemy tarafından aydınlatıldıklarını ve 301 yılında Part asıllı Ermeni piskopos Aziz Gregory vasıtasıyla Hıristiyanlığı benimsediklerini kabul ederler⁴⁷³. Ermeniler Hıristiyanlığı diğer milletlerden önce benimseyip kabul ettiklerini ve 301 yılında Hıristiyan devlet olduklarını belirtirler⁴⁷⁴.

⁴⁷⁰ Suat Yıldırım, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, Ankara 1988, s.161.

⁴⁷¹ M. Aydın, a.g.e., s.120-128.

⁴⁷² Davut Kılıç, **Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I**, Elazığ 2007, s.7.

⁴⁷³ Ahmet Gökbel, **İnanç Tarihi Açısından Sivas**, İstanbul 2004, s.68; G. Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.307.

⁴⁷⁴ D. Kılıç, a.g.e., s.8.

Ermeniler Kadıköy konsilinden çıkan İsa'nın iki tabiatlı olduğu görüşüne katılmayıp, İsa'nın tek tabiatlı olduğu monofizit görüşü kabul etmişlerdir. Ermeni kilisesi Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan ayrılığın neticesinde Gregoryen Ermeni kilisesi adı ile anılmaya başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle de Ermeniler arasında faaliyet gösterip Hıristiyanlığın yayılmasında büyük emeği geçen Gregory'in ismine izafetle Gregoryen Kilisesi denilmiştir⁴⁷⁵.

Ermeni Kilisesinin merkezi durumundaki, Erivan yakınların da bulunan Eçmiyazin, İsa'nın indiği yer anlamındadır⁴⁷⁶. Bugün her ne kadar Ermenilerin ana mezhebi Gregoryenlik olsa da Ermeniler arasında Katolik ve Protestan olanlarda vardır.

Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere göre XI. Yüzyılın başlarında kadar Sivas'a Gregoryen Hıristiyanlığı girmemiştir. 1020 tarihinde Bizans İmparatoru II. Basil Doğu Anadolu seferinde Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Van bölgesini ele geçirmiş ve Bizans İmparatoruyla anlaşan Ermeniler yaklaşık 15 bin vatandaşıyla Sivas'a getirilerek yerleştirilmişlerdir.

c- Kıptiler

Kıpti ismi başlangıçta Mısırlılar veya Nil nehri deltası sakinleri için kullanılmakta iken, Hıristiyanlığın Mısır'a girmesinden sonra Hıristiyanlık Kıptilerin dini olmuş ve Kıptilerle Hıristiyanlık özdeşleşerek Kıpti ismi Mısır'daki halkı ifade etmeye başlamıştır⁴⁷⁷. Kıptiler eski Mısırlıların Sami milletinden olup, dilleri Arapça, Süryanice gibi Sami dillerindedir. İslamiyet'in bölgede yayılmasından sonra büyük bir kısmı Müslüman olmakla beraber bir kısmı Hıristiyan inancı üzere kalmıştır⁴⁷⁸. Günümüzde toplam sayıları hakkında 3 milyon ile 8 milyon arasında farklı rakamlar verilmektedir. Kıptilerin dini merkezi Kahire'de, başında bir patriğin bulunduğu bağımsız bir kilisedir⁴⁷⁹. İncelediğimiz dönem içerisinde Sivas Vilayetinde Kıptiler bulunmaktadır.

3- YAHUDİLİK

Bugün yeryüzünde 18-20 milyon arasında Yahudi bulunmaktadır. Yahudi kelimesi, İshak oğlu Hz. Yakub'un (İsrail) on iki oğlundan dördüncü oğlu olan Yehuda'dan gelmektedir. Onun adına izafeten İsrail oğullarına Yahudi

⁴⁷⁵ D. Kılıç, a.g.e., s.10-11; A. Gökbel, a.g.e., s.68

⁴⁷⁶ G. Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.309.

⁴⁷⁷ Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, "Kıptiler", TDVİA, C.25, Ankara 2002, s.424

⁴⁷⁸ Şemsettin Sami, **Ka'mus'ul A'lâm**, C.IV, İstanbul 1311, s.3597.

⁴⁷⁹ DİA, a.g.md., C.25, s.426.

denilmiştir⁴⁸⁰.Yahudilik Allah tarafından Hz. Musa aracılığıyla insanlara gönderilen ve tevhit inancına dayanan bir dindir. Başlangıç itibariyle insanlığa gönderilen bir dinken, Babil sürgünü sonrasında milli bir din haline getirilmiştir⁴⁸¹. Din olarak Yahudiliğe girmek mümkün olsa da, Yahudi toplumu buna pek müsaade etmemiştir. Bu anlayış Yahudiliğin diğer toplumlar arasında yayılmasını önlemiştir⁴⁸². Bu din, tek Tanrı'ya vahye dayanan kutsal kitaba ve peygamberlere yer vermesiyle milli dinlerden, millileştirilip bir ırka tahsis edilmesiyle de ilahi dinlerden ayrılmaktadır⁴⁸³. Yahudiler tarihlerini Hz. İbrahim'le başlatmalarına rağmen Hz. Musa'yı en büyük peygamber ve Tevrat'ı da en büyük kitapları olarak kabul ederler⁴⁸⁴.

Kutsal kitaplarına göre Yahudiler kendilerini dünya milletleri arasında seçilmiş kavim, millet olarak görürler, bu inanç onların iman esasları arasında yer alır. Yahudiliğin merkezi Kudüs'teki Mabed'tir. Yahudiliğin sembolü yedi kollu şamdan ve altı köşeli yıldızdır⁴⁸⁵.

Yahudilerin Anadolu'da olduğu gibi Sivas'ta da dikkate değer bir nüfusa ulaşamadıkları bilinmektedir. Yahudi nüfusunun Sivas'a yerleşmesinde XIII. Yüzyılda ticari faaliyetlerin artması etken olmuştur. Bu yüzyılda Sivas, birçok kavme mensup tüccarların yerleştikleri ve oradan ticari faaliyette buldukları, bir merkez konumundadır. Bu bağlamda Sivas'ta ticaret yapan bir miktar Yahudi'nin olduğu ve bunların bir Yahudi mahallesinde ikamet ederek kuyumculuk yaptığı ifade edilmektedir⁴⁸⁶. Salnamelerde Yahudilerin varlığıyla ilgili bilgi vardır ama bu Yahudilerin sayısı çok az orandadır.

⁴⁸⁰ Şaban Kuzgun, **Hazar ve Karatay Türkleri**, Ankara 1993, s.186; G. Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.205.

⁴⁸¹ G. Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.204.

⁴⁸² Fuat Aydın, **Yahudilik**, İstanbul 2004, s.15.

⁴⁸³ G. Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.204.

⁴⁸⁴ Ş. Kuzgun, a.g.e., s.186.

⁴⁸⁵ G. Tümer, A. Küçük, a.g.e., s.205.

⁴⁸⁶ A. Gökbel, a.g.e., s.78-79.

B-SİVAS MERKEZ SANCAĞINDA DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI

Sivas vilayeti merkez dâhil dört sancak ve 26 kazadan oluşmaktadır. Sancaklar; Sivas merkez, Amasya, Tokat ve Karahisar sancaklarıdır. Sivas merkez sancağı Kangal, Karagöl, Güneş, Deliklitaş, Bedirli, Haneli, Havza, Dişlik, Alacahan, Celili, İli, Kahkik, Mescitli nahiyeleriyle toplam 14 nahiyeye ve 210 köyden oluşmaktadır⁴⁸⁷.

1287-1308 H. yılları arasında Sivas merkez sancağının Müslim ve gayri müslim dini yapısını şöyle tablolatabiliriz.

Tablo 1.

Salname Yılları	Nahiye	Köy	Mahalle	Hane	Müslim	Gayri Müslim	Toplam
1287 H. ⁴⁸⁸	9	407		11944	28121	10450	38662
1288 H. ⁴⁸⁹	9	411		18320	32207	12016	44223
1289 H. ⁴⁹⁰	9	413	62	19920	37050	13183	50233
1292 H. ⁴⁹¹	5	86	62	6443	15268	7405	22673
1293 H. ⁴⁹²	5	90	62	6472	15275	7577	22852
1298 H. ⁴⁹³	5	131	62	6981	18721	7856	26577
1300 H. ⁴⁹⁴	4	-	-	-	20140	8351	28491
1301 H. ⁴⁹⁵	6	-	-	5100	25484	10351	35835
1306 H. ⁴⁹⁶	6	-	-	12942	44852	14051	58903
1308 H. ⁴⁹⁷	6	-	-	14577	64836	22779	87615

1304 H. salnamesinde Sivas sancağı ve kazalarının nüfusu topluca verilmiştir. Buna göre bu yıl Sivas sancağı toplamda 155920 erkek, 143317 kadın Müslüman nüfus, 38135 erkek, 35861 kadın gayri müslim nüfus kayıtlıdır.⁴⁹⁸

⁴⁸⁷ 1302 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1302, s.334; Ş. Sami, a.g.e., C.IV, s.2798.

⁴⁸⁸ 1287 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1287, s.51; Verilen toplam nüfus içerisinde 1603 Müslüman ve 156 gayri müslim muhacir nüfus dâhildir.

⁴⁸⁹ 1288 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1288, s.51; Bu salnamede hane ve dükkân sayıları birlikte 18320 olarak verilmiştir. Toplam nüfusa muhacir sayısı dâhildir ve bir önceki yıla muhacir sayısı aynıdır. 1287 ve 1288 H. salnamelerinde köy ve mahalle sayıları birlikte verilmiştir.

⁴⁹⁰ 1289 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1289, s.88-89; Bu salnamede hane ve dükkân sayıları birlikte verilmiştir. Toplam nüfusa muhacir sayısı dâhildir.

⁴⁹¹ 1292 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1292, s.114-115.

⁴⁹² 1293 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1293, s.102-103.

⁴⁹³ 1298 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1298, s.142-143.

⁴⁹⁴ 1300 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1300, s.162-163.

⁴⁹⁵ 1301 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası, 1301 s.173-174.

⁴⁹⁶ 1306 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası, 1306 s.204-205.

⁴⁹⁷ 1308 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası, 1308 s.191.

⁴⁹⁸ 1304 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası, 1304 s.142.

1304, 1308, 1321 ve 1325 H. salnamelerinde erkek, kadın nüfus beraber verilmiştir. Bunların dışındaki salnamelerde sadece erkek nüfusu kayıtlıdır.

1292 H. senesinde, önceki yıllara göre nüfus oranında % 50'ye yakın düşüş görülmektedir. Bunun nedeni, tablo 1'de görüldüğü gibi nahiye, köy ve hane sayısındaki düşüştan kaynaklanmaktadır. Muhtemelen nahiye ve köyler başka kazalara bağlanmıştır. 1308 H. senesi nüfus oranında önceki yıllara göre ani artış söz konusudur. Bunun nedeni yukarıda da değindiğimiz gibi 1308 H. senesine kadar kadınların nüfus bilgileri kayıtlı değilken 1308 H. senesinde kadın nüfusu bilgileri de verilmiştir.

Gayri müslim nüfus bilgilerinde, gayri müslimlerin dini ve mezhebi bilgileri ayrı ayrı verilmemiştir.

1321 H. salnamesi Sivas merkez sancağı dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁴⁹⁹.

Tablo 2.

	Erkek	Kadın	Toplam
Müslim	49741	37883	87624
Rum	270	303	573
Ermeni	12372	11851	24223
Katolik	807	932	1739
Protestan	66	60	126
Yahudi	2	-	2
Toplam	51410	49741	101151

1321 H. senesi Sivas merkez nüfusu incelendiğinde 1308 H. salnamesindeki sayı ve yıl farkına göre nüfus artış göstermiştir. 1308 H. senesinde gayri müslimler genel ad altında mezhep ve ırklara ayrılmadan verilmiştir. 1321 H. salnamesinde nüfus bilgilerine baktığımızda gayri müslimler toplam nüfusun % 13'ünü oluşturmaktadır.

1325 H. salnamesine göre verilen nüfus bilgileri 1322 H. senesine aittir. Buna göre Sivas merkez sancağının dini yapısını şöyle verebiliriz⁵⁰⁰.

⁴⁹⁹ 1321 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası, 1321 s.236-237.

⁵⁰⁰ 1325 H. **Sivas Vilayet Salnamesi**, Sivas Vilayet Matbaası 1325, s.254-255.

Tablo 3.

	Erkek	Kadın	Toplam
Müslim	27483	25549	53032
Rum	302	301	603
Ermeni	12013	11143	23156
Katolik	889	803	1692
Protestan	191	200	391
Yahudi	-	-	-
Toplam	40878	37816	78874

Tablo incelendiğinde 1321 H. senesine göre özellikle Müslüman nüfus sayısında çok düşüşler olmuştur. Önceki yıl gayri müslimlerin oranı % 13 civarında iken bu salnamede gayri müslimlerin toplam nüfustaki oranı % 30 civarındadır. Bunun nedeni Müslüman nüfusunun azalmasıdır.

C-SİVAS SANCAĞINA BAĞLI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI

1287 H. senesi Sivas sancağına bağlı kaza ve nahiyelerdeki nüfus bilgileri Müslim ve gayri müslim olarak iki başlıkla verilmiştir. Bu salnamedeki nüfus bilgileri daha öncede belirttiğimiz gibi erkek nüfusu göstermektedir. Sivas sancağı 8 kaza ve 27 nahiyeden oluşmaktadır. 1287 H. senesi dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵⁰¹.

Tablo 4.

Kazalar	Nahiye	Hane	Mahalle ve Köy	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Sivas	10	11944	407	26609	10450	1603	38662
Tokat	6	8596	252	16299	5630	8786	30715
Koçgiri	5	3500	548	14700	1780	32	16512
Divriği	-	4698	137	12625	3454	-	16079
Darende	-	2805	37	6523	10316	-	16839
Gürün	-	2260	22	2874	2932	233	5192
Aziziye	8	4074	287	19334	3065	-	22399
Tonus	4	3698	148	10059	1713	-	11772
Toplam	33	41600	1838	123325	20615	10654	154594

⁵⁰¹ 1287 H. a.g.sln., s.51-60; Nahiye verilmeyen kazalarda, nahiye mevcuttur ancak nahiyelerin nüfus bilgileri verilmemiştir.

Tablo 4 incelendiğinde 1287 H. salnamesindeki Sivas merkez ve kazalarının nüfus bilgileri tek tek toplandığında, salnamenin kendisinde verilen toplam rakamdan farklı rakam ortaya çıkmaktadır. Örneğin kazalar tek tek toplandığın toplam nüfus 158170'dır. Salnamenin kendisinde verilen toplam nüfus 154594'dür. Bunun nedeni, bilgiler toplanırken yanlış hesaplanmasından kaynaklanmaktadır.

Tabloda 4'de Darende ve Gürün kazasında ki gayri müslim nüfus, Müslüman nüfustan bir miktar fazla gözükmektedir. Ancak bundan sonraki salnamelere bakıldığında her iki kazadaki gayri müslim nüfusun Müslim nüfustan daha az olduğu bütün tablolarda açık bir şekilde gözükmektedir. Bundan hareketle 1287 H. salnamesinde Darende ve Gürün kazalarında nüfus bilgilerinde yanlışlık olduğunu söylemek mümkündür. Hane sayısı ile nüfus bilgileri paralellik gösterir. Gayri müslimlerin Müslüman nüfusa oranı ortalama % 13'dür.

1288 H. senesi Sivas sancağı kazalarındaki dini yapıyı şöyle verebiliriz⁵⁰².

Tablo 5.

Kazalar	Hane	Mahalle ve Köy	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Sivas	18320	411	30604	12016	1603	44223
Tokat	8545	263	16581	6190	-	22771
Koçgiri	3460	548	14733	1380	33	18226
Divriği	5209	146	10489	4006	-	14495
Darende	4469	43	8212	1179	-	9391
Gürün	2285	22	3339	2932	233	6504
Aziziye	4074	287	19334	3065	-	22399
Tonus	3644	148	11059	1313	-	12372
Toplam	50034	1902	115752	32941	1869	150562

Tabloya göre gayri müslim nüfusun oranı % 20 civarındadır. Bir önceki salnamede ki nüfus bilgileriyle bu salnamedeki nüfus bilgileri arasında çok aşırı bir farklılık yoktur. Ancak yukarıda da izah ettiğimiz gibi Darende kazasında gayri müslim nüfusta bir yanlışlık söz konusudur. Diğer salnamelerin tamamında verilen gayri müslim sayısı 1000 ile 2000 civarındadır. Bu verilenlerden hareketle 1287 H. salnamesinde Darende'deki gayri müslim nüfusun 1000 kusur civarı olması

⁵⁰² 1288 H. a.g.sln., s.51-60; Bu salnamede Koçgiri, Aziziye, Tonus kazalarında hane sayıları tek verilmiştir. Diğer kazalarda hane ve dükkân sayıları birlikte verilmiştir.

gerekmektedir. Tokat kazasının nüfusu 1288 H. yılında fazla artış göstermiştir. Nedeni 1287 H. senesinde muhacir nüfusu verilmezken 1288 H. salnamesinde kayıtlıdır.

1298 H. salnamesinde Tokat kazası sancak merkezi olmuş ve Sivas sancağından ayrılmıştır. Bu nedenle salnamede idari taksimattaki farklılıktan dolayı nüfus bilgilerinde de önceki yıllara göre farklılıklar vardır. 1298 H. salnamesindeki Sivas merkez ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵⁰³.

Tablo 6.

Kazalar	İslam	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Toplam
Sivas	22135	234	7868	771	73	31894
Koçgiri	9162	1666	1821	-	23	12672
Divriği	9265	-	3584	-	-	12849
Darende	7645	-	1071	-	-	8716
Gürün	7732	-	-	163	-	8077
Aziziye	18106	405	1251	-	-	19762
Tonus	12216	5541	-	-	-	17757
Hafik	12792	-	4939	-	-	17731
Yıldızeli	10948	139	391	-	-	11478
Toplam	100736	7985	20925	934	96	140936

Sivas merkez kazasında 804 Kıpti Müslüman ve 9 Kıpti gayri müslim bulunmaktadır. Tablo 6, incelendiğinde önceki yıllara göre nüfus ayısında azalma vardır. Bunun nedeni daha önce belirttiğimiz gibi Tokat kazasının ayrılmasıdır.

1301 H. senesine göre Sivas merkez sancağı ve kazalarında bulunan Müslim ve gayri müslim dini yapıyı şöyle gösterebiliriz⁵⁰⁴.

⁵⁰³ 1298 H. a.g.sln., s.80-98.

⁵⁰⁴ 1301 H. a.g.sln., s.173-186.

Tablo 7.

Kazalar	Nahiye	Mahalle ve Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Sivas	6	-	12942	44852	14051	-	58903
Koçgiri	17	264	7424	14500	3288	1378	19166
Divriği	9	118	6316	9205	3520	-	12725
Darende	6	20	3405	7115	997	-	8112
Gürün	3	37	4117	4305	3757	157	8219
Aziziye	31	150	10684	25279	1690	9200	36169
Tonus	15	114	5015	12114	5124	-	17238
Yıldızeli	9	126	4205	12924	563	3788	17275
Hafik	17	159	-	15340	6251	1600	23191
Toplam	113	988	46266	145634	35721	16123	200998

Tablo 7'deki nüfus bilgilerine göre Hıristiyanların Müslümanlara oranı % 20 civarındadır. Önceki salnamelerde verilen nüfus bilgilerine oranla nüfus sayısında artış olmuştur bu artış yıllara göre normal bir artıştır.

1302 H. salnamesinde Sivas Vilayetinin genel toplam nüfusu verilmiştir⁵⁰⁵. 1304 H. salnamesinde Sivas sancağı nüfus bilgileri kaza ve nahiyelere ayrılmadan erkek ve kadın ayrı belirtilerek sancak geneli olarak verilmiştir. Buna göre Sivas sancağında 155293 erkek Müslüman, 143317 kadın Müslüman ve 38135 erkek, 35861 kadın gayri müslim olarak toplamda 373233 olarak verilmiştir⁵⁰⁶. Sadece erkeklerin sayıldığı 1301 H. salnamesine bakıldığında da nüfus artışı normal gözükmemektedir.

1306 H. salnamesinde verilen dini yapıyı şöyle verebiliriz⁵⁰⁷.

Tablo 8.

Kazalar	Nahiye	Mahalle ve Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Sivas	6	-	12942	44852	14051	-	58903
Koçgiri	17	264	4954	14500	3288	1378	19166
Divriği	9	118	6315	13374	3988	-	17362
Darende	6	20	3662	8109	1097	-	9026
Gürün	3	37	4117	4977	3757	157	8891
Aziziye	31	250	11100	26126	1700	9200	37026
Tonus	15	114	5625	16137	6305	-	22442
Yıldızeli	9	160	4448	14214	600	-	14814
Hafik	17	159	5380	14132	5926	1600	21658
Toplam	113	1022	58543	156421	40712	12335	209288

⁵⁰⁵ 1302 H. a.g.sln., s.440.

⁵⁰⁶ 1304 H. a.g.sln., s.142.

⁵⁰⁷ 1306 H. a.g.sln., s.205-219.

Tablo 8’de verilen nüfus bilgileri incelendiğinde; 1301 H. senesine göre nüfus artışı yok denecek kadardır. Hafik kazasında köy ve nahiye sayıları aynı olduğu halde nüfus sayısında düşüş söz konusudur. Koçgiri kazasındaki nüfus bilgileri 1301 H. senesinde verilen nüfus bilgileriyle aynıdır, herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Yıldızeli kazasının nüfusu düşmüştür, nedeni ise 1301 H. senesinde muhacir nüfus kayıtlı iken 1306 H. salnamesinde muhacir nüfusun kayıtlı olmamasıdır.

1308 H. salnamesinde sadece Sivas merkez sancağındaki kadın nüfus bilgileri verilirken diğer kazaların sadece erkek nüfus bilgileri kayıtlıdır. 1308 H. salnamesinde verilen nüfus bilgileri 1306 H. salnamesinde kayıtlı olan nüfus bilgileriyle aynıdır. Sadece Yıldızeli kazasında Müslim ve gayri müslim nüfus beraber 17000 verilmiş, Darende kazası Müslüman nüfusu artarak 8207 olmuş ve gayri müslim nüfus 974’e düşmüştür. Bunun dışında kalan kazaların nüfus bilgileri 1306 H. salnamesiyle aynıdır⁵⁰⁸.

Kemal Karpat 1881-1882-1893 M. (1298-1300-1308. H) yıllarındaki Sivas sancağı dini yapısını toplamda şöyle verir⁵⁰⁹.

Tablo 9.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Sivas Sancağı	148527	161126	1902	1932	33011	34726	986	1043	368	394	384015

Kemal Karpat’ın nüfus verilerine kadın nüfus da dâhildir. 1298-1308 H. yılları arasında yayınlanan salnamelerden sadece 1304 H. salnamesinde kadın nüfus bilgileri kayıtlıdır. 1304 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında nüfus rakamları arasında orantı vardır, rakamlar birbirine yakındır. Ancak diğer salnamelerle karşılaştırıldığında % 50’lik fark ortaya çıkmaktadır, bunun nedeni ise dediğimiz gibi kadınların sayılmamış olmasıdır. Yine bu salnamelerin hiç birinde gayri müslimler ırk ve mezheplere ayrılarak sayılmamıştır.

1321 H. senesindeki dini yapıyı şöyle tablolaştırabiliriz⁵¹⁰.

⁵⁰⁸ 1308 H. a.g.sln., s.191-204.

⁵⁰⁹ K. H. Karpat, a.g.e., s.176-177.

⁵¹⁰ 1321 H. a.g.sln., s.236-237.

Tablo 10.

Kazalar	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Sivas	37883	36595	280	303	12372	11851	807	932	66	60	101151
Aziye	19256	16826	-	-	202	188	-	-	-	-	36472
Bünyan	15784	14811	585	601	1446	1365	-	-	-	-	34592
Tonus	19564	18765	-	-	5779	5287	91	61	265	248	50060
Yıldızeli	18158	16842	192	166	556	374	-	-	-	-	36388
Hafik	19114	19520	-	-	5288	5613	-	-	-	-	49535
Koçgiri	19561	19205	1684	1399	2370	2184	-	-	32	41	46476
Divriği	13273	14009	-	-	4121	3138	-	-	-	-	35541
Darende	8913	8527	-	-	1277	1254	-	-	24	30	20025
Gürün	6929	6653	3	-	3330	3579	201	199	249	293	21436
Toplam	178425	171753	2749	2469	36741	35933	1099	1192	636	672	431676

Yukarıdaki tablonun dışında Sivas merkezinde 2 erkek Yahudi bulunmaktadır. Salnamede Kıptilere yer verildiği halde sayı belirtilmemiştir. Tablo incelendiğinde gayri müslimlerin oranı % 20 civarındadır. Bu rakamın büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturur. 1321 H. salnamesinden önceki salnamelere göre, bu yılda nüfus oranı % 100'e yakın bir oranda artmıştır. Bunun nedeni önceki salnamelerin hiç birinde kadın nüfus bilgileri yer almazken, 1321 H. salnamesinde ilk defa kadınların nüfus bilgilerine detaylı yer verilmesidir.

1325 H. salnamesinde 1322 H. senesinin dini yapısı verilmiştir. Bu yıldaki dini yapıyı şöyle tablolaştırabiliriz⁵¹¹.

Tablo 11.

Kazalar	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Sivas	27483	25549	302	301	12013	11143	889	803	191	200	78885
Aziye	26528	23109	4	4	656	418	2	2	39	22	50784
Bünyan	18346	16499	597	592	1537	1414	-	-	-	-	38985
Tonus	21790	19297	-	-	7623	5455			292	286	54743
Yenihan	19731	17431	271	205	671	629	-	-	-	-	38938
Hafik	21008	19820	26	11	5875	5433	-	-	-	-	52173
Koçgiri	22739	21368	2099	1340	2839	2437	-	-	40	45	52904
Divriği	14295	13859	-	-	4043	3682	-	-	113	117	36109
Darende	13246	12561	-	-	1471	1291	4	1	25	30	28629
Gürün	8070	7530	-	-	3866	3715	187	192	292	309	24161
Kangal	14777	13336	-	-	1636	1202	-	-	-	-	31001
Toplam	208013	190359	3299	2453	42227	36880	1082	998	992	1009	487312

⁵¹¹ 1325 H. a.g.sln., s.254-255.

1322 H. senesi nüfusu, 1321 H. salnamesinde verilen nüfusa oranla % 12 civarında artış göstermiştir. Bir yıl arayla nüfusun % 12 oranında artması imkânsızdır. Bunun nedeni, Kafkasya'dan hicret edip gelen Çerkezlerin vilayetin her yerine yerleşerek ahali hükmünü almasıdır⁵¹². 1322 H. senesi nüfus bilgilerine göre gayri müslimlerin Müslümanlara oranı % 18 civarındadır.

Kemal Karpat 1906-1907 M. (1324 H.) yılları arasında Sivas sancağı genelini dini yapısını şöyle verir⁵¹³.

Tablo 12.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Sivas Sancağı	208262	190605	3301	2451	42320	37024	1082	999	940	942	487926

1906-1907 M. yıllarına en yakın, 1325 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında rakamlar neredeyse birbirinin aynıdır, 1325 H. salnamesinde Sivas sancağı toplam nüfusu 487312'dir, Karpat'da, 487962 olarak vermektedir⁵¹⁴.

D-TOKAT SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI

Tokat Sancağı 1298 H. salnamesinde sancak merkezi olmuş ve Zile, Erbaa ve Niksar kazaları Tokat sancağına bağlanmıştır. Tokat, Sivas Vilayetinin kuzeyinde bulunur ve Tokat sancağı merkez dâhil dört kazadan oluşmaktadır. Tokat merkez kazası 19 nahiye, Erbaa kazası 7 nahiye, Zile kazası 9 nahiye ve Niksar kazası 9 nahiyeden oluşmaktadır⁵¹⁵. Tokat Sivas vilayetinin en küçük sancağıdır.

1298 H. salnamesindeki Tokat merkez sancağı ve kazalarının, Müslim ve gayri müslim dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵¹⁶.

⁵¹² 1321 H. a.g.sln., s.160.

⁵¹³ K. H. Karpat, a.g.e., s.202-203.

⁵¹⁴ 1325 H. a.g.sln., s.254-255.

⁵¹⁵ 1302 H. a.g.sln., s.338-339.

⁵¹⁶ 1298 H. a.g.sln., s.124-130.

Tablo 13.

Kazalar	İslam	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Kıpti Gayri Müslim	Toplam
Tokat	26854	1505	4388	396	31	136	31467
Zile	22026	-	887	-	11	69	22993
Erbaa	11725	1466	527	-	-	-	23763
Niksar	6326	1037	747	-	-	-	8110
Toplam	42569	4008	6549	396	44	205	86333

Tablonun dışında Tokat kazasında ayrıca 5 Yahudi yaşamaktadır. Nüfus bilgileri tek tek toplandığında salnamede verilen toplam rakamlar, sancak toplamındaki rakama eşit değildir. 1298 H. salnamesinde sadece erkek nüfus verilmiştir.

1301 H. salnamesinde kayıtlı olan dini yapıyı şöyle gösterebiliriz⁵¹⁷.

Tablo 14.

Kazalar	Nahiye	Mahalle ve Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Tokat	-	-	6392	27032	6334	11858	45224
Zile	11	190	9078	26785	1198	6868	34851
Erbaa	4	98	6043	12949	2039	2026	17014
Niksar	9	50	2077	7654	1910	200	9584
Toplam	24	338	23590	74420	11478	2092	106673

1304 H. salnamesinde diğer sancaklarda olduğu gibi Tokat sancağının nüfus bilgileri de sancak geneli olarak verilmiştir. Buna göre Tokat sancağı genelinde 84454 erkek, 73735 kadın Müslüman ve 12472 erkek ve 11090 kadın gayri müslim, toplamda 181751 nüfus mevcuttur⁵¹⁸. Nüfus bilgileri 1298 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında neredeyse iki katına çıkmıştır. Bunun nedeni daha öncede söylediğimiz gibi önceki salnamede kadınların sayılmamasıdır.

1306 H. salnamesindeki Tokat merkez sancağı ve kazalarının Müslim ve gayri müslim dini yapısını şöyle verebiliriz⁵¹⁹.

⁵¹⁷ 1301 H. a.g.sln., s.202-210.

⁵¹⁸ 1304 H. a.g.sln., s.142.

⁵¹⁹ 1306 H. a.g.sln., s.220-228.

Tablo 15.

Kazalar	Nahiye	Mahalle ve Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Tokat	-	-	4426	30102	6834	-	36936
Zile	11	190	9088	26785	1198	6868	34851
Erbaa	4	98	6687	13859	2039	-	15898
Niksar	9	50	3095	8127	2028	200	10355
Toplam	24	338	23296	78873	12099	7068	98040

Zile ve Erbaa kazalarının nüfus bilgileri 1301 H. senesinde verilen bilgilerle aynıdır. Tokat merkez ve Niksar kazasının nüfusu ise artmıştır. Ancak Tokat merkez kazasında 1301 H. senesinde kayıtlı olan 11858 muhacir ile ilgili bilgi, 1306 H. salnamesinde kayıtlı değildir. Bu nedenle 1306 H. senesi toplam nüfusu, 1301 H. senesine göre düşmüştür. 1306 H. salnamesinde, nüfus bilgileri sadece erkeklere aittir, toplam nüfus 1304 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında yarı yarıya fark etmektedir, çünkü 1304 H. salnamesinde erkek ve kadın nüfus birlikte verilmiştir⁵²⁰.

1308 H. salnamesindeki Tokat merkez sancağı ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵²¹.

Tablo 16.

Kazalar	Nahiye	Mahalle ve Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Tokat	-	-	4426	34877	6834	-	41711
Zile⁵²²	13	102	10163	26900	1205	6868	34973
Erbaa	7	152	6687	13859	2029	-	15888
Niksar	9	50	3030	8350	2280	200	10830
Toplam	29	304	24306	83986	12348	7068	103402

1308 H. salnamesinde de sadece erkek nüfus verilmiştir. Gayri müslimlerin, Müslimlere oranı yaklaşık % 12 civarındadır.

Kemal Karpat 1881-1882-1893 M. (1298-1300-1308 H.) yıllarında Tokat sancağı dini yapısını şöyle gösterir⁵²³.

⁵²⁰ 1304 H. a.g.sln., s.142.

⁵²¹ 1308 H. a.g.sln., s.205-210.

⁵²² Zile kazasındaki nüfus sayısını kısa sürede bu denli artmasının nedeni nahiye sayısındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Önceki yıllarda 11 nahiye iken 13 yükselmiştir; Bkz. 1308 H. a.g.sln., s.208.

⁵²³ K. H. Karpat, a.g.e., s.176-177.

Tablo 17.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Tokat Sancağı	78729	87182	3894	4047	6857	7828	370	351	963	1031	189925

Tablonun dışında Tokat sancağında 209 Yahudi, 381 Çingene ve 40 yabancı uyruklu bulunmaktadır⁵²⁴. Bu yıllar arasında yayınlanan salnamelerden sadece 1304 H. salnamesinde kadın ve erkek nüfus birlikte verilmiştir. Karpat'ın verdiği nüfus bilgilerini bundan dolayı sadece bu yılki salnameyle karşılaştırabiliriz. Buna göre 1304 H. salnamesiyle, nüfus rakamları arasında orantı vardır, rakamlar birbirine yakındır. Toplamda 8000 kişilik bir fark vardır, Karpat'ın verdiği gayri müslim toplam nüfus, 1304 H. salnamesine göre 2000 kişi daha fazladır. Bu salnamelerin hiç birinde gayri müslimler ırk ve mezheplere ayrılarak sayılmamıştır. Salnamelerin tamamında, Tokat sancağında, Çingene ve yabancı uyruklu nüfus bilgileri verilmezken, Karpat Çingene ve yabancı uyrukluların varlığından bahsetmiştir.

1321 H. salnamesinde verilen Tokat ve kazalarının dini yapısı şöyledir⁵²⁵.

Tablo 18.

Nüfus		Tokat	Niksar	Erbaa	Zile	Toplam
İslam	E.	38077	10826	21566	31256	101725
	K.	36979	9913	21544	30519	98955
Rum	E.	1107	1509	2464	66	5146
	K.	1286	1441	2034	46	4807
Ermeni	E.	4995	1242	1102	1336	8075
	K.	5343	1177	1015	1375	8910
Katolik	E.	370	-	-	-	370
	K.	399	-	-	-	399
Protestan	E.	19	-	68	30	117
	K.	21	-	38	31	90
Yahudi	E.	134	-	7	3	144
	K.	126	-	-	-	126
Kıpti	E.	162	-	78	150	390
	K.	169	-	56	127	352
Toplam		89187	26108	49972	64939	230206

⁵²⁴ K. H. Karpat, a.g.e., s.177.

⁵²⁵ 1321 H. a.g.sln., s.236-237.

Tablo 18'i incelendiğimizde muhtemelen işlem hatasından kaynaklanan genel toplamda bir yanlışlık söz konusudur. Örneğin kazalardaki toplam nüfus toplandığında 229606 çıkarırken salnemenin kendisinin verdiği toplam rakam 230206'dır. Gayri müslim nüfusun Müslim nüfusa oranı % 12 civarındadır.

1325 H. salnamesine göre 1322 H. senesi, Tokat ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵²⁶.

Tablo 19.

Nüfus		Tokat	Niksar	Erbaa	Zile	Toplam
İslam	E.	47362	13626	25321	36252	122561
	K.	42893	12797	23922	34524	114136
Rum	E.	1473	2113	3992	39	7617
	K.	1226	1954	3327	44	6551
Ermeni	E.	6608	1585	1645	1332	11170
	K.	5922	1528	1322	1351	10123
Katolik	E.	325	-	-	-	325
	K.	353	-	-	-	353
Protestan	E.	30	-	189	40	259
	K.	21	-	178	39	238
Yahudi	E.	150	-	-	-	150
	K.	149	-	-	-	149
Kıpti	E.	204	14	87	122	427
	K.	177	15	78	126	396
Toplam		106893	33642	60061	73869	274465

Tablo incelendiğinde 1321 H. salnamesinde verilen nüfus bilgilerine göre, nüfus oranında % 20'ye yakın bir artış olmuştur. 1322 H. yılında gayri müslim oranı % 14 civarındadır. 1321 H. salnamesinde bu oran % 12 civarındadır.

Kemal Karpat 1906-1907 M. (1324 H.) yılları arasında Tokat sancağı genelinin dini yapısını şöyle verir⁵²⁷.

⁵²⁶ 1325 H. a.g.sln., s.254-255.

⁵²⁷ K. H. Karpat, a.g.e., s.202-203.

Tablo 20.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Tokat Sancağı	123383	114765	6934	10688	10688	9795	325	353	260	242	278555

Tablo haricinde Tokat sancağında 399 Yahudi ve 823 Çingene yaşamaktadır⁵²⁸. 1906-1907 M. yıllarına en yakın olan 1325 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında nüfus bilgileri arasında 4000 kişilik fark vardır, 1325 H. salnamesinde Tokat Sancağı toplam nüfusu 274465'dir, Karpat 278555 olarak vermektedir. Bu farkın 2629 kişi gayri müslimdir, gayri müslimler daha fazla verilmiştir. Salnamelerde Kıpti olarak verilen nüfusu Karpat Çingene olarak vermiştir ve nüfus bilgileri aynıdır.

E-AMASYA SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI

Amasya sancağı merkez dâhil 8 kazadan oluşmaktadır. Amasya merkez kazası 14 nahiyeden, Osmancık kazası 5 nahiyeden, Madensim kazası 5 nahiyeden, Lâdik kazası 3 nahiyeden, Merzifon kazası 6 nahiyeden, Mecidözü kazası 6 nahiyeden, Köprü kazası 8 nahiyeden, Havza kazası 4 nahiyeden oluşmaktadır⁵²⁹.

1287 H. salnamesine göre Amasya merkez ve kazalarının dini yapısını verebiliriz⁵³⁰.

⁵²⁸ K. H. Karpat, a.g.e., s.203.

⁵²⁹ 1302 H. a.g.sln., s.336-338.

⁵³⁰ 1287 H. a.g.sln., s.66-71; Bu salnamede Amasya merkez ve kazalarının nüfus bilgileri verilirken nahiye ve hane sayıları kayıtlı değildir.

Tablo 21.

Kazalar	Nahiye	Mahalle ve Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Toplam
Amasya	-	151	-	13518	2619	16137
Köprü	-	117	-	7872	808	8680
Merzifon	-	61	-	10440	3316	13756
Osmancık	-	60	-	11226	-	11226
Mecidözü	-	151	-	11324	85	11409
Erbaa	-	104	-	9325	1144	10469
Lâdik	-	137	-	6892	1642	8534
Zile	-	52	-	17039	1017	18056
Toplam	-	833		87636	10631	98267

Osmancık kazasında gayri müslim nüfus bilgisi kayıtlı değildir ve Amasya genelinde muhacir nüfus ile ilgili bilgi verilmemiştir. Gayri müslimlerin Müslümanlara oranı % 11 civarındadır.

1288 H. senesine gelindiğinde Amasya sancağı ve kazalarına ait nüfus bilgileri ise şöyledir. Amasya merkez kazasında 64 köy ve mahalle, buralarda 2619 hane ve 13518 Müslüman, 3164 gayri müslim bulunmaktadır. Köprü, Mecidözü, Erbaa ve Lâdik kazalarının nüfusu 1287 H. salnamesinde verilenlerle aynıdır, ayrıca bu salnamede Merzifon kazasının nüfus bilgileri verilmemiştir. Madensin kazasında 66 köy ve mahalle, 10790 Müslüman ve 4610 gayri müslim nüfus yaşamaktadır. Osmancık kazasında 11497 Müslüman bulunmaktadır. Zile kazasında 26 köy ve mahalle bulunmakta, bu köy ve mahallelerde 3334 hane ve dükkân, 16730 Müslüman ve 911 gayri müslim yaşamaktadır. Toplamda 838 Mahalle ve köy, 6388 hane ve dükkân, 88049 Müslüman ve 11827 gayri müslim nüfus bulunmaktadır⁵³¹.

1289 H. senesi dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵³².

Tablo 22.

Kazalar	Mahalle	Köy	Hane	İslam	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Amasya	63	115	3357	15070	3209	658	18937
Köprü	20	96	802	7990	8605	619	9474
Merzifon	25	40	4573	6588	2608	423	9619
Madensin	12	58	3389	4334	5028	100	9462
Osmancık	15	119	3610	20306	-	86	20392
Mecidözü	5	72	1743	5811	57	879	6747
Erbaa	6	119	3343	11861	1388	289	13538
Lâdik	7	140	2731	6813	2098	849	9760
Zile	23	148	8685	16840	1010	-	17850
Toplam	176	907	32233	95613	24003	3903	106160

⁵³¹ 1288 H. a.g.sln., s.66-74.

⁵³² 1289 H. a.g.sln., s.90-91.

Tablo 22'ye baktığımızda hane ve nüfus sayıları arasında uyumsuzluk yoktur. Amasya sancağının 1289 H. senesinde nüfusu yüz binin üzerindedir. Gayri müslim nüfusun en fazla olduğu sancak olmasına rağmen burada da gayri müslimlerin Müslümanlara oranı % 24 civarındadır. Köprü ve Madensim kazasında verilen nüfus bilgilerine göre, bu iki kazada gayri müslimlerin oranı, Müslümanlardan çok az fazladır. Osmancık kazasında önceki salnamelerde olduğu gibi 1289 H. salnamesinde de gayri müslim nüfus yoktur. Nüfus artış oranı yıllara göre normaldir.

1292 H. salnamesinde kayıtlı olan Amasya merkez ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolatabiliriz⁵³³.

Tablo 23.

Kazalar	Nahiye	Hane	İslam	Gayri Müslim	Toplam
Amasya	5	10798	38190	7903	46093
Köprü	-	2411	7872	808	8680
Merzifon	-	2124	6598	6703	13301
Madensim	3	2717	13017	3970	16987
Osmancık	4	2710	27276	20	27296
Mecidözü	4	3512	11525	58	11583
Erbaa	5	2318	11885	1855	13740
Lâdik	-	1340	2520	455	2975
Zile	-	6253	13535	913	22666
Toplam	21	34183	132418	22656	163321

Amasya sancağı toplam nüfus verileri 1289 H. senesiyle karşılaştırıldığında, 1289 H. senesi nüfus bilgileriyle 1292 H. senesi nüfus bilgileri arasında % 50 fark mevcuttur. 1289 H. senesinde Amasya sancağı nüfusu 106160 iken, 1292 H. salnamesinde 163321 olarak kayıtlıdır⁵³⁴. Beş yılda nüfus oranında bu denli artış olması imkânsızdır. Tablo 22 ve 23 incelendiğinde, 1289 H. salnamesinde, sadece Amasya merkez kazasının nüfusu verilirken 1292 H. sensinde 4 nahiyenin de nüfusu verilerek oran artmıştır. Diğer kazalarda da aynı şekilde nahiye nüfusları eklenerek verildiği için fark artmıştır. Köprü kazasında 1289 H. senesinde gayri müslim sayısı 8605 iken, bu salnamede 808'e düşmüştür, sonraki salnamelerde verilen rakamlar bu sayıya yakın

⁵³³ 1292 H. a.g.sln., s.118-119.

⁵³⁴ Bkz., 1292 H. a.g.sln., s.118-119; 1289 H. a.g.sln., s.90-91.

olduğu için muhtemelen 1289 H. salnamesinde gayri müslim sayısının yanlış yazıldığını söyleyebiliriz.

1298 H. salnamesinde kayıtlı olan, Amasya merkez ve kazalarının dini yapısını şöyle verebiliriz⁵³⁵.

Tablo 24.

Kazalar	İslam	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Kıpti	Toplam
Amasya	24766	1720	2622	-	79	74	29261
Köprü	15587	49	1073	-	85	133	16927
Merzifon	6938	57	2249	104	243	238	9729
Madensim	8140	2030	972	-	52	-	11194
Osmancık	7576	3	1	-	-	46	7626
Mecidözü	11865	43	56	-	26	1	11991
Lâdik	4006	715	63	-	-	-	4784
Toplam	78878	4617	7036	104	485	492	91612

1298 H. salnamesinde Tokat sancak merkezi olduğundan dolayı Zile ve Erbaa kazaları Amasya sancağından ayrılarak, Tokat sancağına bağlanmıştır. Salnamede sadece erkek nüfus bilgileri verilmesine rağmen, gayri müslimler ırk ve mezheplerine göre detaylandırılarak verilmiştir. 1292 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında % 40 'a yakın nüfus oranında düşüş vardır. Bunun nedeni yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Zile ve Erbaa kazalarının Amasya sancağından ayrılarak Tokat sancağına bağlanmasıdır. 1289 H. salnamesinde Köprü ve Madensim kazasındaki gayri müslim nüfus Müslümanlardan fazla iken bu salnamede gayri müslim nüfus sayısında çok fazla düşüş olmuştur. Bunun nedenin ne olduğu salnameden anlaşılmamaktadır. Muhtemelen verilen rakamlarda bir hata söz konusudur. 1298 H. salnamesinde gayri müslimlerin Müslümanlara oranı % 14 civarındadır.

1301 H. salnamesinde kayıtlı olan, Amasya merkez ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵³⁶.

⁵³⁵ 1298 H. a.g.sln., s.102-118.

⁵³⁶ 1301 H. a.g.sln., s.187-201.

Tablo 25.

Kazalar	Nahiye	Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Amasya	-	-	4121	14268	3093	1239	18600
Köprü	8	93	2646	15200	1399	1011	17610
Merzifon	4	-	3943	6684	2260	504	9448
Madensim	5	41	1869	5646	2897	180	8723
Osmancık	5	-	2036	7652	47	114	7813
Mecidözü	6	60	2472	10260	134	1513	11907
Lâdik	3	80	2298	5600	777	-	6377
Havza	4	80	1594	4531	1366	366	6263
Toplam	35	374	20979	69841	11973	4927	86741

1301 H. salnamesinde kayıtlı olan nüfus bilgileri 1298 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında genel anlamda Amasya ve kazalarının nüfusu düşmüştür. Bunun nedeni 1301 H. salnamesinde Havza kaza olmuş ve diğer kazalardan nahiye ve köyler Havza kazasına bağlanmıştır. Buna rağmen Amasya sancağı genel nüfusu 1298 H. senesine göre % 7 azalmıştır ve bunun nedeni salnamelerden anlaşılmamaktadır.

1306 H. salnamesinde kayıtlı olan dini yapıyı şöyle verebiliriz⁵³⁷.

Tablo 26.

Kazalar	Nahiye	Köy	Hane	Müslüman	Gayri Müslim	Muhacir	Toplam
Amasya	-	-	4121	14589	3191	1239	19019
Köprü	8	93	6177	16516	1399	1011	16834
Merzifon	4	-	3943	7480	2930	504	10914
Madensim	5	41	3173	9434	2897	180	12511
Osmancık	5	-	3160	7855	47	114	8016
Mecidözü	6	60	5160	10624	206	1513	12343
Lâdik	3	80	2154	4795	777	-	5572
Havza	4	80	2352	5479	2090	376	7945
Toplam	35	374	30240	76772	13537	4937	93154

⁵³⁷ 1306 H. a.g.sln., s.232-245.

Tablo 26 incelendiğinde ve nüfus oranları 1301 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında % 8’lik nüfus artışı söz konusudur. 1301 H. senesiyle, 1306 H. senesi arasındaki yıl farkına göre nüfus artış oranı normaldir.

1308 H. salnamesinde verilen nüfus bilgileri genel olarak 1306 H. salnamesiyle aynıdır. Sadece Mecidözü, Havza ve Köprü kazalarında farklılık söz konusudur. Buna göre Köprü kazasının köy sayısı aratarak 202, hane sayısı aratarak 6185 olduğu halde Müslüman nüfusu düşerek 16215 olmuş, Mecidözü kazasının köy sayısı 160, hane sayısı 5222 olmuş ve Müslüman nüfusu da artarak 14046 olmuş, Havza kazasının hane sayısı artarak 2577, nüfusu da artarak 6016 olmuştur. Gayri müslim nüfus bilgilerinde değişiklik olmamıştır⁵³⁸.

1301, 1306 ve 1308 H. salnamelerine göre Amasya sancağı ve kazalarının nüfus bilgileri birbirine çok yakındır. 1304 H. salnamesi bu salnamelerin arasındadır ve bu salnamede Amasya sancağı nüfus bilgileri kazalara ayrılmadan sancak geneli olarak erkek ve kadın nüfus birlikte verilmiştir. Buna göre Amasya genelinde 175259 Müslüman ve 24942 gayri müslim, toplamda 193201 kişi yaşamaktadır⁵³⁹. Salnamenin kendisinde verilen sayılar bunlardır ancak Müslim ve gayri müslim nüfus toplandığında, toplam 200201 çıkmakta, salnamede verilen toplam rakam ise 193201’dir. Anlaşıldığı kadarıyla 1304 H. salnamesinde rakamlar toplandığında, veriler yanlış kayıt altına alınmıştır. Gayri müslimlerin Müslümanlara oranı % 15 civarındadır.

Kemal Karpat 1881-1882-1893 M. (1298-1300-1308 H.) yılları arası, Amasya sancağı dini yapısını şöyle verir⁵⁴⁰.

Tablo 27.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Amasya	87514	92232	5668	5696	7544	7981	150	152	562	596	208120

Bu yıllarda Karpat, Amasya sancağı genelinde 25 yabancı uyruklu nüfus bilgisi verir ancak bu nüfusun hangi millete ait olduğu belli değildir. Bu yıllar arasında yayınlanan salnamelerden sadece 1304 H. salnamesinde kadın ve erkek nüfus birlikte verildiğinden bu yılki salnameyle daha kolay karşılaştırabiliriz. 1304 H. salnamesiyle

⁵³⁸ 1308 H. a.g.sln., s.211-220.

⁵³⁹ 1304 H. a.g.sln., s.142.

⁵⁴⁰ K. H. Karpat, a.g.e., s.176-177.

karşılaştırıldığında toplam rakamla arasında yaklaşık 7980 kişilik fark vardır⁵⁴¹. Bu farkın nedeni salnamelerden anlaşılmamaktadır.

1321 H. salnamesinde Amasya sancağında erkek ve kadınların nüfusları ayrı ayrı verilmiştir ve gayri müslimler ırk ve mezheplere ayrılarak nüfusları belirtilmiştir. 1321 H. senesi dini yapıyı şöyle tablolaştırabiliriz⁵⁴².

Tablo 28.

Nüfus		Amasya	Köprü	Merzifon	Madensim	Mecidözü	Lâdik	Havza	Toplam
İslam	E.	20728	18257	11826	10996	17252	6834	7611	93504
	K.	20704	18590	11649	11649	17899	6779	7776	94317
Rum	E.	857	1671	256	1267	160	1005	2253	7469
	K.	916	1706	208	1183	145	1102	2012	7272
Ermeni	E.	3940	419	2961	1541	68	112	49	9090
	K.	3938	487	2704	1397	57	110	37	8730
Katolik	E.	12	-	147	-	-	-	-	159
	K.	10	-	154	-	-	-	-	164
Protestan	E.	57	124	342	86	67	-	-	676
	K.	64	151	407	68	55	-	-	745
Kıpti	E.	13	132	333	-	13	-	-	491
	K.	13	135	284	-	13	-	-	445
Toplam		51252	41672	31270	27458	35730	15942	19738	223062

1321 H. salnamesinde verilen nüfus bilgileri incelendiğinde, erkekle kadın nüfus oranları birbirine çok yakındır. 1304 H. salnamesinde ki toplam nüfusla karşılaştırıldığında yıllara göre % 12'lik nüfus artışı söz konusudur ve bu artışta normaldir. Amasya sancağında en fazla nüfus yoğunluğunun olduğu bölge Amasya merkez kazasıdır. Gayri müslim nüfusun çoğunluğu Ermenilerden oluşmakta ve toplamda gayri müslimlerin Müslümanlara oranı % 16 civarında kalmaktadır. Amasya sancağında Yahudi nüfus yoktur.

1325 H. salnamesinde kayıtlı olan Amasya sancağı ve kazalarının dini yapısını şöyle verebiliriz⁵⁴³.

⁵⁴¹ Bkz., 1304 H. a.g.sln., s.142; K. H. Karpat, a.g.e., s.176-177.

⁵⁴² 1321 H. a.g.sln., s.238-239.

⁵⁴³ 1325 H. a.g.sln., s.256-257.

Tablo 29.

Nüfus		Amasya	Köprü	Merzifon	Madensim	Mecidözü	Lâdik	Havza	Toplam
İslam	E.	24529	20830	12680	12664	18432	8302	8540	105977
	K.	22867	19841	11769	12055	16874	7905	8036	99347
Rum	E.	1267	2309	409	1602	421	2426	3785	12219
	K.	1111	2140	422	1603	318	2140	3461	11195
Ermeni	E.	4489	393	3717	1698	115	157	23	10592
	K.	4366	481	3400	1549	114	162	30	10102
Katolik	E.	53	2	188	-	-	-	13	256
	K.	51	5	190	-	-	-	18	264
Protestan	E.	123	151	461	75	75	-	4	889
	K.	122	151	440	70	70	-	2	845
Kıpti	E.	39	151	344	-	-	-	-	534
	K.	29	159	320	-	-	-	-	508
Toplam		59036	46713	34340	31316	36419	21092	23912	252828

1325 H. salnamesinde verilen Amasya sancağı ve kazalarının nüfus bilgileri değerlendirildiğinde 1321 H. salnamesine göre nüfus artış oranı normaldir. Kadın nüfus oranında bu salnamede erkeklere oranla düşüş vardır ve erkek nüfusu daha fazladır. Gayri müslim nüfusta ise özellikle Rum ve Ermeni nüfusunda artış söz konusudur. Rum nüfus oranında 1321 H. salnamesine oranla % 50'lik artış bulunmakta ve salnamede bu artışın sebebi anlaşılmamaktadır. 1321 H. salnamesinde gayri müslimlerin oranı toplam nüfusta % 16 iken, 1325 H. salnamesinde bu oran % 19 civarındadır. Müslüman nüfustaki artış % 7 iken, gayri müslim nüfustaki bu artışın nedeni belli değildir.

Kemal Karpat 1906-1907 M. (1324 H.) yılları arasında Amasya sancağı genelini dini yapısını şöyle verir⁵⁴⁴.

⁵⁴⁴ K. H. Karpat, a.g.e., s. 202-203.

Tablo 30.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Katolik		Protestan		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Amasya	107067	100269	12341	11292	10928	12882	263	278	905	864	258260

Karpat'a göre ayrıca Amasya sancağında 577 erkek, 531 kadın Çingene ve 60 yabancı uyruklu yaşamaktadır. M. 1906-1907 yıllarına en yakın olan 1325 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında nüfus bilgileri arasında 5500 kişilik fark vardır, 1325 H. salnamesinde Amasya sancağı toplam nüfusu 252828'dir, Karpat 258260 olarak vermektedir. Bu farkın 3500 kişisi gayri müslimdir, gayri müslimler daha fazla verilmiştir. Salnamelerde Kıpti olarak verilen nüfusu, Karpat Çingene olarak vermiştir ve nüfus bilgileri aynıdır. 1325 H. salnamesinde Süryani ve yabancı uyruklu nüfusla ilgili bilgi bulunmamaktadır.

F-KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞI KAZA VE NAHİYELERİNDE DİNİ GRUPLARIN NÜFUS YAPISI

Karahisar Şarki sancağı merkez dâhil 5 kaza ve 41 nahiyeden oluşmaktadır. Merkez kazası 6 nahije, Hamidiye kazası 10 nahije, Suşehri kazası 8 nahije, Alucra kazası 8 nahije ve Koyulhisar kazası 9 nahiyen ibarettir⁵⁴⁵.

1287 H. salnamesine göre Karahisar merkez ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵⁴⁶.

Tablo 31.

Kazalar	Nahije	Köy	Hane	Müslim	Gayri Müslim	Toplam
Karahisar	4	108	-	6162	-	6162
Suşehri	5	173	3112	15567	2105	17672
Koyulhisar	2	85	1483	5871	323	6194
Milas	2	139	3174	10912	1119	12031
Alucra	-	-	-	-	-	-
Toplam	13	505	7769	38521	3547	42059

1287 H. salnamesinde Alucra kazasının nüfus bilgileri ve Karahisar merkezindeki gayri müslim nüfus bilgileri verilmemiştir.

⁵⁴⁵ 1302 H. a.g.sln., s.340.

⁵⁴⁶ 1287 H. a.g.sln., s.78-81.

1288 H. salnamesine göre Karahisar merkez ve kazalarının dini yapısı şöyledir⁵⁴⁷.

Tablo 32.

Kazalar	Nahiye	Köy	Hane	Müslim	Gayri Müslim	Toplam
Karahisar	3	113	4535	6604	6315	12919
Suşehri	5	179	3125	12567	2105	14672
Koyulhisar	2	85	1484	5817	323	6140
Milas	2	139	3174	10922	1119	12041
Alucra	-	-	-	-	-	-
Toplam	13	516	12318	35910	9862	45772

1288 H. senesi nüfus verileri 1287 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında Karahisar merkezde, 1287 H. senesinde gayri müslim nüfus bilgileri verilmezken 1288 H. senesinde kayıtlıdır. 1288 H. salnamesinde toplam hane sayısı 7769'dan 12318'e yükselmiş ve bunun nedeni ise 1287 H. salnamesinde Karahisar merkezinde verilmeyen hane sayılarının verilmesidir. Nüfus oranının düşüş nedeni Suşehri kazasındaki nüfusun azalmasıdır. Tablo 32'ye bakıldığında Suşehri kazası köy ve hane sayılarında pek değişiklik olmadığı halde nüfusun düşüş nedeni belli değildir.

Salnamede sancak geneli 499 köy, 12314 hane ve 36900 Müslüman, 9754 gayri müslim nüfus bilgisi verilmektedir⁵⁴⁸. Ancak kazaların nüfusları tek tek toplandığında 45772 çıkmaktadır. Salnamede verilen genel toplam 46654'dür. Toplamda hata yapılmıştır. Karahisar sancak merkezi olmasına rağmen Suşehri kazasının nüfusu daha fazladır.

1289 H. salnamesinde, Karahisar sancağı ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵⁴⁹.

Tablo 33.

Kazalar	Mahalle	Köy	Hane	Müslim	Gayri Müslim	Toplam
Karahisar	16	101	5440	6914	7023	13937
Suşehri	-	207	4476	12275	4371	16646
Koyulhisar	-	108	2085	8267	438	8706
Milas	-	196	2227	14947	1370	16317
Alucra	-	113	1980	9916	342	10258
Toplam	16	720	18208	52320	12544	65863

⁵⁴⁷ 1288 H. a.g.sln., s.78-83.

⁵⁴⁸ 1288 H. a.g.sln., s.78-83.

⁵⁴⁹ 1289 H. a.g.sln., s.92-93.

1289 H. salnamesinde hane sayıları verilirken dükkân sayıları da içine katılarak verildiği için hane sayıları net belli değildir. 1288 H. senesine göre nüfus oranında artış vardır. Bunun nedeni 1288 H. salnamesinde verilmeyen Alucra kazasının nüfus bilgilerinin verilmesidir. Tablo 33 incelendiğinde nüfusun en fazla olduğu yer, Suşehri kazası ve Milas kazasıdır. Bu salnamede Karahisar merkez sancağında gayri müslim nüfus, Müslüman nüfusla aşağı yukarı eşittir. Sancak genelinde gayri müslimlerin toplam nüfustaki oranı % 20 civarındadır.

1292 H. salnamesine göre Karahisar sancağı kaza sayısı, Giresun kazası da bağlanarak 6 'ya yükselmiştir. Karahisar sancağı ve kazalarının dini yapısı şöyledir⁵⁵⁰.

Tablo 34.

Kazalar	Nahiye	Mahalle	Köy	Hane	Müslim	Gayri Müslim	Toplam
Karahisar	6	20	106	9703	7325	7653	14957
Giresun	3	5	92	6635	20717	5421	26138
Alucra	2	-	76	1150	8500	185	8685
Suşehri	3	-	138	3571	13493	11679	25172
Milas	2	-	151	3170	11108	1140	12258
Koyulhisar	2	-	83	1683	5817	323	6140
Toplam	18	25	648	22389	66960	26445	93435

1292 H. salnamesinde kayıtlı olan nüfus, 1289 H. salnamesine göre ortalama % 50 artmıştır. Bunun nedeni önceki salnamelerde bazı nahiye ve köylerin nüfus bilgilerinin verilmeyip 1292 H. senesinde kayıt altına alınmasıdır. Tablo incelendiğinde hane sayısı ile nüfus oranı arasında tutarsızlık vardır, bunun nedeni, bazı kazalarda hane ve dükkân sayılarının birlikte verilmesidir. Karahisar merkez kazasında gayri müslim sayısı Müslümanlardan bir miktar fazladır. 1293 H. salnamesinde de 1292 H. salnamesinde verilen nüfus bilgileri kullanılmıştır⁵⁵¹.

1298 H. salnamesinde Karahisar sancağı ve kazalarının nüfusu verilirken nahiye, köy ve hane sayıları belirtilmemiş ancak gayri müslimler genel ad altında değil ırklara ayrılarak verilmiştir. Buna göre Karahisar merkez ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵⁵².

⁵⁵⁰ 1292 H. a.g.sln., s.122-123.

⁵⁵¹ 1293 H. a.g.sln., s.110-111.

⁵⁵² 1298 H. a.g.sln., s.135-141.

Tablo 35.

Kazalar	İslam	Rum	Ermeni	Toplam
Karahisar	7979	4019	3459	15457
Suşehri	6760	1475	4677	12912
Hamidiye	11879	1486	112	13477
Koyulhisar	7012	337	29	7378
Alucra	8477	291	-	8768
Toplam	42107	7608	8277	57992

1301, 1306 ve 1308 H. salnamelerinde nüfus bilgileri birbirine çok yakındır ve bazı yerlerde aynıdır. Bu salnamelerde nahiye, köy ve hane sayıları belirtilerek nüfus bilgileri verilmiş ve gayri müslimler genel olarak Hıristiyan adı altında kayıt altına alınmıştır. Karahisar merkez kazasının üç salnamede de nüfus bilgileri aynıdır. Buna göre merkez kazada 7642 hanede 17544 Müslüman ve 8054 Hıristiyan yaşamaktadır⁵⁵³. Önceki salnamelerde gayri müslim nüfus Müslümanlardan bir miktar fazla iken bu salnamede Müslüman nüfus iki kat fazladır.

Alucra kazasında 1301 H. salnamesinde 6 nahiye, 40 köy ve 2050 hane mevcuttur. Bu hanelerde 9322 Müslüman, 218 Hıristiyan ve 10 hanede, 40 muhacir yaşamaktadır. 1306 ve 1308 H. salnamelerinde nahiye, köy ve muhacir sayıları 1301 H. senesiyle aynıdır. 1306, 1308 H. senelerinde 2653 hanede 10925 Müslüman ve 205 Hıristiyan mevcuttur⁵⁵⁴.

Suşehri kazasında 1301 H. salnamesine göre 6 nahiye, 59 köy ve 3500 hane mevcuttur. Bu hanelerde 6882 Müslüman, 6162 Hıristiyan ve 91 hanede 409 muhacir meskûndur. 1306, 1308 H. salnamelerinde nahiye, köy ve muhacir sayıları 1301 H. senesiyle aynıdır. 1306 ve 1308 H. senelerinde 5200 hanede 7586 Müslüman ve 5788 Hıristiyan mevcuttur⁵⁵⁵.

Hamidiye kazasında 1301 H. salnamesine göre 10 nahiye, 90 köy mevcut olup Bu kazada 13982 Müslüman, 1740 Hıristiyan meskûndur. 1306 H. salnamesine göre 4626 hanede 15300 Müslüman ve 1993 Hıristiyan yaşamaktadır. 1308 H. senesinde 3106 hanede 25304 Müslüman ve 3482 Hıristiyan bulunmaktadır⁵⁵⁶.

⁵⁵³ 1301 H. a.g.sln., s.214; 1306 H. a.g.sln., s.248; 1308 H. a.g.sln., s.221.

⁵⁵⁴ 1301 H. a.g.sln., s.215; 1306 H. a.g.sln., s.249; 1308 H. a.g.sln., s.222.

⁵⁵⁵ 1301 H. a.g.sln., s.216; 1306 H. a.g.sln., s.252; 1308 H. a.g.sln., s.223.

⁵⁵⁶ 1301 H. a.g.sln., s.218; 1306 H. a.g.sln., s.255; 1308 H. a.g.sln.,s.224.

Koyulhisar kazasında 1301 H. salnamesine göre 10 nahiye, 85 köy ve 2286 hane mevcuttur. Bu hanelerde 7420 Müslüman, 242 Hıristiyan meskündür. 1306, 1308 H. salnamelerinde nahiye, köy sayıları 1301 H. senesiyle aynıdır. 1306 ve 1308 H. senelerinde 2296 hanede 7820 Müslüman ve 290 Hıristiyan mevcuttur⁵⁵⁷.

Karahisar sancağında bu üç salnameye göre 69628 Müslüman ve 17819 gayri müslim yaşamaktadır.

Üç salnamenin nüfus bilgilerinin çoğu birbiriyle aynıdır. Buna rağmen arada kalan 1304 H. salnamesinde farklı nüfus bilgileri verilmiştir. 1304 H. salnamesinde 93350 Müslüman ve 29730 gayri müslim nüfus mevcuttur⁵⁵⁸. Bunun nedeni 1304 H. salnamesinde erkek ve kadın nüfusun birlikte verilmesidir.

Kemal Karpat 1881-1882-1893 M. (1298-1300-1308 H.) yıllarında Karahisar Şarki sancağı dini yapısını şöyle verir⁵⁵⁹.

Tablo 36.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Karahisar	48366	54309	6352	7677	8041	9055	133800

Bu yıllar arasında yayınlanan salnamelerden sadece 1304 H. salnamesinde kadın ve erkek nüfus birlikte verildiğinden 1304 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında toplam nüfus rakamları arasında yaklaşık 10000 kişilik fark vardır. Karpat'ın verdiği gayri müslim rakamları da 1304 H. salnamesine göre 1400 kişi daha fazladır. Bu salnamelerin hiç birinde gayri müslimler ırk ve mezheplere ayrılarak sayılmamıştır. Kemal Karpat'ın verdiği nüfus bilgileri genelde salnamelerde verilenlerden bir miktar fazladır.

1321 H. senesine gelindiğinde nahiye, köy ve hane sayıları belirtilmeden, gayri müslimler mezhepler ve ırklara ayrılarak nüfus bilgileri verilmiştir. 1321 H. salnamesinde verilen, Karahisar sancağı ve kazalarının dini yapısını şöyle tablolaştırabiliriz⁵⁶⁰.

⁵⁵⁷ 1301 H. a.g.sln., s.220; 1306 H. a.g.sln., s.254; 1308 H. a.g.sln., s.224.

⁵⁵⁸ 1304 H. a.g.sln., s.142.

⁵⁵⁹ K. H. Karpat, a.g.e., s.176-177.

⁵⁶⁰ 1321 H. a.g.sln., s.238-239.

Tablo 37.

Kazalar	İslam		Rum		Ermeni		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Karahisar	8674	7600	5086	4745	3819	4144	34067
Hamidiye	16689	14355	2198	1665	112	217	35236
Suşehri	13053	8678	802	565	5929	5026	34053
Kayulhisar	9470	9059	364	289	31	32	19245
Alucra	13733	13425	283	281	-	-	27722
Toplam	61619	53117	8733	7545	9996	9314	150324

1321 H. salnamesine göre Karahisar sancağında en fazla gayri müslimin yaşadığı yer, merkez kazasıdır. Gayri müslimler arasında ne fazla nüfusa sahip olanlar Ermenilerdir ve daha sonra ise Rumlar gelmektedir.

1325 H. salnamesine göre dini yapı şöyledir⁵⁶¹.

Tablo 38.

Kazalar	İslam		Rum		Ermeni		Protestan		Kıpti		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Karahisar	10006	9472	6566	5887	4246	3921	-	-	169	139	40403
Hamidiye	19981	17379	2978	2290	341	321	-	-	-	-	43290
Suşehri	11724	10643	1127	906	6038	5508	55	49	-	-	36047
Kayulhisar	10748	9590	403	305	24	20	-	-	-	-	21140
Alucra	14854	13996	325	336	21	9	-	-	-	-	29541
Toplam	67313	61080	11399	9724	10670	9779	55	49	169	139	170421

Tablo değerlendirildiğinde en fazla nüfus yoğunluğu Hamidiye kazasıdır. Gayri müslimlerin en fazla olduğu yer, merkez kaza, Karahisardır. Sivas vilayetinin hiçbir kazasında gayri müslim oranı Müslüman nüfustan fazla değildir. Sancak genelinde gayri müslimlerin toplam nüfustaki oranı % 25 civarındadır.

Kemal Karpat 1906, 1907 M. (1324 H.) yılları arasında Karahisar sancağı genelinin dini yapısını şöyle verir⁵⁶².

⁵⁶¹ 1325 H. a.g.sln., s.256-257.

⁵⁶² K. H. Karpat, a.g.e., s.202-203.

Tablo 39.

Yer	İslam		Rum		Ermeni		Protestan		Çingene		Toplam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
Tokat	67336	61101	9718	10649	10649	9770	55	43	169	139	169631

Karpat'ın verdiği nüfus bilgileri 1325 H. salnamesiyle karşılaştırıldığında Karahisar sancağının nüfusu 800 kişi daha azdır. 1325 H. salnamesinde Karahisar sancağı toplam nüfusu 170421'dir, Karpat 169631 olarak vermektedir. Bu farkın 780 kişisi gayri müslimdir, gayri müslimler daha az verilmiştir. Salnamelerde Kıpti olarak verilen nüfusu Karpat Çingene olarak vermiştir ve nüfus bilgileri aynıdır. Kemal Karpat'ın sancaklar ile ilgili verdiği nüfus bilgileri Karahisar sancağı hariç salnamelerde verilen nüfus bilgilerine göre daha fazladır sadece Karahisar sancağı nüfusu salnamelere göre daha azdır.

Sancakların nüfus bilgilerini verdikten sonra Sivas Vilayet genelinin toplam nüfusunu yıllara göre şöyle tabloştırmak mümkündür.

Tablo 40.

Yıllar	Müslümanlar	Gayri Müslimler	Toplam
1287 H. ⁵⁶³	251154	39732	290886
1288 H. ⁵⁶⁴	240702	152505	393207
1289 H. ⁵⁶⁵	281158	68276	349434
1292 H. ⁵⁶⁶	362362	95159	461254
1293 H. ⁵⁶⁷	337293	90745	446388
1304 H. ⁵⁶⁸	726076	153230	879306
1308 H. ⁵⁶⁹	425509	93165	518674
1321 H. ⁵⁷⁰	853425	181743	1035268
1325 H. ⁵⁷¹	968786	216230	1185016

Sivas Vilayetinin genel nüfusu incelendiğinde 1304, 1321 ve 1325 H salnameleri hariç diğer salnamelerin hiçbirinde kadınlar sayılmamıştır. Bunun nedeni de Osmanlı

⁵⁶³ 1287 H. a.g.sln., s.82.

⁵⁶⁴ 1288 H. a.g.sln., s.83.

⁵⁶⁵ 1289 H. a.g.sln., s.90-92.

⁵⁶⁶ 1292 H. a.g.sln., s.122-123.

⁵⁶⁷ 1293 H. a.g.sln., s.110-111

⁵⁶⁸ 1304 H. a.g.sln., s.142.

⁵⁶⁹ 1308 H. a.g.sln., s.224.

⁵⁷⁰ 1321 H. a.g.sln., s.238-239.

⁵⁷¹ 1325 H. a.g.sln., s.256-257.

vergi sistemiyle alakalıdır. Tablo incelendiğinde kadınların sayılıp, sayılmadığı rakamlardan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kemal Kartap'ta sadece erkeklerin sayıldığını ve sayımların 1 yıl sürdüğünü, saymanların deneyimsiz olduğunu ve en ücra köşeye ulaşamadığını, bundan dolayı nüfusun % 50 eksik olduğunu söyler. Karpat'a göre gayri müslimler tam olarak sayılmıştır. Nedeni ise baş vergisi alınmasıdır⁵⁷².

Yıllar arasında nüfus artışında dengesizlik söz konusu değildir. Sadece 1288 H. senesinde gayri müslimlerin sayısında önceki yıla göre çok aşırı bir artış olmuştur. Sonraki salnameye bakıldığında gayri müslim nüfus oranı normal hale gelmiştir. Bunun nedeni muhtemelen rakamların salnameye yanlış yazılması olabilir. Sivas Vilayeti genelinde nüfusun % 18'ni gayri müslimler oluşturur. Bu rakamın büyük bir kısmı da Ermenilerden müteşekkildir. Ermenilerden sonra ise Rumlar gelmektedir.

Karpat'a göre Sivas Vilayetinin yıllara göre dini yapısı⁵⁷³.

Tablo 41.

Yıl	Müslümanlar	Gayri Müslimler	Toplam
1877 M. (1293 H.)	406388	110907	517295
1881-1882 M. (1300 H.)	766558	160113	926671
1894 M.	766059	160005	926564
1896 M.	810917	169652	980569
1897 M.	807651	173225	980876
1906-1907 M. (1324 H.)	972788	221584	1194372

Karpat'ın verdiği nüfus bilgilerinde bütün yıllara kadınlar dâhildir. Tablo incelendiğinde gayri müslimlerin oranı % 18 civarındadır. Yıllara göre nüfus artışında anormallik yoktur ve düzenli bir artış söz konusudur.

⁵⁷² K. H. Karpat, a.g.e., s.95.

⁵⁷³ K. H. Karpat, a.g.e., s.159-203.

SONUÇ

Sivas Vilayeti tarih boyunca Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olmuştur. Her dönem canlılığını koruyan ticaret yolları üzerinde kurulu olduğu için, her milletten insanın yaşadığı bir coğrafya olmuştur. 1298 H. salnamesine göre Sivas Vilayeti dört sancaktan oluşmakta ve bu sancaklar Sivas merkez, Amasya, Tokat ve Karahisar Şarki (Şebinkarahisar) sancaklarıdır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulana kadar idari yapısında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulunca Sivas diğer sancaklarından ayrılarak, merkez dâhil on ilçeden oluşan bir İç Anadolu şehri olmuştur.

Sivas Vilayetiyle ilgili incelediğimiz 14 vilayet salnamesi ve 4 maarif salnamesi, vilayette bulunan mevcut dini ve sosyal kurumların küçümsenmeyecek kadar fazla olduğunu bize göstermiştir. Bu cümleden olarak Sivas Vilayetiyle ilgili yayınlanan 1325 H. vilayet salnamesine baktığımızda vilayet genelinde 968786 Müslüman için, 2658 cami ve mescit, 216230 gayri müslim nüfus için 314 kilise ve manastır kayıtlıdır. Gayri müslimlerin nüfus bilgileri verilirken mezhep ayrımı yapıldığı halde kilise ve manastırlar mezheplere ayrılmadan verilmiştir. Aynı nüfus oranları için eğitim kurumu olarak, 132 medrese, Müslümanların devam ettiği 1879 mektep ve gayri müslimlerin devam ettiği 274 okul bulunmaktadır. Rakamlardan hareketle Sivas Vilayet genelinde eğitim-öğretim faaliyetine önem verildiği söylenebilir. Gayri müslimlerin kilise ve okul sayılarından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devlet'i idaresi altında yaşayan halklara özgür bir ortam sağlamış ve bu halklar rahatça kendi dini gelenek ve ibadetlerini yerine getirdikleri gibi eğitim ve öğretim faaliyetlerine de aksatmadan devam ettirmişlerdir. Salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla Müslüman nüfusa oranla gayri müslimler, eğitim-öğretim faaliyetine daha fazla önem vermiştir. Diğer sosyal kurumlar ise, 332 han, 58 fabrika, 115 hamam, 266 kahve ve gazino, 1 kütüphane, 1 hastane, 5 eczane ve 3558 çeşme hizmet vermektedir. Bu rakamlardan hareketle Sivas vilayetinin Anadolu'nun önemli merkezlerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

XX. yüzyılın başlarında Sivas Vilayeti genelinde toplam 1185016 kişi yaşamaktadır. Bunun 618345 kişisi erkek, 566671 kişisi kadındır. Kemal Karpat'ın nüfus verileriyle karşılaştırıldığında rakamlar birbirine çok yakındır. Salnamelerde gayri müslimler mezheplere ayrılarak nüfus bilgileri verilirken, Müslüman halkın nüfus bilgileri mezhep ayrımı yapılmadan Müslimler adı altında verilmiştir. Genel toplamın 216230 kişisi gayri müslimdir, nüfusun % 18'izini oluştururlar. Gayri müslim nüfus

yoğunluğu sancaklara göre farklılık arz etmektedir. Sivas Vilayeti sancakları içerisinde en fazla gayri müslim nüfus yoğunluğunun olduğu bölge Karahisar Şarki Sancağıdır. Bu dilim içerisinde Ermeniler ilk sırayı alırken hemen arkadan Rum nüfus gelir. Bunun haricinde Hıristiyanlığın diğer mezheplerine mensup halkların varlığıyla bilgi mevcut değildir. Bu bilgilerin olmamasından bu bölgede diğer mezhep mensuplarının olmadığını söyleyemeyiz. Bunun yanı sıra bir miktarda Kıpti ve Yahudi nüfusla birlikte yabancı nüfus mevcuttur. Yabancıları Amerikan ve Fransız vatandaşları oluşturmaktadır. Vilayet genelinde mezhep dağılımına baktığımızda Gregoryen Ermeniler ve Ortodoks Rumların haricinde misyonerlik faaliyetleri neticesinde bir miktar Katolik ve Protestan nüfusta oluşturulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

A- SALNÂMELER

- 1287 H. (1870-1871 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1287.
 1288 H. (1871-1872 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1288.
 1289 H. (1872-1873 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1289.
 1292 H. (1875-1876 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1292.
 1293 H. (1876-1877 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1293.
 1298 H. (1880-1881 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1298.
 1300 H. (1882-1883 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1300.
 1301 H. (1883-1884 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1301.
 1302 H. (1884-1885 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1302.
 1304 H. (1886-1887 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1304.
 1306 H. (1888-1889 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1306.
 1308 H. (1890-1891 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1308.
 1321 H. (1903-1904 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1321.
 1325 H. (1907-1908 M.) **Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, 1325.
 1316 H. (1898-1899 M.) **Maarif Salnâmesi**, İstanbul, 1316.
 1317 H. (1899-1900 M.) **Maarif Salnâmesi**, İstanbul, 1317.
 1319 H. (1901-1902 M.) **Maarif Salnâmesi**, İstanbul, 1319.
 1321 H. (1903-1904 M.) **Maarif Salnâmesi**, İstanbul, 1321.

B- KAYNAK VE TETKİK ESERLER:

- AÇIKEL, Ali, **Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)**, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.27, Sivas, 2003.
- ASLANOĞLU, İbrahim, **Her Yönden Sivas**, Sivas, 1979.
- AYDIN, Fuat, **Yahudilik**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.
- AYDIN, Mehmet, **Hıristiyanlık Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.
- _____, **‘‘Kilise’’**, TDVİA, C.26, Ankara, 2002.
- BAŞEL, M. Fahreddin, **Sivas Bülteni**, Sivas, 1935.

- ÇELEBİ, Evliya. **Seyahatname**, C.III-IV, (sd., Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş), İstanbul,1986.
- CAFEROĞLU, Ahmet, **Sivas ve Tokat İlleri**, İstanbul, 1944.
- ÇETİNTAŞ, S. **Sivas Darüşşifası**, İstanbul, 1953.
- DARKOT, Besim, **Sivas**, İstanbul, 1966.
- _____, ‘‘ **Sivas’’ İA**, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C.X, Eskişehir, 1997.
- DENİZLİ, Hikmet, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Sivas,1998.
- Diyamet Vakfı İslam Ansiklopedisi, ‘‘**Kiptiler’’**, TDVİA, C.25, Ankara, 2002.
- GÖKBEL, Ahmet, **İnanç Tarihi Açısından Sivas**, İstanbul 2004.
- GÜRKAN, Salime Leyla, ‘‘Manastır’’, TDVİA, C.27, Ankara, 2003.
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, (çev. B. Tırnakçı), İstanbul, 2003.
- KILIÇ, Davut, **Osmanlı Ermenileri Üzerine Araştırmalar I**, Elazığ, 2007.
- KILIÇOĞLU, Safa, vd., **Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, C.XI, İstanbul, 1981.
- KUZGUN, Şaban, **Hazar ve Karatay Türkleri**, Ankara, 1993.
- RIDVAN, Nafiz, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Sivas Şehri**, Erzurum, 1992.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta, 2002.
- SİVAS BELEDİYESİ, **Sivas Belediyesi Stratejik Plan 2007-2011**. Sivas, Haziran.
- ŞEMSETTİN Sami, **Ka’mus-ul A’lam II**, C.IV, İstanbul 1311.
- TÜMER, Günay- Abdurahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 1988.
- ÜNALAN, Sıddık, **XX. Yüzyıl Sivas Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 1997.
- ÜNALAN, Sıddık, **XIX. Ve XX. Yüzyıllarda Sivas’ın Demografik Yapısı**, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:9/2, Elazığ, 2004.
- YASAK, İbrahim, **Sivas İli**, Sivas, 1997.
- YILDIRIM, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık**, Ankara, 1988.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, **Büyük İslam Tarihi**, C.VIII, Konya, 1994.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Elazığ merkez doğumlu, İlk, orta ve lise tahsilimi Elazığ'da tamamladım. 1995 Yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdim 2000 yılında aynı fakülteden mezun oldum.

2004 Yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Diyarbakır Çermik İlçesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak göreve başladım. 2006 yılında Elazığ İline tayin oldum. Halen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak Öğretmen Sıdıka Avar Kız Meslek Lisesinde görev yapmaktayım. Evliyim 1 çocuk babasıyım.